

Wandelboek van het oude Willebroek

door Jos de Keersmaecker

wille-
broekse
kro-
nieken

wille-
broekse
kro-
nieken

wille-
broekse
kro-
nieken

Wandelboek van het oude Willebroek

DORP EN NATUUR
MENS EN GESCHIEDENIS

door Jos de Keersmaecker

Uitgave van de
Werkgroep "Heemkunde-Geschiedenis-Leefmilieu"
van de
Gemeentelijke Culturele Raad van Willebroek

-

p.a. Karel De Decker, Voorzitter
Vaartstraat 19, 2660 Willebroek

-

1989

Willebroek

Ontstaan en evolutie

Het oorspronkelijke parochiale grondgebied in de XIe eeuw, toen het onder de voogdij van de Berthouts was gekomen, is nog eerder miniem te noemen. Het omvatte een strook gelegen tussen de Zwarte Beek ook Leibeek genaamd, als grens met Blaasveld en Heindonk en de Bosbeek, Cappeldonk- of nog Zielbeek geheten, die de begrenzing vormde met Ruisbroek en het Domein-Puurs. De Peperstraat trok de zuidelijke afbakening met "den Thisselt". Hier begon het heidegebied "de Hooghe Hoeye". De Geerhoek behoorde toen nog tot het Tisselts grondgebied en de Kreweg tot het domein van Cornelimunster. Nog in 1685 duidt het "Caertboec van Dijckagie" in de abdij van St. Bernaards te Bornem, n° 376 deze grens aan. Het Middeleeuwse Willebroek omvatte slechts een oppervlakte van 663 bunder of circa 800 Ha, met overwegend Broekgebieden en wilde- onbewoonde donken in het N.W. Na de Franse Revolutie zouden deze grenzen worden opgeschoven, zodat de kadastrale legger in 1846 1019 Ha vermeldt.

Voor het ontstaan van een woonkern in de domaniale-agrarische tijd, dient men steeds twee factoren in 't oog te houden; de gesteldheid van de bodem met woonst- water en areale mogelijkheden en als tweede determinerend element de verbindingswegen.

Het ontstaan van Willebroek moet men eveneens in dit verband stellen, nl. van het knooppunt van het Broekgebied even buiten de Hoge Heide en de Donk in de omtrek van de Peperstraat, die de grens trok tussen de heide en de uitlopers van het Groot- en Klein Broek. De Peperstraat was een tussenschakel en een verlengstuk van de Grote hoog Middeleeuwse Rupelweg, bekend als Hoogstraat o.a. te Ruisbroek en te Tisselt. Ook de Appeldonkstraat is een stuk tracé van deze weg. Hij verbond twee belangrijke rivierovergangen, deze over Eikevliet, het Veer van Nattenhaasdonk naar Rupelmonde en het Hellegatveer.

Het is langs deze Hoogstraat dat Willebroek als woonkern is gegroeid. Ook Tisselt alsmede Ruisbroek hebben hun wording langs deze weg te danken. De St. Catharinakapel van 1236 is daarvoor een belangrijke getuigenis.

De oude Dendermondsebaan, die verderop lag heeft op deze ontwikkeling geen invloed uitgeoefend. Een kortere weg, een pelgrimspad vertrok van de oude pastorie in de Nokkestraat langs de Hoge Heide dwars door het Goorbroek en kwam uit aan het Hof ter Zielbeek. Willebroek vertoont identieke gelijkenissen en gesteldheden met Ruisbroek, ook wat de indijkingen en ontginning betreft.

Van in de XIIe eeuw waren ze reeds zelfstandige parochiale gemeenschappen met een eigen kerk. Indijking en ontginning der Broeken, die reeds zeer vroeg in de XIe en XIIe eeuw moeten hebben plaats gehad, en waarbij de Berthouts zeker aanwezig waren, hebben de uitbreiding van de bestaande kleine woonkern aanzienlijk versterkt en de vestiging van de kerk bespoedigd. Een belangrijke rol heeft het indijkersvolk gespeeld. Immers deze lieden bleven gewoonlijk binnen het domein als vrije lieden met bepaald statuut en bijzondere voorrechten.

De ligging van Willebroek als een halte op de "Hooghe Straete", en de weg van Mechelen naar de Rupel en Schelde, verklaart wellicht ook hier de keuze van St. Nikolaas als patroonheilige en bevestigt des te meer het vermoeden van een vroege parochiegemeenschap gevestigd langs deze wegen merkelijk versterkt door de indijkersbevolking. St. Nikolaas was de beschermheilige van reizigers, handelslui, foorlieden en schippers. We treffen St. Nikolaaskerken aan vooral langs grote wegen en in havenplaatsen. Willebroek kan derhalve niet beschouwd worden als een Frankische "Siedlung" gevestigd rond een dries-bist-of opstal. De keuze van deze kerkpatroon doet ons het ontstaan der parochie vermoedelijk terugvoeren tot de XIe eeuw.

De beperktheid van de areale bodem heeft Willebroek nooit verdere expansie toegelaten. Indien we de haardtellingen in Brabant nagaan, dan vinden we in 1435 - 110 schatplichtige haardsteden, in 1480 - 38 en in 1525 - 77. Het is slechts na het graven van de Vaart in 1550, dat er voor de gemeente nieuwe mogelijkheden werden geschapen. Aan het Sas ontwikkelde zich een nieuwe en bedrijvige kern, de tweede ontplooiing van de gemeente kwam alsdus daar tot stand. Ook Klein-Willebroek dankt zijn ontstaan aan de Vaart, meer bepaald nadat in 1575 het Rupelsas werd gebouwd. Er ontstond een levendige trafiek van goederen en passanten. Ook de regelmatige Veerdienst bracht leven en vertier. De Vaart werd een economische slagader en vormde een enige verbinding tussen de twee grote metropolen, Brussel en Antwerpen, steden die tot volle expansie waren gekomen. De Vaart bracht voorspoed maar bezorgde ons in de godsdienstoorlogen ook veel ellende dit tengevolge van de strategische belangrijke vesting te Klein-Willebroek.

De feodale heren

Eeuwenlang heeft Willebroek onder het feodale gezag gestaan van de Berthouts, heren van Grimbergen, eerst verworven als voogdijgebied in het Karolingisch domein van Cornelimunster-Puurs. Bij de verdeling van het patrimonium van Grimbergen in 1191 zouden de bezittingen, vroeger toebehorend aan de abdi van Lobbes boven de Rupel en Ruisbroek, Willebroek en Heindonk aan deze zijde van de rivier, toegewezen worden aan Geeraard I, van Grimbergen. Het werd voortaan "Het Land van Rumst" genaamd. In de XIIIe eeuw kwam het door vererving aan de "Perweys" (Godfried en Maria van Perweys), en door verdere erfopvolging aan de tak der "Vianden". Na een eeuwenlange processie van nobele jonkers en freules, werd het Land van Rumst wegens geldnood door Maria van Luxemburg verkocht aan Hendrik van Nassau. Van deze erfde Willem de Zwijger, de latere prins van Oranje, heel het gebied en werd zodoende ook heer van Willebroek. Zijn samenkomst met de graven van Egmont en van Hoorne in "Het Gulden Vlies" te Willebroek, baart dan ook geen verwondering en wordt bevestigd door betrouwbare en gezagvolle historici als P.C. Hooft en Van Meteren. Het Land van Rumst werd uiteindelijk verbrokkeld en verkocht. Willebroek en Ruisbroek kwamen aldus in het bezit van Jan Helman, ridder en heer van Muylkercke en Grimbergen op 13 augustus 1661.

Moderne evolutie

Door de opkomst van de Industriële Revolutie in de loop van de XIXe eeuw ontstonden door het wegwijnen van de dorpsnijverheid en het oude ambacht, ellendige sociale toestanden. De mislukte oogsten en de aardappelpLAGEN kwamen deze noodtoestand nog verergeren. Een nieuwe poort op de toekomst werd echter opengezet toen Louis de Naeyer in 1860 met zijn papierfabriek begon. Deze vestiging is voor Willebroek zo enorm van betekenis geweest als het graven van de Vaart.

Ook in deze streek van kleinschalige landbouwwinningen was de overbevolking een netelig probleem geworden.

Het verval van de huisnijverheid en het gebrek aan alternatieve werkgelegenheid leidden tot sociale neergang. Een gedeeltelijke oplossing voor deze noodproblemen in onze streek bracht de papierfabriek, waardoor een deel van de verpauperde en gestremde overbevolking, naar het groeiend nijverheidscentrum kon afvloeien. Deze vestiging moet niet alleen economisch naar sociaal in dit perspectief worden gezien.

De bevolking die toen nog geen 4.000 hoofden telde, zou geweldig aangroeien door de inwijking van talrijke arbeiders. Zo steeg de curve van 4.000 in 1860 tot 8.000 in 1880 en tot 9.000 in 1910, om nadien rond de 15.000 te schommelen. De ontwikkeling van de gemeente hield gelijke tred met de bloei en de groei van de firma de Naeyer.

Deze industrieel was een vooruitziend en sociaal bewogen man die hele straten werkmanswoningen deed oprichten. Bovendien voorzag hij zijn werkvolk van allerlei voorzieningen. Op sociaal vlak is hij ongetwijfeld een groot baanbreker geweest. Men moet dit alles evolueren en zien tegen de toenmaals heersende sociale- en economische achtergronden. Hij heeft tenslotte het profiel van Willebroek grondig gewijzigd. Zonder zijn vestiging zou Willebroek een vegeterend en kleinschalig landbouwdorp zijn gebleven. Aangezien door deze groeiende nijverheidsinstelling in de voordelen die de Vaart bood, ook mede door de aanleg van de spoorlijnen zouden weldra andere industrieën volgen. Willebroek groeide uit tot het belangrijkste nijverheidscentrum van Klein-Brabant. Nieuwe horizonten werden uiteindelijk nog geopend door het verbreden van de Vaart tot de capaciteit van een Zeekanaal. Een nieuwe gegraven arm naar Wintam, gaf een directe toegang tot het grote open water.

Het gelaat van Willebroek

Door de verstedelijking van Willebroek is er veel waardevol en typische dorps-schoonheid ten offer gevallen. Het stadsbeeld vertoont geen al te florissant gelaat of bouwkundige traditie, maar getuigt eerder van weinig architecturale originaliteit en esthetische sfeer die vele nijverheidsgemeenten kenmerkt. Wel dient gezegd dat deze negatieve aspecten ten dele wegdeemsteren door gevoel van natuurlijke openheid en ongerserveerdheid, dat men ervaart. Wie echter het groeibeeld van dit grote dorp naspeurt, zelfs als men daarbij bewust is van de noodzakelijkheden, die de evolutie van de tijd en de urgentie van de Nutsobjecten met zich brengen, kan echter een gevoel van diepe weemoed niet ontgaan. Zo werd de dubbele rij bomen langs de kanaaloevers weggekapt met verlies van een stemmig- en landelijk profiel. Er gaapt een onbestemde ruimte, waar de blik in het ijle verglijdt, waar men vermoedt dat slechts schimmen in de verte verwijlen. De Willebroekenaar vervreemdt van zijn vaart; ze is niet langer meer zijn inspiratiebron. Weldra zal de naderende verwijding van de oevers nog in verhoogde mate een oud- en vertrouwde beeld verminken. Het verleden spreekt een eigen taal. Het is met duizend draden intens verbonden met de levende mens van nu. De schamelste plek, zegt Julien Kuypers heeft enige historische achtergrond en

vaak een historische betekenis. Overal herinnert een of andere getuigenis aan blijde of sombere dagen die de mensen hebben beleefd aan individuele of kollektieve vreugden of pijn. Een plek die belicht wordt door herinneringen aan een historisch gebeuren, een markante menselijke aanwezigheid, krijgt meer reliëf en diepere kleur. Voor wie aldus tot het wezen der dingen weet door te dringen, verschijnt onze omgeving als verdiept, als getransfigureerd.

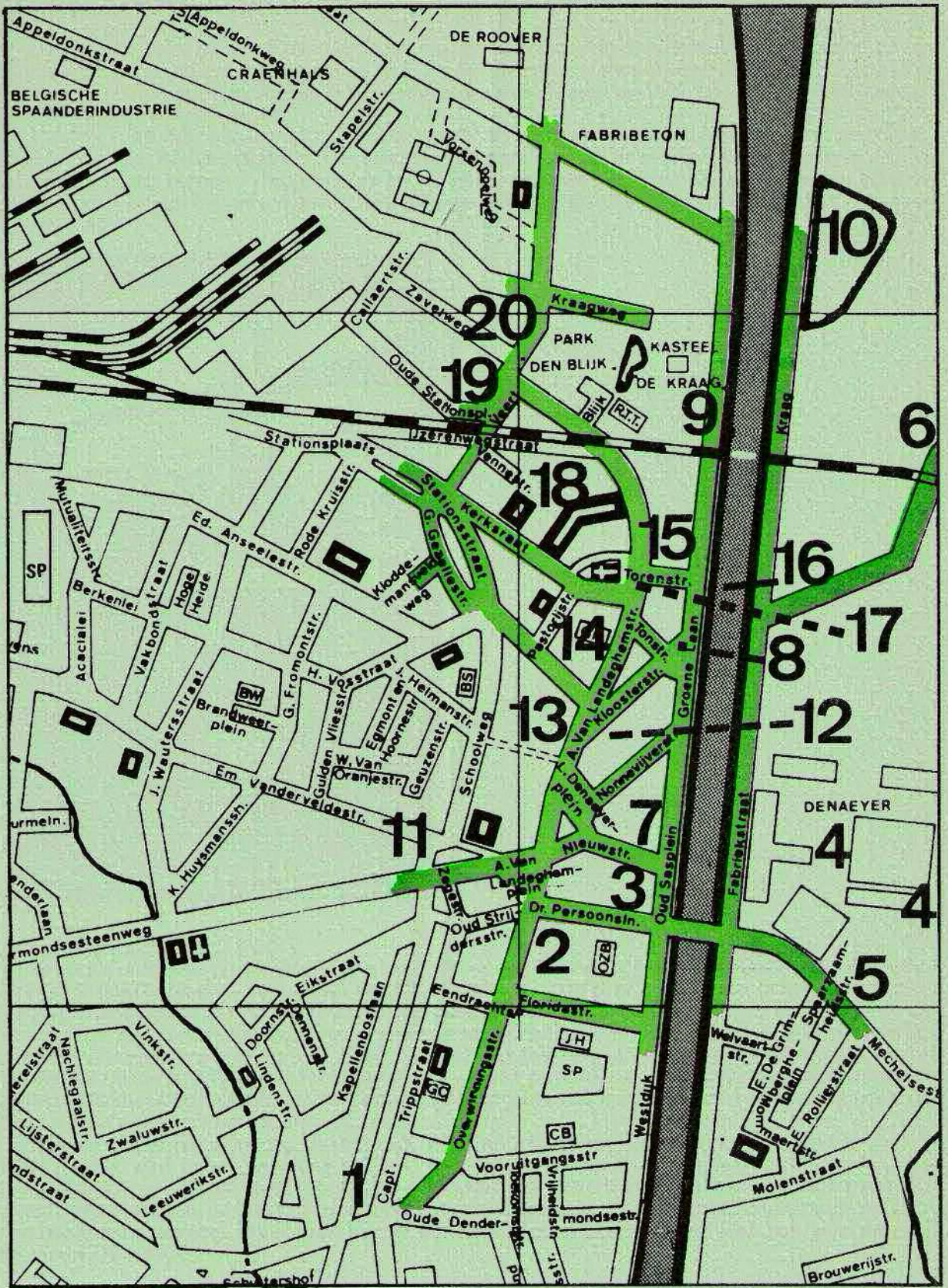
Het dorp heeft een eigen gezicht en een samenhang naar mensenmaat, met zijn rijkmaat, met zijn rijk gemeenschapsleven. Er leven nog eeuwenoude tradities en gebruiken, die mede de hartslag van de gemeenschap bepalen. Deze volkse- en sociale rijkdom moet men in de dorpsgemeenschap in stand houden.

De landelijke kultuur had een eigen architectuur geschapen met haar eigen ritme en stijl, hoogten en perspectieven. Het dorp had zijn eigen waarachtigheid, dat het mooi maakte. En hieruit vloeide zijn charme en kracht voort. Het was een wereld, die tijd had gehad om te groeien tot bezonkenheid en in evenwicht te komen; zegt Lut Ureel. Onze steden en dorpen zijn door de kultuurgeschiedenis gedeseemd.

Onze gezagsdragers en de ganse gemeenschap hebben de plicht zich in te zetten voor dat deel van het verleden, dat ons in de tegenwoordige tijd nog steeds voedt. Zinvol op elkaar afstemmen van oud en nieuw, het oude met het nieuwe verzoenen. Het behoud van monumenten en pittoreske- of waardevolle dorpsbeelden betekent niet een rem op de vooruitgang, maar is juist een bijdrage tot maatschappelijk welzijn voor de mens van heden. Wat voor de landelijke omgeving kan getuigd worden, zijn ook onze steden en dorpen een rijk kultuurgebied en een spiegel van de samenleving. Met de uitbreiding van de steden ging uitrafeling van de funkties gepaard, waardoor een verlies aan kontakt is ontstaan met de vertrouwde omgeving. Het probleem van de binnensteden, is het probleem van de totale ruimtelijke ontwikkeling.

Gezien in dit perspektief is een architecturale heroriëntatie een dringend gebod, met begrip voor kleinschaligheid, respekt voor het bestaande en zinnige restauratie en integratie, zodat ook voor de mindere man een stedelijk milieuvriendelijke en aangepaste woonomgeving kan worden geschapen. Er dient steeds een waardeverhouding betracht tussen het esthetische en het funktionele. Het is de taak van de historicus de gemeenschap voor te lichten en in te wijden in de lokale geschiedenis en er een zichtbare werkelijkheid van te maken. Bovendien begint het grotere bij het kleinere, de eigen streek, het eigen dorp, de eigen omgeving. Het verleden, het artistieke en het volks-ekonomische, nader bij ons brengen, schept bewustheid en gemeenschapszin. We moeten onze eigen identiteit terug leren ontdekken.

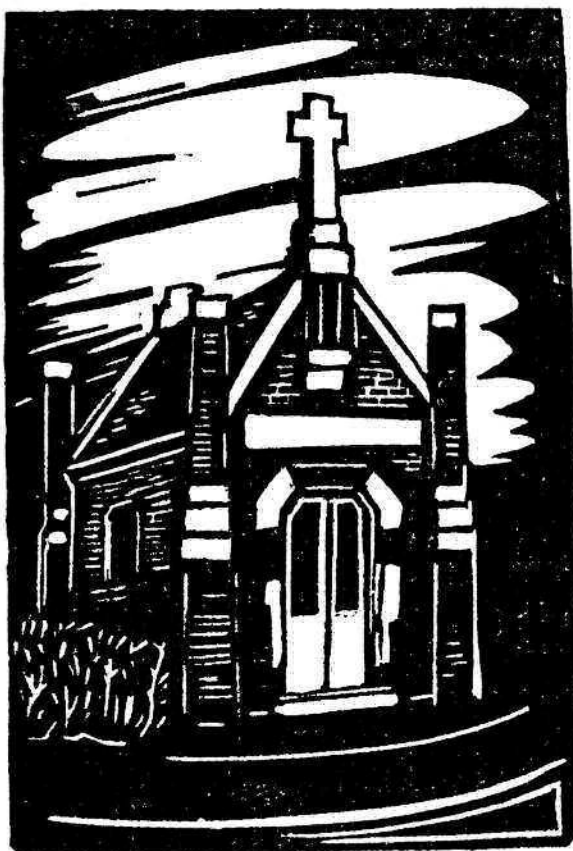
Het is verheugend vast te stellen, mede onder impuls van het ekologisch-bewustwordende individu, dat ook bij de verantwoordelijken een milieubewuste census is gegroeid. Dit wordt geïllustreerd door de realisatie van verfraaiingswerken aan straten, pleinen en gebouwen, zowel als er nutsvoorzieningen, sport- en kulturele mogelijkheden werden uitgebouwd en activiteiten gestimuleerd. Zo kreeg ook het Kerkplein van St. Nikolaas zijn lindebomen terug en een aangepaste herschikking en werd "Den Blijk" als een groene oase en oord van rust en verpozing in de nabijheid van de verkrotte Appeldonkwijk een werkelijkheid.

ONZE WANDELTOCHT

Er is meer dan één manier om een dorp, een stad of een omgeving te verkennen. Men kan het op zijn "Baedeker's" doen door in ijtempo enkele typische monumenten of sites te bekijken. Men gunt zich echter de tijd niet om de indrukken, die men er bij ervaart in de geest te laten inwerken en er een blijvend beeld en herinnering van mee te dragen.

Een andere wijze van benadering bestaat erin zijn tijd te nemen en niet slechts één of andere merkwaardigheid vluchtig te bezichtigen - of een landschap panoramisch te overschouwen. Noodwendig en deugdelijk is het al kuierend trachten het gelaat, de ziel en de atmosfeer, eigen aan elke streek of plaats die waart rondom de dingen en de mensen, te ontdekken en te ondergaan. Wij ook nemen onze tijd en begeven ons op stap.

Tekening Steven Tuerlinckx

O.L. Vrouw, troost in nood

Onze eerste ontmoeting, vertrekkend aan het einde van de Overwinningsstraat, betreft de kapel van **O.L. Vrouw, Troost in Nood**, beter gekend als "**'t Kapelleke van den Bos**". Zoals ieder dergelijke heiligdom een legende heeft, is ook aan deze kapel een geschiedenis verbonden.

In de omgeving stond lange tijd geleden een kasteel, genaamd "Het Vijverhof", door een machtig bos omgeven. De vroegere herberg "Het Vijverhof", herinnert daar nog aan. Het gelukkig terugvinden van het verdwaalde kind van de kasteelheer onder de lommer van een dikke eik in dat grote bos, waar wolven en andere wilde beesten huisden, was aanleiding tot het oprichten van het heiligdom. Het beeld van de Lieve Vrouw werd uit die eik gesneden.

Tijdens de eerste Wereldoorlog staken, zegt men, de Duitsers de kapel in brand. "De brand siert de oorlog". Hier was echter de vijand niet de brandstichter. Er kwam zelfs geen brand bij te pas. In werkelijkheid werd ze door het Belgisch leger neergehaald tegelijkertijd met het kasteel. Gelukkig werd het beeld tijdig gered. Bij de inhuldiging van de herbouwde kapel in 1928 werd het beeld luisterrijk en in processie teruggebracht. De blauwe mantel en het met goud bestikte kleed was een geschenk van Mevrouw De Naeyer.

Van devotie of beganken is er niet veel meer te bespeuren. Deze tijd heeft andere toevluchten en bezigheden tot de nood aan de man eens terugkomt en men er weer smekend aan de tralies van de kapellekensdeur gaat kloppen. De ligging heeft ook die idyllische atmosfeer niet meer. Het Kapelleke staat er wat mijmerend te treuren in de hedendaagse drukte en onverschilligheid. Vroeger werd ze tijdens de Meimaand prachtig versierd en werden er litanieën en gebeden gezongen en gepreveld. Op de dag van de grote processie, die vertrok vanuit de St. Nikolaaskerk werd voor de kapel een veelkleurig zandtapijt gemaakt en werd er de benedictie gegeven. Het is ook reeds lang geleden dat de boeren er met hun beesten in processie rondtrokken en de devote lieden uit de buurtschap er 's nachts biddend en op hun knieën omheen kropen.

Nog wordt er verteld dat in de tijd van "den Hollander" een jonge moeder met haar zogend kind in de kapel was gevlucht en dat zij er dood werd aangetroffen met het kind aan de borst. En dat het wicht dat nog leefde, door de Hollanders met erbarmen werd meegenomen. Middelerwijl blijft deze kapel een stil-wenkend en devoot bouwwerk dat herinneringen oproept uit geestelijk volksleven van deze beurt.

De Overwinningsstraat

Deze straat heette vroeger Palingstraat, een benaming die nog steeds voortleeft in de volksspraak. Ook in deze straat, bouwde L. De Naeyer vierentwintigtal sociale woningen voor zijn arbeiders. Hier bevonden zich eertijds twee dorpsbrouwerijen. Tijdens de eerste oorlogsdagen van 1914 werd deze straat, samen met de omgeving, zoals dat eveneens gebeurde met de dorpskom in Blaasveld, door het Belgisch leger totaal plat gelegd. Een 300-tal huizen gingen tegen de grond, dit om strategische redenen. Het was bedoeld om de zichtbaarheid voor het Fort van Breendonk niet te belemmeren. Deze vesting heeft tenslotte slechts een weinig nozel poeier verschoten. Willebroek heeft tweemaal een dure tol aan het oorlogsgeweld moeten betalen. Bij de eerste beschieting in 1914 was het eerste burgerlijke slachtoffer Nonkel Louis Van Huffel, bakker op de Dendermondsesteenweg. Hij kreeg een stuk schrapnel in volle borst.

De straat zou uit haar as herrijzen tot een slagader en één der bloeiendste Willebroekse winkelstraten.

Floridastraat

We kruisen de Floridastraat met haar romantisch-klinkende naam, die zonbeschenen stranden, gekweel van bont-gevederde vogels, tropische tuinen en wuivende palmbomen in onze verbeelding oproept. De Floridastraat kwam slechts in 1912 tot stand in een vlakke achter de stoere herenhuizen van de Westdijk. Dit terrein zag er alles behalve paradijselijk uit. De straat werd getrokken door vijvers en braakliggende gronden. Er stonden ook wel enkele boerendoeningen opgetrokken naar oude Vlaamse trant, die de Westdijk een pittoresk uitzicht gaven.

Ze kreeg tenslotte haar naam naar één dezer villa's "Florida" geheten, afgebrand in 1914 en eens bewoond door een Spaanse hidalgo, baron Bemone Uragusta, ingenieur bij de firma L. De Naeyer. Er bevindt zich het gemeentelijk speelplein "De Wip".

- 2 Onze volgende ontmoeting is "**Het Hof ten Blijk**", waar de Kristelijke Mutualiteiten gevestigd zijn. Het herinnert ons aan de tijd toen de vlasnijverheid nog volop bloeide en het geweven linnen op één der "**Blijken**", zoals deze, werd gebleekt.

De Brug

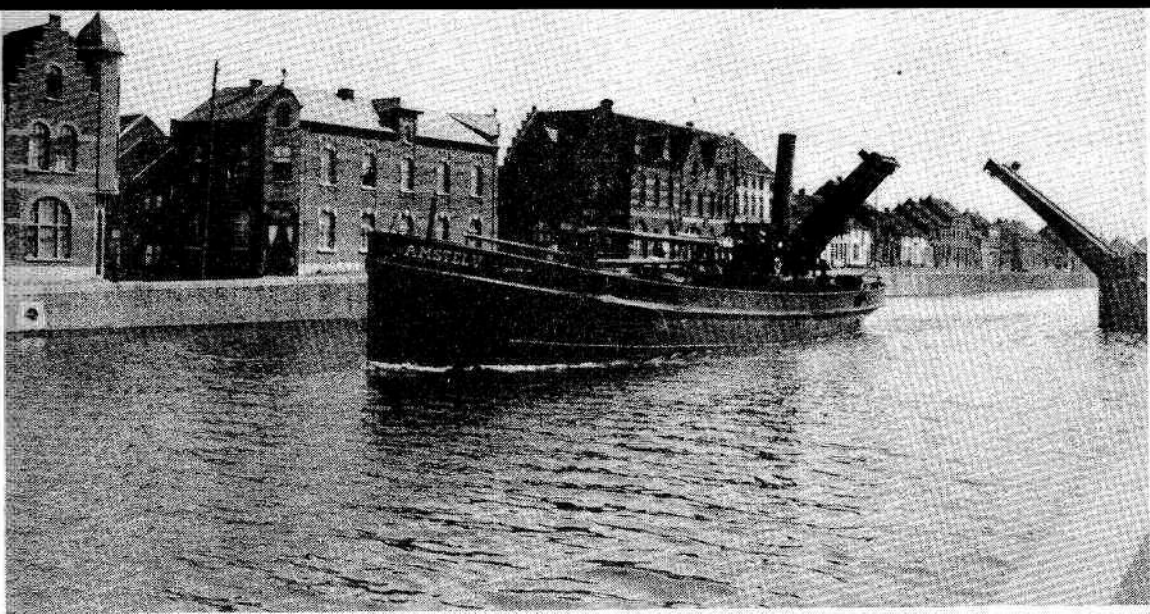
Als een voorhistorische mastodont breekt deze brug over de Vaart alle archaïsche taal. Van ver is ze herkenbaar. De oude brug, een zwaai- of wipbrug, waarvan de twee helften omhoog zwierven bij de doortocht der schepen, vloog tijdens de Meidagen van 1940 met al wat er in de buurt stond, de lucht in. Na veel gerek en getrek kwam het huidige stalen monster tot stand en werd met veel getoeter en klatervertoon ingehuldigd in 1952. Door het fel toegenomen verkeer zowel te land als te water, kreeg deze brug via korte tijd een zeer terechte reputatie. Talloze malen werd zij verwenst, werden scheldwoorden naar haar geslingerd. Zelden ziet men de kans om er niet een goeide tijd de deugd van verduideligheid te beoefenen.

- 3 Haar volkse benaming van "**De Brug der Zuchten**" mag Venetië ons niet benijden. Ze geraakt haar slechte naam voorzeker nooit meer kwijt.

Het Oude Sasplein

Het Sas werd gebouwd bij het graven van de Vaart in 1550, voltooid in 1561. Het verdween rond 1913, maar de naam is gebleven, evenwel met bijvoeging van "**oud**", dit om het te onderscheiden van het Sas van Klein-Willebroek. Al die jaren was het een trefpunt voor de Willebroekse bevolging en andere lui. Over het brugske van dit Sas liep vroeger het niet nog zó intense verkeer: men reed nog te paard, met boeren- of

De vroegere brug

hondekar en kruitwagens, dat van de Mechelsesteenweg toekwam naar het dorp, of dat de richting Dendermonde nemen moest. Langs de Nieuwstraat ging het langs de "Vier Armen" tot aan het "Heerenhuis". Hier gekomen sloeg men links af - het van Landeghemplein was er toen nog niet - zo naar de Palingstraat tot op de hoogte van de Oude-Dendermondse baan, van waar men terug op dezelfde weg terugkwam. Toen de Nieuwstraat in 1826 in rechte lijn werd doorgetrokken kwam de huidige Dendermondesteenweg tot stand. Aldus werd een grote omweg uitgespaard. Maar hierdoor verloren de Molenstraat en Oude-Dendermondse baan veel van hun belangrijkheid, zegt K. Moeremans.

Voor de voetgangers was er een andere weg voorzien. Wie van Mechelen uit langs Blaasveld richting Dendermonde trok, volgde de Mechelsesteenweg tot even voorbij de Zwarte Beek, sloeg dan links de Molenstraat in. Dit bracht hem tot bij de Vaart waar een regelmatige overzetsdienst was ingelegd. In deze straat stond tot in 1850 een graanwindmolen, eigendom van Modest van den Bogaert - De Moor. Vandaar de naam Molenstraat.

Aan de overkant gekomen, vertelt nog K. Moeremans, volgde men de reeds vermelde Oude-Dendermondsebaan, die u vervolgens over de aardeweg ten Noorden van het domein de Buisseret naar de Rijweg bracht en zo op de grote baan, de Dendermondsesteenweg.

Op een oude prentkaart van het Sasplein merken we het kleine brugwachtershuisje. De brug zelf werd door een groot kamwiel de hoogte ingedraaid. Aan de overkant van het brugske verlichtte bij avond een hoge houten paal het tafereel met zijn gedempt primitief lichtschijnsel, volgens het oude systeem met koolstaven.

In al zijn glorie praalde er het fraaie witte huis dat bewoond werd door Fourvelle, gewezen Frans officier, en gehuwd met de dochter van Americ Peeters. Ons tante Charlotte was er gouvernante. Met nette manieren en een mondvol Frans kon men in "den belle époque" carrière maken. Centraal prijkt het Casino, dat er heden nog staat al zijn het dezelfde bakstenen niet meer. Het werd immers in 1940 door de Duitsers in brand geschoten. Gans de inboedel samen met instrumenten en documenten van de Harmonie St. Cecilia werden een rokende treurnis. Links daarvan de inrit van de voormalige brouwerij "De Arend". Er was tevens een afspanning aan verbonden. In vroeger dagen was de bierbrouwer meermaals ook tavernier en tapte hij zelf ook zijn eigen brouwsel. Boven de inrijpoort prijkte in een nis een Mariabeeld door het volk genaamd - **Het Lieve Vrouwke van 't Sas**".

Aan dit beeld is een plezante geschiedenis verbonden. Tot in 1875 werd er elk jaar op Meiavond, naar aloud volksgebruik, tegen de leuning van het tegenoverliggende sas een versierde sparreboom, een Meiboom, geplant met de Mariavlag in top. De eer om de Meiboom te planten was het voorrecht van de geburen van het Sas. In 1875 werd in de gemeente een sociëteit gesticht met het doel stoeten in te richten tijdens de vastenavondsdagen. Deze maatschappij bezat een "leugenvlag" (oranje, blanje, bleu). Of was het beter niet gezegd een "geuzenvlag"? Het viel in ieder geval niet in goede aarde bij de toenmalige pastoor, die van op de preekstoel tegen karnavalvierders en hun nieuwe vlag donderde en bliksemde en een beroep deed op de openbare eerbareid. Moest die brave herder met onze postconciële tijden te maken hebben gehad, voorzeker was hij in uiterste wanhoop van zijn eigen preekstoel naar beneden gesprongen.

Het werd weer Meiavond en zoals naar gevestigde gewoonte rees laat in de avond de Meiboom de hoogte in. Maar 's anderendaags in de vroege morgen zagen de voorbijgangers dat aan de top van de Meiboom niet de Mariavlag maar de "leugen" of "geuzenvlag" wapperde. Korte tijd daarna werd "De Arent" herbouwd en verdween de nis met het Mariabeeld.

Als we de historie nagaan, dan bemerken we dat reeds omstreeks 1600 een bedrijvig volkswereldje zich ontwikkelde hier aan de Saspoorten. De negotie was er dan ook als de kippen bij om een goeie stuiver mee te snoepen. Waar volk is wil nog meer volk zijn. Nergens in het dorp stonden er dan ook zoveel brouwketels te koken en lonkten er zoveel taveernen naar de dorstigen om er bij een wijle van gezelligheid een pot goed bier te proeven. Behalve "den Arent" worden daar nog andere geteld zoals: "den Engel Sint Michiel" en "De Leeuw". Ook enkele gemoedelijke dorpswinkeltjes met allerhande waar- en koopmanschappen, die van pas komen in de Menagie. Daar tussen zelfs scheepsfeer, hoordegetuig en andere scheepswaar, tot snoepgoed toe, hebben hier steeds hun klingelende bel laten rinkelen. Een droevig voorval beleefde het Sasplein en de brouwersbuurt in 1677, toen een reizend paardekoopman, genaamd, Michiel d'Argue van Assenede, dodelijk gewond "De Leeuw" binnenstropelde. Bij het doortrekken van de Battelse bergen was hij in de buurt van de herberg "de Eycke" (den Eik is er nog) door een troep "voleurs" overvallen, die hem trachtten te beroven en door zijn "schaemhey" hadden geschoten. Te paard kon hij Willebroek nog bereiken. In de herberg "De Leeuw" werd hij door barmhartige lieden in een kamer naast "den Arent" gedragen, waar hij overleed na acht dagen van pijn en smarten. Hij werd te Willebroek begraven.

Op de uitkijk

Van op dit Oud-Sasplein heeft men een enig zicht op de verre einders Oost- en West, een echt viziergat, met het eeuwigbewegend beeld van onophoudend rollend, puffend, pedalerend en trappelend gaan en keren over de brug. Daarbij het tsokkend voorbijglijden van schepen, getooid met wimpel en gemerkt met naam en thuishaven. Dit alles doet ons dromen van avontuur en verre stranden. Het gaat alles voorbij naar deemsterende verten, zoals deze jachtige tijd dat eist. "Ships that pass in the night"! Geen tijd meer tot verpozen of geen babbeltje aan de wal met de varende lui, smakkend bij een schuimende pint. De tijd gaat snel, de schipper gebruikt hem wel. Hij wordt door de tijd en duwvaart meegezogen en voortgedreven, afgesneden van de wal. Geen verpozende romantiek of gezelligheid, die het harde leven opkalefatert en een zinvol begeren brengt.

Waar is zelfs de mosselhengst van Kees uit Jerseke gebleven, die ter hoogte van het Gulden Vlies elke dinsdag aanmeerde met zijn smakelijke vracht van krabben, kreukels en vette glimmende mosselen. Dan zag men nog de lustende lieden onder het gekletter van emmers en op klefferende kloefen aan draven voor dit heerlijk weekdiegergeval. Ook Jan Mossel was er steeds aanwezig met zijn karretje en paardje, dat immer droomde van zijn lekkere haverzak. Ineens zijn gading geladen, zag men Jan met een "djuu" neven het karretje stappend met eender-volgehouden trappende kadans, een koperen bel in de ene, en het leizeel in de andere hand. En bij het snokken met de bel en zijn galmend geluid van "goeie veisse mossleeë"! toverde hij de vrouwen, gewapend met pot of emmer uit hun stulp te voorschijn.

Waar is de tijd dat een volle emmer mosselen een paar frank kostte? Die emmers waren van zink en zeer solied, geen plastic spul van nu. Ze konden tegen een stoot. Want met een stok werden de mosselen in die emmers gekoterd en geroerd. Een greep zout daarbij deed de groene slabber nog wat beter loskomen. Nu koopt men de mosselen aan het kraam of in de winkel proper gekuist en blinkend van appetijt in plastieke zakjes verpakt. Alles is geprepareerd. De mosselhengst meert niet meer aan en ook Jan Mossel met zijn karretje en zijn paardje is de vergetelheid ingewandeld. De "Camion" die de mosselen nu aansleurt heeft reeds zoveel van ons duurzaam goed de gracht en de Vaart ingereden. De romantiek rond de mossel is kapot, teloor gegaan. Voorbij ook het idyllisch beeld van de mosselhengst aan het "Gulden Vlies".

In Willebroek werd niet slechts "de Schep" door de volksklasse geprezen en geproefd. Het is gekend dat ook allerhande vis op tafel kwam en de mosselen met emmers via de kasserollen in de maag belandden. Dat dit soms voor zwarigheden in de onderbuik zorgde, wist ook een volksrijmpje te vertellen:

"Oei, aie, 'k ben toch zo ziek

(met zangwijze: zaza)

Ik kan niet eten of niet slapen of niet gaan.

Oei, aie; wat mag dat zijn?

Ik heb pertang geen overdaad gedaan.

Oei, aie, ... het kan gebeuren.

Zie gans mijn bloed is mosselnat;
Vrienden 't is om te treuren;
Ik ben geen beetje op mijn gemak.

Van de andere kant. Wie zich niet lekker voelde of met keelpijn geplaagd zat, stak enige rauwe mosselen open en smakte dat lillend goedje als een smakelijke medicijn naar binnen of trok een druipende pekelharing uit het pekelvat.

Waar is ook de tijd toen men met enkele bakskens haring op de kruiwagen geladen of simpel een onder de arm de deuren afdeed? Meestal was dit laatste vrouwenwerk. Zelfs "bakvissen" werden met een bakske haring de baan opgezonden. 't Was meer bedoeld om de soep thuis wat te kunnen aandikken. Klein en groot stond vroeger in 't gareel. Vier haringen voor één frank! En waren ze wat klein uitgevallen, een vijfde kreeg men er boven op. Toen was de haring nog volksvoedsel, de beefsteak van de kleine man! Een haring gebraden op de rooster en een kom patatten met gebruide ajuin, of sjalotsaus! Wat heeft men daarop te zeggen? Nu kost zo'n beestje 30 tot 40 fr. en meer. Ga één van die hedendaagse als paddenstoelenrijzende restaurantjes binnen. Daar wordt mijnheer de haring, getooid met een "schelleke" citroen, een takje peterselie of wat thijm op zijn snuit, met veel ceremoniële onnozelheid geserveerd. Maar wacht even vriend! .. de rekening ligt onder uw bord: honderd vijf-en-twintig- of dertig gedevalueerde frank! Wat een geluk echter: de B.T.W. en de dienst zijn inclus. Wie zegde dat ook weer? Was het Toon Heyermans in "Hoop van zegen"? De vis wordt duur betaald!

Het volk had op alles zijn humoristisch zegje. En steeds waren er dorps- of straatpoëten, die alles en nog wat op een deuntje draaiden. Het volk zong vroeger van als de luiken 's morgens openzwaaiden. Waar is het volkslied gebleven? De discobars hebben dat lied verstomd.

"Al wat leeft en braaf is zingt
zingen is de lust van 't leven".

dichte Hendrik Tollens.

In de gloriëtijd van de haring was dat eveneens het geval. De grote en de kleine snotneuzen zongen met heimelijk genot:

Mijn meken kocht 'nen haring.
'Nen haring zonder kop.
En ze lei hem vóór het venster.
En niemand die hem kocht.
En daar kwamen twee agenten.
En die pakten moeder mee.
En moeder begonst te wenen,
En de haring schreeuwde mee.

En wie kent er het lied van "den drogen haring" niet? "Al van den drogen haring willen wij zingen". Wannes van de Velde voegde hem aan zijn repertorium toe. En Kees de Mosselman van Ierseke zou ook geen schipper zijn geweest, indien hij niet het schuimend gerstenat vóór de boeg en aan de lippen geheven hield. Immers!

Schippers en drinken geen water aan wal;
Water voor 't varen en bier voor de leute.
Giet er het bierke geute op geute;
Bier voor de lol en het wild geschal

Karel De Decker, die het weet!, vertelt ons dat Kees klandestien de rest van zijn "hengst" op de kraag in de herberg "De Zeehaven" bij Fiene van de Sabber verkocht. Al waren dat van die dingen, die toen nog mochten gebeuren.

Aan het "Gulden Vlies" ankerden ook de beurtschepen zoals de "Mops" van beurtschipper De Heel. Ook deze gemoedelijke boten, die met hun "alderhande vlot", ook het nieuws en nieuwspapier uit de grote stad en andere kontreien meebrachten, hebben tegen de opdringende tijd geen serieuze weerstand kunnen bieden en hebben zij ook de vlag moeten reven. Immers tegen het opkomende snellere en economisch renderende wegvervoer was geen kruid gewassen. Geen mopske noch een walvisch noch een titaan van een bootsman, verbeteren maar bewust van zijn zekerheden, vechtend tegen donderende elementen waren tegen deze moderne allesverslinders opgewassen.

Tot omstreeks 1900 waren er omzeggens nog geen kaaimuren; zij werden pas onder het burgemeesterschap van Robert Peeters aangelegd. Het lossen van de bakskes en andere zeilers en spitsen werden langs één loopplank gelost en geladen. Het ging ook en het gaf aan deze bedrijvigheid tevens een volkser gebeuren. Toen was er een hechtere verbondenheid tussen water en wal.

Op kijk naar de Oostdijk

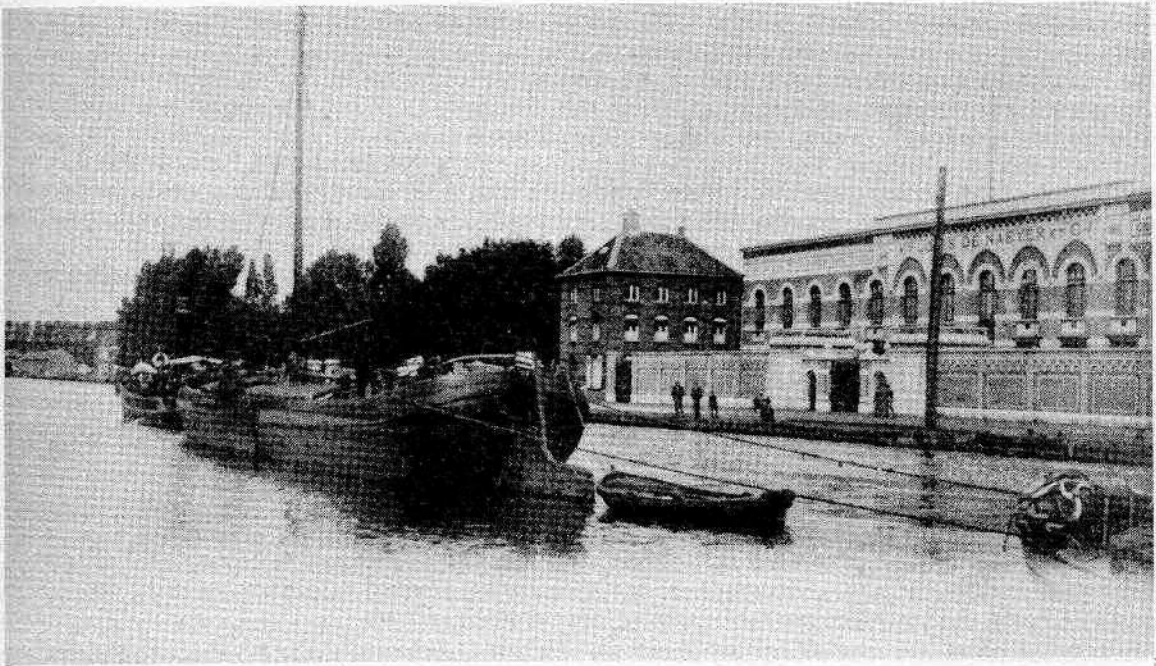
Links aan de overzijde boort de Oostdijk de vaart af tot waar eens het Sas is geweest en de einder afsluit. De rij huizekens die daar vroeger stonden werden omwille van de tweede verbreding van de vaart verpulverd. Nog niet lang geleden hadden ze het met de imposante heren van de schipvaart nog aan de stok. Tijdens de Middeleeuwen en het Oude Regime machtigden de heren zich het recht toe op het "rennende water en de waaierende wind". Ze lieten dat goed betalen. Ook de bazen van de Willebroekse vaart dachten zich in hun overmoed nog de troonopvolgers en erfgenamen van dit uitzonderlijke ras en takseerden de oeverbewoners voor het licht dat uit de hemeltransen hun raamkozijnen binnendrong. En wij die dachten dat Jahwe het licht voor iedere sterveling gratis geschapen had. En zo hoorde men op zekere dag kloffend hamergeklop weerklinken langs de vaart. De koppige Willebroekenaars waren in hun wiek geschoten en vertikten het zo'n zot geld te betalen en spijkerden de blaffeturen of keperden de vensterramen met latten en afgedankte planken dicht.

Op de hoek van de Mechelsesteenweg en de Oostdijk stond tot in 1940 het grote Brughuis. Het vloog samen met de brug de lucht in. Er gaapt nu een kale leegte, maar een bekoorlijk oord voor sluikstort en het gevolg van dwalende honden. Wat verder trof men "De Hooiwagen" aan, een zeer oude en bekende herberg met dansgelegenheid. Verder blikkend op de Mechelsesteenweg tot even voorbij het standbeeld van L. De Naeyer strand één van de drie Willebroekse windmolens opgesteld. Hij was tevens een oliemolen en werd opgericht door Melchior van den Broeck, bij octrooi toegekend op 27 September 1783.

4 Frontaal recht aan de overzijde vleit het grote industriële kompleks van de in 1985 failliet gegane papierfabriek L. De Naeyer. Iedereen kent min of meer haar geschiedenis. Ze troont daar als het noordelijk boegbeeld van Willebroek. Ze gaf aan de gemeente, die toen ook maar een pover boerengat was, een nieuw aanzien, en bestaan, een nieuwe ontwikkeling, Willebroek en De Naeyer zijn twee onafscheidelijke begrippen. Zoals ook Willebroek zonder de vaart niet meer denkbaar is. De glorie tijd is nu voorbij.

Langs de Mechelsesteenweg bevond zich het prachtige kasteel dat L. De Naeyer had laten bouwen. Het pronkte in een ambiant kader van reuzebomen, banen en toverachtige vijvers. In de nabijheid werd de majestatische kinderkribbe of volkser beter gekend als de "Crêche", opgericht. Ze werd voltooid in 1887 en na talloze jaren goede diensten te hebben bewezen, afgebroken in 1959. Reeds voordien in 1957 was het mooie kasteel met de grond gelijk gemaakt. Er gaapt nu een goor, vaag plein, beplant met miezerige populieren en benut als parkeerruimte.

Was dit alles wel noodzakelijk? Geen Willebroekenaar die deze slechting toegejuicht heeft. Ook de veertig meter hoge "Kalkberg" beplant met bont plantsoen en bekroond met een net paviljoen, vanwaar men een overheerlijke panoramische kijk had op de "ommelanden", moest eraan geloven. In 1969 werd zijn vonnis

5 geveld en zonder mededogen uitgevoerd. Stapels hout hebben een tijd lang zijn plaats ingenomen. Business for all! Alleen het standbeeld van de grote man, L. De Naeyer, heeft men nog wat leven gelaten. Het staat er echter wat "vernegligeerd" en treurig langs de druk bereden weg, omgeven door wat struikgewas. Sie transit gloria!
Het monument zelf werd er in 1905 met grote luister en cantates ingehuldigd.

Ziet rondom u,
Hij is niet henen,
Hij leeft ook nu,
Zijn wil, zijn streven.
't Gaat alles voort.
Wij zien hem leven.
In gans dit oord.

Machtig klonk de huldezang van R. Verhulst en J. Cleymans.

zingt al te gader, gij Willebroekenaren,
Hij was de vriend van ons allen saam.
Hij zorgde steeds van in ons kinderjaren,
Al voor ons werk, en voor een vrij bestaan.

en van Mw. Ellegiers:

Gij waart zo hoog door geest verheven,
Doch waart gij groot, ook waart gij goed.
Uw vreugde was met ons te leven;
Gij waart van 't volk, en waart ons bloed!

De inhoud en de bewoordingen van deze volksdichters klinken ons heden wat vreemd in de oren en doen ons misschien even glimlachen! Vergeet echter niet dat bijna tachtig jaar geleden de vibratie van de volksziel anders trilde; de mensen voelden alles anders aan. Er klopte nog een hart! Tenslotten waren deze volkszangen de werkelijke weergave en de vertolking van het gemoed van de Willebroekse bevolking van toen.

Ook toen Mevr. De Naeyer, gebr. Peeters in 1923 overleed werd ze betreurd als een minzame vrouw en goeddoende engel, die ze inderdaad was geweest.

Niet ver van deze plaats bevond zich eertijds de woning van Emmanuel Rollier, de Kleinbrabantse Boerengeneraal. Hij was gehuwd met Isabella van den Bogaert. Door het fransgezinde staatsbestel werden onze boerenkrijgers honderd jaar lang vergeten. Slechts in 1898 zou men hen herdenken en de Brigands recht laten wedervaren. Ook Willebroek is daaraan niet te kort geschoten. Klein-Brabant is het brandpunt geweest van deze manhaftige maar hopeloze strijd; in de steek gelaten door de steden en tevergeefs wachtend op de beloofde Engelse hulp. Een volk dat zijn helden vergeet, is een verloren volk. Em. Rollier zelf is eenzaam en onbekend gestorven. Zijn doodsgedachtenis herinnert niet eens aan zijn herai'sche figuur of maakt melding van zijn heldhaftige volkse inzet tegen de onmenselijke dwingelandij van een vreemde verdrukker onder de kreet; "Voor outer en heerd".

Zijn sabel is nog in het bezit van de familie van den Bogaert. Tijdens het 175ste herdenkings jaar van de Boerenkrijg hebben we hem ten aanschouwe gesteld op de memorabele tentoonstelling die we in dit verband met de Heemkundige Kring van het Vaartland te Kapelle op de Bos hadden opgezet.

We stappen even over de vaart en volgen de huidige Fabriekstraat langs De Naeyer tot waar de **Heindonksesteenweg**, begint de nieuwe naam sedert 1920. Elke Willebroekenaar noemt ze nog steeds de Keisstraat. Het is de officiële vroegere benaming voor: Kaasstraat. Het was een zeer oude straat, een mensenleeftijd geleden nog bezoomd door kleine arbeidersstulpen en kossaardwoningen.

Tot kort voor 1935 kan men van hier met de roeiboot, waar Pee van 't veir kloek de riemen van hanteerde, overzetten naar de Groene Laan recht tegenover de Kasteelstraat. Pee woonde in het hoekhuis vooraan in deze straat. Voor 5 of 10 centen kon men indertijd dat overtochtje doen.

De Vleug

- 6 Al is het wat terzijde van onze geplande wandelroute, toch loont het de moeite even een slippertje te maken langs deze oude Kaasstraat. Want langs deze weg bevindt zich aan de linker kant de oude en merkwaardige pachthoeve "**De Vleugh**". Willebroek heeft niet veel boerenbuiten meer te bieden. In de Gloopstraat en de Kreweg, waar men tevens nog een oud bakhuis ontmoet, kan men zich nog eens wanen in die landelijke aartsvaderlijke goeie tijd.

Het betreft een oude XVIIIe eeuwse abdijs hoeve, die toebehoorde aan de abdij van Ter Kameren bij Brussel. Ze had ook nog andere bezittingen hier evenals te Blaasveld.

Wanneer we langs de nu gehalveerde dreef, die er naartoe leidt, het pachthof voor ons zien, treft ons het merkwaardige van deze gebouwen, opgetrokken rond een binnenkoer met monumentale ingangspoort. De arduinen omlijsting van de voordeur van 't hoofdgebouw draagt het ingekapte jaartal 1783, jaar van haar verbouwing. Drie rond gemetselde kolommen van 0,80 m. doormeter schoren de prachtige timmer der schuren. We treffen er de volgende inkerlingen op aan:

G.V.G.D.-B.V.-1891-N° 222.-W.B.

Enkele letters laten hun betekenis raden, nl.: G. = Guillaume. B.V. = Blaasveld. Vervolgens het jaartal der loting = nl. 1891 en n° 222 = het lotingsnummer, - W.B. = Willebroek. De letters V.G.D., zijn moeilijk te achterhalen. Zeer vermoedelijk zijn ze de beginletters van de familienaam van de "loteling" - knecht. Tot de balken hebben de muren van de schuur een dikte van 45 cm, erboven 28 cm. Het timmerwerk van de gebouwen is gans in oude eik uitgevoerd. Het interieur van het woonhuis bezit een merkwaardig Vlaams interieur.

De hoeve werd als zwart goed verkocht door het Franse Bewind. Ze was tot in 1924 in het bezit van Mej. G. Hayez en door erfenis aan generaal J. Janssens ten deel gevallen, die ze verkocht in 1958 aan de Anc. Etabliss. L. De Naeyer. De hoeve werd gedurende vele jaren uitgebaat door de familie Van den Brande en sedert 1944 door landbouwer B. Janssens. De laatste tijd heeft men deze monumentale hoeve spijtig laten vervallen. Wat onmiddellijk een schandaal verwekte was het feit dat in de vroege morgen van 6 maart 1976 een zaagploeg op de dreef werd losgelaten, die in een tijdspanne van drie uur reeds een 25-tal bomen tegen de grond had doen donderen. Een fluks protest vanwege de v.z.w. Het Broek en de Heemkundige Kring van het Vaartland bij de Willebroekse politie, die het vandalenwerk deed stilleggen, kon verhinderen dat de andere helft van de dreef hetzelfde lot onderging. Door de gemeente Willebroek werd een aanvraag tot klassering ingediend bij het toenmalig Ministerie van Nederlandse Cultuur. Waren de bomen kaprijk of niet, het was voor de zoveelste maal spijtig dat een landschapsbeeld werd geschonden.

De benaming "De Vleugh" voert ons terug naar vroegere domaniale tijden. Het voorrecht om duiven te houden behoorde in de Middeleeuwen tot de heerlijke rechten, die uit het bezit van de Heerlijkheid voortvloeiden. Alleen de heerlijke hoeven of vroenhoven genoten dat voorrecht. Het duif-huis-duiventoren, vleugh- of vloghe, beheerste de omgeving en vormde als dusdanig een symbool van de heerlijke macht.

Van uit hun toren streken de hongerige duiven neer op de omliggende akkers en velden, die de pachters en laten bewerken. Gedurig moesten zij leidzaam toezien dat hun zaaigraan of hun oogst, die op de velden te rijpen stond, door deze gevleugelde beestjes van hun heer werd geplunderd. Houden van duiven bracht aan de "heerlijke" heer wat voordelen en het kostte hem praktisch niets. Het vlees van jonge duiven was een gezochte lekkernij voor de adellijke maag en bovendien was de grote hoeveelheid krachtige duivenmest voor zijn eigen groententuin meer dan welkom.

Ook de pachter kreeg zijn aandeel in deze duivenkweek. De heer kon ook zijn pachter als wederdienst het bouwen van een duifhuis toestaan. Want volgens de Middeleeuwse rechtsopvatting kon de gewone landman geen duiventil bouwen of bezitten. Houden van duiven behoorde uitsluitend aan de adel en kerkelijke instellingen. Het is om die reden dat men alleen duiventorens aantrof bij kastelen en heerlijke boerderijen, maar ook op de domeinen van abdijen en kapittelkerken. Wat hier het geval betreft. (cfr. P. Lindemans, *Gesch. v. de Landb.* 444/45. P. Baert, *Biekorf XLV*, 1939, 259/271).

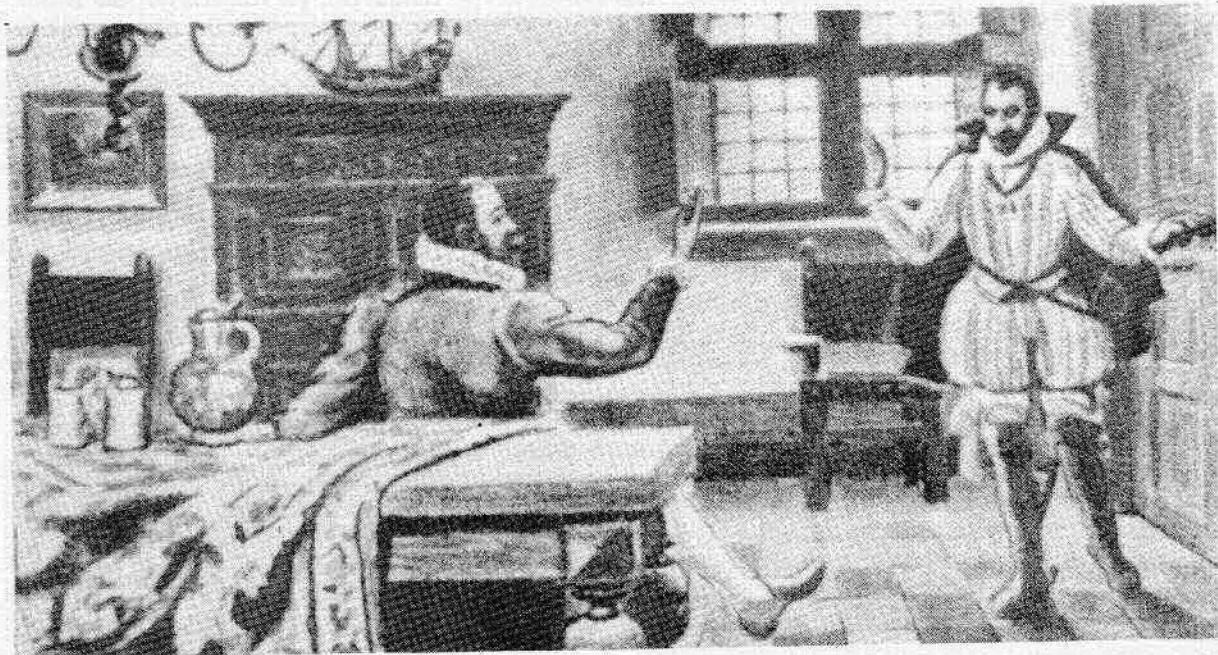
In de straten van goedenissen, pacht- of verkoopakten wordt steeds in 't bijzonder de aanwezigheid van een vleug- of duifhuis vermeld. We kunnen heden nog een dergelijk bouwsel zien op de Caeneghemhoeve in Hingene-Wintam en in Bokrijk. Later en dan vooral door de beroerde tijden zou dit heerlijke voorrecht veel van zijn prerogatief en kracht verliezen en werden ook aan bijzonderen door de Raad van Brabant en de Warandemeester het houden van duiven toegelaten, mits bepaalde gestelde voorwaarden. Aldus verordenden de Plaecaerten van Brabant, II. Pars, Lib. I. Fit. 1., Cap. VIII.):

"Ende datter daghelijckx verscheyden klachten vallen ter oorsaecke van de Duyf-koten, wij hebben verboden dat niemant Duyfkoten oft Velt-kladden en houde, tenzij hij drij bunderen winnende Landt te voren hebbe in eygendom oft in hueringhe, op pene van te verbueren twintich guldens met alle de Duyven, ende dat het Duyf-kot sal afghebroken worden, ende te niet gedaen worden, ten ware dat hij daer immemorale possessie recht verkregghen hadde van een Duyfkot te moghen stillen, hoewel hij niet en hadde de voorsz. quantiteyt van winnende landen, oft dat hij van ons oft van onse Commisen daer toe consent verkregghen hadde".

Het goed met zulk een "duifhuis" of "vleugh" werd soms met dit batiment vereenzelvigd en werd er aldus naar genoemd. Zelfs de grond waarop hetzelfde stond leefde verder in de toponymie, zoals: "dit lant geh. de Vleuge (F.1535)" "tvelt geh. den Vloege" (G.1538). Ook bij onze "Vleugh" vinden we dat element terug in oude plaatsbenamingen als: "De Vleugelij" (tussen de Kaasstraat en De Vleug, te niet gedaan in 1865.

"Vleugweskens" (tussen de Vleugelij en de Kraagput), verdwenen begin 1894. Aldus volgens een lijst van oude straatnamen.

Een plan of **Caerte figuratief** van 't Pachthof de Vleughe met annexe-goederen onder Willebroek, werd opgemaakt op 6 oktober 1797 door C.J. Everaert, Ags. Het goed behoorde toe aan de abdij van Terkameren bij Brussel, zoals vermeld, en bevindt zich in de Koninkl. Bibl. Albert I, afd. Manuskripten - Atlas der Abdij, XVIIIe eeuw, 3^e part. t, II, planche 48.

Het Gulden Vlies

- 7** We wippen terug over de vaart naar het oude Sasplein en richten onze schreden westwaarts. Op de hoek van de **Nieuwstraat** en de **Groene Laan**, die hier begint ontmoeten we na de Sint Niklaaskerk, het bekendste historische relict uit de geschiedenis van de gemeente. Inderdaad greep hier het gewichtig onderhoud plaats op 3 april 1566, nieuwe stijl 1567, tussen de graaf Egmont en prins Willem van Oranje, waarvan de legendarische woorden genoeg bekend zijn:

Vaarwel, prins zonder land,
Vaarwel, graaf zonder hoofd.

Wellicht had deze ontmoeting een andere wending aan onze geschiedenis kunnen gegeven hebben. Er is rond dit samenstreffen heel wat commentaar geleverd. We hebben het kritisch-historisch onderzocht en de resulterende bevindingen kenbaar gemaakt in ons werk "Klein-Willebroek-Schippersdorp". Het feit wordt gestaafd door geloofwaardige bronnen en onverdachte historici als P.C. Hooft van het Muider slot (Nederl. Historiën), Faminianus Strada (De Nederl. Oorlogen). Van Meteren (Nederl. Hist.) De keuze van deze samenkomst te Willebroek baart geen verwondering als we aan het feit herinneren dat de prins van Nassau, ook heer van Rumst en tevens van Willebroek was en deze plaats door het graven van de vaart tevens een belangrijke plaats van ontmoeting was geworden. Men beseft ook niet ten volle, welke belangrijke geschiedkundige feiten op Willebroekse bodem zijn gebeurd tijdens de Beroerde Tijden, en zeker dan in verband met haar strategische ligging in de strijd tussen Alexander Farneze en Oranje voor de verovering van Antwerpen. We weten ten slotte dat Egmont nadien door Alva, argeloos zijnde in een valstrik gelokt, te Brussel samen met de graaf van Horne werd onthoofd. Had Egmont samen met Oranje front gevormd, waarop de prins aandrong, de gang der geschiedenis van onze Nederlanden had zonder twijfel een gans andere wending genomen - en ons volk heel wat ellende bespaard.

De Groene Laan

De Groene Laan begint aan het Gulden Vlies en dankt haar naam aan de prachtige bomen die de vaart eenmaal bezoomden en eens haar luister gaven. Deze dubbele rij bomen liet, voordat de nieuwe kanaalarm naar Wintam werd gegraven, door tot in Klein-Willebroek. Een laan is er niet meer te bekennen. Er zijn geen bomen meer langs de vaart.

In vroeger tijden waren de oevers beplant met notelaars, olmen, linden en populieren. Slechts vóór de schippershuizekens beneden de vaardijk aan de Kraag, restten er nog enkele zeldzame linden tot voor korte tijd. Ze werden geplant tussen 1910 en 1918.

Reeds in 1782 moesten de karmelitessen, wier hof aan de Groene Laan paalde en een rij bomen met een brede gracht hun klooster van de vaartkant scheidde, protesteren tegen het kappen van hun bomen door de mannen van de schipvaart. Georges Podesta beschreef rond het midden van verleden eeuw met deugdelijke genot en vol bewondering zijn boottochtje van Boom, Klein-Willebroek en de vaart; het heerlijk beleven onder deze kathedraal van majestueuze bomen.

"Deze route is mooi. De olmen en populieren die ze omzomen, vormen met hun takken en ware domkerk, welriekend van het frisse groen, waardoor de stralen van een ondergaande zonnepriem. Wat is dit oord hier wel mooi met zijn rimpelende kristalheldere water".

Wat zou die brave man ogen trekken moest hij hier wederkeren! Toen was de vaart een idyllisch oord van verpozen en de amoureuze gang van verliefde paren. Niet de Duitsers waren de eersten in 1914 om onze eeuwenoude notelaars allentwege uit te kappen om er geweerkolven van te maken. Napoleon gaf het voorbeeld om zo'n vandalenwerk uit te voeren en ons landschap te schenden. Niettegenstaande dit werd hij hier als ons aller keizer met grote eer en luister ontvangen samen met keizerin Marie-Louise. Dat gebeurde in 1810 op weg zijnde naar zijn krijgshaven Antwerpen, zijn "pistool" dat gericht was op Engeland.

Op het Sasplein vóór de Nieuwstraat werden de keizerlijke gasten opgewacht door burgemeester Janssens en de notabelen. De harmonie van St. Cecilia speelde haar dreunende aria's. Ze kwamen van Laken per trekschuit, feestelijk getooid met wimpels en banieren. Van Tisselt af begeleidde een erewacht van Mechelen samen met de keizerlijke garde het vaartuig. Langs de Groene Laan en op het Sasplein had men honderderden afgezaagde-bloeiende krikelaars en laurierbomen geplant. Daarenboven had men in grote bakken en potten graanschoven, veel vlasbundels en koolzaadbomen met allerhande boerenalaam opgesteld, als zinnebeeld van landbouw en nijverheid. De toespraak van Maire Janssens doelde daarop en loog er niet om. Voorwaar dat konden alleen de vrijmoedige Willebroekenaars zich permitteren tegenover een krijgsman en veroveraar die Napoleon was.

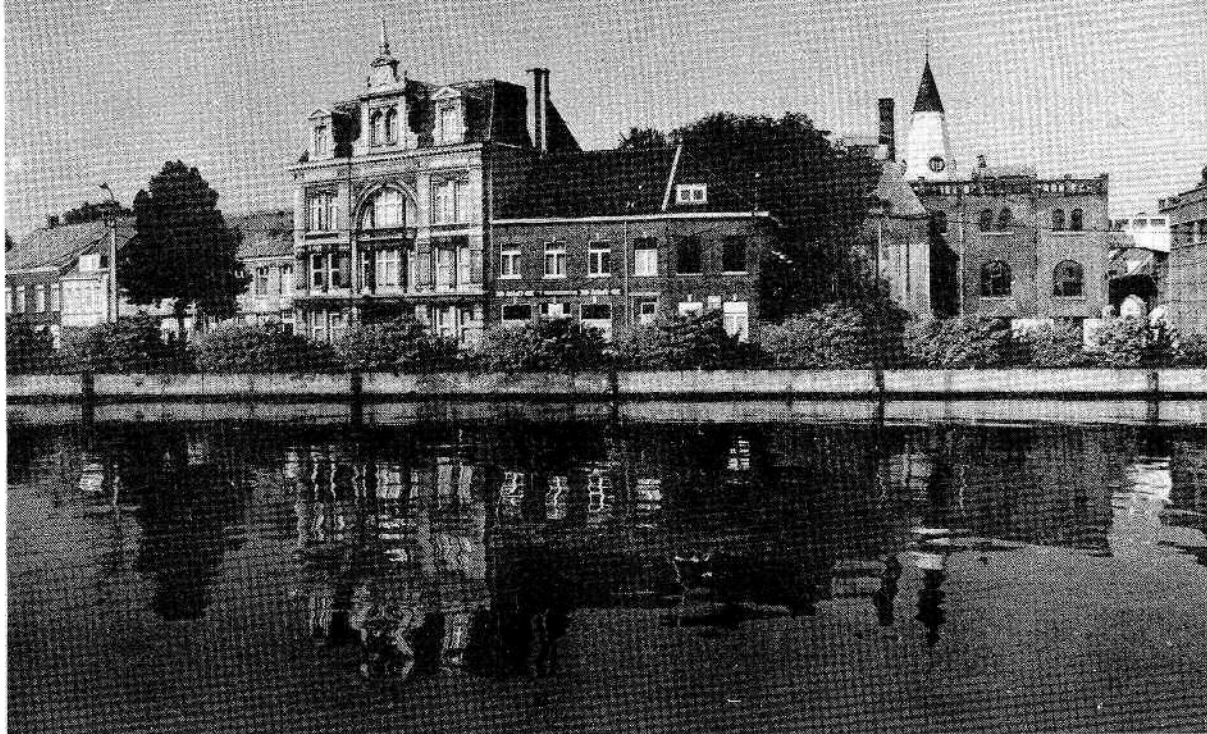
Na de Omwenteling van 1830 met een onafhankelijk België gezegend, was het ver geweten dat Willebroek fel Orangistisch gezind bleef en er openlijk van beschuldigd werd door Karel Rogier. Het was niet verwonderlijk! Willem I had voor de scheepvaartbelangen veel gedaan - en was nog doende met bepaalde plannen. Zelf is hij hier op bezoek geweest in 1827. In Willebroek leefde een zeer aanzienlijke schippersbevolking en de gemeente leefde ten dele van de vaart. Van deze onvaderlandse gezindheid wist ook het voorlopig bewind, dat de Regent van België, Surllet de Chokier in 1831 naar Willebroek zond om aan deze verkeerde mentaliteit wat te doen. Na enkele dagen aangenaam verblijf is hij ten zeerste tevreden naar Brussel teruggekeerd na het planten van de Vrijheidsboom tegenover het huis van notaris Peeters op de Groene Laan.

Bij het verbreden van de vaart in 1922 zou de Groene Laan definitief haar weelderig groen plantsoen verliezen. Er werden nu tegen de vaartkaai vlierstruiken geplant.

De ijzeren brug van de spoorlijn Mechelen-St. Niklaas (voorheen Mechelen-Terneuzen) in de volksmond "de Meutte", breekt onze einder. Deze spoorwegbrug werd in 1869 aangelegd en in 1871 ingehuldigd. In 1910 vervangen, werd deze in 1940 de lucht ingeblazen. Pas in 1949 zou de huidige worden geplaatst. Wat is haar lot bij de aanstaande verbreding van de vaart? Oude liederen weten te vertellen dat als Louis De Naeyer naar de stad moest, hij meer dan eens aan deze brug de aankomende trein met zijn wandelstok teken deed om even halt te houden. Hij was een man van vermaardheid en gezag genoeg, dat de machinist daar telkens zonder dralen aan voldeed. Dat kon in die gezapige, gemoedelijke tijden zonder veel gelul, en niet veel gehaastheid, allemaal goed gebeuren.

In de nabijheid van de brug deed hij in 1865 en 1866 22 werkmanswoningen bouwen. Hij heeft Willebroek volgebouwd. Deze werkersbuurt kreeg de naam van "Cité St. Antoine" toebedeeld. In 1953 werd ze afgebroken. De buurt rond die oude brug, zoals een prentkaart in het prentenkabinet ons laat zien, dromend in alle vredigheid, werd door de dorpelingen 's avonds liefst gemeden. Des te meer waagden verliefde koppels er zich.

8 Aan het pleintje van de Groene Laan, recht vóór de Kasteelstraat vlekt bezijden nog het grote witte huis met de vrijheidsboom, waar notaris Peeters zijn woonstede had. Rechts naar de brug toe was er het

inmiddels verdwenen deftig negentiende eeuwse burgerhuis waar Alfred Ost, de geniale en beroemde graficus zijn jeugd heeft doorgebracht.

- 9 Voorbij de brug wenkt het witte kasteeltje "De Kraag" waar van de glorie-dagen ook lang voorbij zijn, al is er mits wat opkalfatering wel een nieuwe zinvolle bestemming aan te geven. Indertijd was er een geneverstokerij gevestigd, gevoerd door een zekere Rosschaert. Na 1918 werd dit kasteeltje een tehuis voor vreemde arbeiders. Vooral Italianen vonden hier een onderkomen. Later kregen arbeiders van de "Anmoniak", die het had aangekocht hier onderdak.
- 10 Over de vaart langs de Oostvaardijk droomt in een eeuwenlange slaap de kreek of wiel "De Kraghe" of kraagput, overgebleven van de dijkdoorbraak in 1569.

Nieuwstraat - A. Van Landeghemplein - Dendermondse Steenweg.

We verlaten de vaartoevers en vervolgen onze weg langs de Nieuwstraat, aangelegd in 1779 en tevens gekasseid. In deze straat bevonden zich vroeger nog 2 brouwerijen of paanhuizen: deze van E. Mertens, waar tot voor kort een snelshop was gevestigd; de andere deze van V. Erix op de hoek links. Op de rechterhoek was het Keizershof. Heden laat de textielzaak "Het Spieken" haar modesnufjes bewonderen. We hebben tot in onze tijd de oude-roest-bruine brouwerij gebouwen nog gekend. In deze straat rekt ook nog de laatste van de drie cinema's, haar latent bestaan, cinema "Rio".

We laten van op deze uitkijk even onze blikken waren over het Landeghemplein met zijn fontein. Het is een draaiend verkeersbord. Men staat verwonderd wat allerhande gerij, van de kleinste piepwagentjes tot de zwaarste bassende karkassen van wegmastodonten hier omheendraaien. Voor de omwonenden betekent het echter geen lustig wiel.

Een smak gezonde fleurigheid laat ons het kleine parkje, gelegen voorbij de Intercom en recht tegenover de school genieten. In het parkje getooid met enkele oude knoestige bomen, restanten van een oud herenhof, dat er eens stond, siert stemmig een beelhouwwerk ter verheerlijking van "De Arbeid".

- 11 Achter dit parkje liep de spoorweg Antwerpen-Willebroek-Aalst; in de volksmond als "Het Leireke" gekend. Hij dreef zijn spoor dwars door de gemeente langs de Schoolweg, waar zich nu de prachtige nieuwe bibliotheek bevindt. De Spoorlijn werd aangelegd in 1883 en opgedoekt in 1956. Hierdoor verdween tevens het hinderlijk obstakel dat de barreel was op de drukke Dendermondse Steenweg. Links rijst het silhouet van de watertoren, opgericht in 1950. Het was rond deze plaats dat eens het stenen herdenkingskruis stond voor Verdickt, burgemeester van Willebroek, gedood door Franse soldaten in 1745, volgens A. Wouters en K. Moeremans, die hem naschrijft. Nochtans volgens de getuigenis van juffrouw Joanna-Catharina Verdickt, nazate van deze Verdickt, zou dit feit gebeurd zijn op 21 mei 1696. Volgens haar verder relaas werd hij door twee soldaten, die bij hem waren ingekwartierd, onverhoeds achter zijn hoeve aan de Kreweg gelegen, overvallen en vermoord. Naar alle waarschijnlijkheid betrof het twee

soldeniers van het regiment van Navarre, dat reeds dagen te voren in de streek rond Brussel berucht was geworden om vandalenstreken die er werden gepleegd. Zij was het die in 1829 het marmeren herdenkingskruis deed oprichten. Deze juffrouw Verdickt was de grote weldoenster van de kongregatie der dochters van Maria, gesticht door pastoor Benedictus De Clerck. Ze deelde het kloosterleven zonder echter zelf religieus te zijn. Ze stierf in 1850 en haar grafsteen ligt in de grot van de kloostertuin.

Niet slechts van Spanjaarden en Geuzen hadden onze voorzaten de knevelarijen en oorlogsgesels te ondergaan. De Fransen waren niet minder barbaars en onmenselijk wreed. Eeuwenlang hebben deze zuiderse broeders een bloedig spoor getrokken door onze geschiedenis. Reeds in 1668 hadden ze twee burgemeesters, nl. deze van Willebroek en Ruisbroek ontvoerd en eisten ze 1000 gouden cens als losprijs. In 1683 bij het verdrijven van de Spanjolen staken ze Willebroek en de aangrenzende dorpen, Ruisbroek, Lippelo, Kalfort, Tisselt en Humbeek in lichte laaie. Het is Zwarte Marten van Rossum alleen niet, die in de geschiedenis geportreerd staat als helse brander en afperser met brandbrieven. In 1832 tijdens het beleg van de Citadel van Antwerpen, meenden de Fransen dit ergerlijk kruis aan stukken te slaan. Men kon het echter in veiligheid brengen.

Bij het optrekken van de "Ontkiemer" diende het kruis verwijderd en werd ondergebracht in de brouwerij der kinderen Erix. Tijdens Wereldoorlog I is het zoek geraakt.

Wat deze Ontkiemer betreft. Dit was het gebouw, waar de beesten die "impropre à la consommation", verklaard waren, onder hoge druk werden afgekookt en verkocht. Van het overgeschoten vlees en de beenderen werd krachtige en goedkope soep gekookt en aan de man gebracht. Weet je dat vroeger de mindere man, die gebrek had aan geld om een degelijke kom soep vlees te kopen, zich tevreden stelde met een stuk mergpijp? Het gebouw werd spoedig door de volksmond gedoopt met de passende naam van "Soepkot". Typisch is ook weer dat de Willebroekenaars er fluks een volksdeuntje bij te pas brachten en waarvan Tony de Herdt ons de tekst mededeelt.

Er is soep! Er is soep!
In de ketel is er soep.
Ik loop er heen met al mijn macht,
Naar de soep met al haar kracht!
Vele zijn er vieze van.
Ze moeten mij een liter meten,
En laat voorts het praten gaan,
Ik vaag er mijn botten aan!

Neen de Willebroekenaar is bijlange geen viezerik, maar zoals het blijkt niet vies gevallen. Het gebouw werd later gesloopt om aan de Vrijheidstraat, nog later de Zegestraat, een geschikte uitweg te geven naar de Derdermondsesteenweg.

Recht tegenover het Keizershof mogen we de "Vier Armen", genaamd naar de ijzeren wegwijzer die er indertijd stond niet vergeten. De afspanning op de hoek kreeg er haar doopnaam naar. Naderhand doemde de Odeon op. 't Was de gekende dans- en feestzaal. Ook een "staminee" was eraan verbonden. De Odeon staat er nog te treuren, droef en verlaten en ontdaan van zijn feestelijke vodden en festoen. Eens was deze danszaal het trefpunt voor gans het dansminnende Willebroek en omgeving. Hoeveel flikkers zijn daar niet geslagen? Hoeveel Walsen, Charlestons en Foxtrotten in roezig geweld niet gedraaid? Hoeveel dans- en kermislieven niet opgepikt?

De Grote Markt

Halfweg terug de Nieuwstraat in belanden we op het **L. De Naeyerplein**. In de volksmond is het echter de "mèt". En dat is ze inderdaad, het open hart, het forum van Willebroek. En de "Mannen van de Mèt" zullen het daar roerend eens mee zijn. Ze werd slechts voor enige jaren geplaveid, en inmiddels weer in een nieuw kleedje gestoken. Een eeuw geleden was het een bij wijlen modderige en zanderige vlakke, waar een eenzame oude dorpshoeve was gelegen. Een wegel tussen twee hagen "Het Dammeken" genaamd, was toen de enige verbinding tussen het Sas en de Dorpsstraat. Het was in 1882 op aandringen van L. De Naeyer, de toenmalige burgemeester — hij was dat van 1875 tot 1902, het jaar van zijn overlijden — dat deze vage plaats tenslotte het huidige Marktplaats zou worden. Het ging echter niet zonder stoten of verzet. Men dacht dat hij te groot zag en te ver ging. Ten slotte is hij het geweest die Willebroek groot heeft gemaakt. Lieden die hun tijd vooruitzien, verbeeldingskracht, klaar beleid en durf bezitten, worden wel eens meer met een argwanend oog bekeken. Maar zonder zijn klare blik en doortastendheid ware Willebroek verre niet geweest wat het nu is. Ook als burgemeester heeft hij de basis gelegd voor deze industriegemeente.

Nogmaals weze onderstreept dat hij als hard- en beleidsvol industrieel, tevens een man was met een buitengewoon sociaal karakter. In de eerste linies vocht hij om de technische vooruitgang. Daarbij ging hij in tegen de sociale wantoestanden, die de plotse Technische Revolutie in het leven had geroepen. Het waren toen ook harde tijden en deze die we nu beleven zijn een sombere herhaling van de crisis vandaag. Het zwaartepunt ligt op "inleveren", en dramatische werkloosheid. L. De Naeyer gaf "schonk", en verschaftte werk en zorgde voor een menselijk bestaan. Voor dit werk eiste hij evenwel korrektheid en discipline. Hij honoreerde dit met promotiekansen. Ook de kinderkribbe en het ziekenhuis werden met hun centen gebouwd, zoals we reeds vermeldde. Mevrouw De Naeyer stond immers haar man in deze humane bezorgdheid flink ter zijde.

Het Markplein tenslotte biedt geen verrassingen of merkwaardigheden. Het geeft een trefbeeld van wat de hele oude dorpskom te aanschouwen geeft. Vroeger waren er zekere gekende speelzalen zoals de Eldorado en de Scala gevestigd. Het enige dat opvalt door zijn bruine-bakstenen stijling en architectuur is het "Volkshuis".

Nonnenvijverstraat en Kloosterstraat

Rechts in de hoek begint de Nonnenvijverstraat, die eindigt op de Groene Laan. Het gebied Nonnenvijver- en Kloosterstraat vormde omstreeks 1700 nog het domein of buitengoed met kasteel van de edele familie de la Faille, baronnen d'Estempuis. In 1632 dineerde er zelfs Maria de Medicis, koningin-moeder van Frankrijk op het kasteel tijdens haar tocht van Brussel naar Antwerpen. De baron de la Faille, heer van Nevele, was haar tegemoet gevaren met een kleine vloot en bij haar vertrek deed hij haar uitgeleide tot Klein-Willebroek.

In 1712 werd het goed van Anna-Maria de la Faille, douarière d'Estempuis, aangekocht door Isabella Verbist, een schatrijke en godvruchtige dochter van Antwerpen, vroeger novice geweest bij de ongeschoolde karmelitessen aldaar en dit voor de som van 15.000 florijnen wisselgeld, een fors bedrag voor die tijd. Ze schonk het aan hare vroegere medezusters van de Karmel.

Deze schenking was bedoeld om religieuzen van deze orde een veilig en treffelijk huis te bieden. Aanvankelijk waren ze gevestigd te 's Hertogenbosch, nadien te Oirschot in de Generaliteitslanden en ten slotte te Mol. Ze waren op de dool geraakt tengevolge van de Calvinistische knevelarijen en oorlogsgesels. Zelfs de protectiebrieven van de prins van Oranje, Frederik-Hendrik van 6/2/1646 en opnieuw bevestigd door zijn zoon en opvolger Willem II op 21 april 1648, toen deze gebieden voorgoed door de Generale Staten, na de Vrede van Munster, werden ingelijfd, hadden hun niet kunnen vrijwaren van deze religieuze fanatici.

Te Oirschot in de Meierei stierf hun overste, Maria, Margaretha ter Engelen in geur van heiligheid op 5 februari 1658. Volgens de volksoverlevering, zou haar lichaam na meer dan vijf maanden nog aan geen bederf zijn toegeweest en werden er door haar voorspraak wondere gunsten verkregen. Tevens volgens de legende, vloeide uit haar lichaam een welriekende olie, waardoor vele zieken hun genezing bewaamen. In het klooster van de Dochters van Maria te Willebroek zouden nog verzegelde flesjes van deze wonderolie, door de karmelitessen vandaar meegebracht, worden bewaard. In de sakristij van de kerk te Willebroek hangt nog een geschilderd portret van deze heilige Karmelites.

Nadat ze dus hun vredig huis te Oirschot door de pesterijen van deze heethoofden hadden moeten verlaten en te Mol beland in 1667 waren en ook hier uiteindelijk de plaats hadden moeten ruimen wegens oorlogstroebelen, werden ze tenslotte onder de bescherming genomen door Paschasius, Ignatius van de Cruysse, heer Van Cleydael, en burgemeester van Antwerpen. Hij was de broeder van de priorin der Karmelitessen, zuster Seraphina, Theresia van de H. Drievuldigheid.

Dit verklaart ten volle zijn bezorgdheid voor deze verdreven en dolende zusters en waarom hij hen een toevlucht schonk op zijn slot van Cleydael in Aartselaar.

Na zoveel jaren van droeve omzwervingen vonden op 15 november 1712 twaalf nonnen en 4 lekezusters ten slotte rust en vrede en een veilig onderkomen te Willebroek. Door hun liefdadigheid, door hun onvermoeibare zorg voor de armen, zieken en noodlijdenden van de gemeente en de omgeving, wisten ze zich bemind te maken tot ver in de omtrek, zegt K. Moeremans. Nog tot in onze tijden hebben we die "poortgangers" aan de deur van sommige kloosters zien aanschuiven. In 1728 ontvingen de zusters hun armortesatiebrieven. De consecratie van hun kerk greep plaats in 1731 en in 1733 kwam Foppens, aartspriester van Brabant, het klooster en het kleine kerkhof inwijden. Het convent bezat een kostbaar ivoren kruisbeeld, toegeschreven aan van Beveren.

Maar het noodlot versaaigde niet. Nog was hun lijdensweg niet ten einde. Want toen Jozef II, keizer van Oostenrijk, de "koster van Wenen", met zijn hervormingswetten de Zuidelijke Nederlanden teisterde en de oorzaak zou worden van het uitbreken van de Brabantse Omwenteling, werd in 1783 ook dit klooster als biddende orde, opgeheven en in 1783 ten bate van de "Kerkelijke Kas" openbaar te koop gesteld. Jacobus

De Maeyer schout van de baronie, die deze droeve karwei diende uit te voeren, kreeg zodanig de haat en het misprijzen van de ganse bevolking te verduren, de bevolking die een bron van sociaal welzijn zag verdwijnen, dat hij op een goed moment ontvoerd werd. Maar "lex, dura lex"! De zusterkens werden nogmaals als berooide zwervers de poorten uitgejaard. Enkele ervan bleven te Willebroek wachten op betere tijden; andere vertrokken naar Mechelen of Frankrijk of gingen terug naar de ouderlijke woning. Ze kwamen echter nooit terug. Want na de Oostenrijkers zouden de Sansculotten opdagen en die spookten nog wat anders uit. In 1812 waren er nog vier van in leven. We laten K. Moeremans nog even aan het woord: "Van het uitgestrekte domein dat eenmaal aan hen heeft toebehoord, blijft niets meer over dan een deel van de hofmuur in de Kloosterstraat, die verwerkt is tot werkmanswoningen. Louis De Naeyer liet er 26 oprichten. Ook de vanouds gekende afspanning "Het Kanon" blijkt nog een overblijfsel van de kloostergebouwen te zijn. De langwerpige vijver werd gedempt. De naam van Nonnenvijverstraat herinnert daaraan. Naderhand werd van de kloosterhof een Blijk gemaakt. Een biechtstoel uit de kerk belandde voor 10 gld. 4 stuivers in die van Boom; het altaar verhuisde naar de kerk van Ruisbroek.

Langs de zuidkant van de St. Nikolaaskerk bevond zich indertijd een ingangspoort, voorbehouden aan de barons. Deze poort werd dichtgemetseld met een grote grafsteen, omgeven door 22 kleine grafstenen met de naam en het sterftejaar van de hier overleden Karmelitessen. De grote steen draagt het volgende grafschrift: "D.O.M. Hic facet proenobilis domina Helena, Maria, Theresia Van de Cruysse, vidua domini Michaeli de Mahieu, obi Gandavi 24 Martii 1746".

Er bevindt zich een grondplan van het klooster der karmelitessen in het Rijksarchief te Brussel onder n° 642 door P.R. Culp.Ags.

De Kloosterstraat

De Kloosterstraat leidt van de Aug. Van Landeghemstraat naar de Tonstraat en het pleintje van de Groene Laan. In deze straat bevond zich de ingang van het vroegere kasteel de la Faille en ook nadien deze van het klooster der Karmelitessen. Sinds 1972 is er het Vredegerecht gevestigd op een deel van dit voormalig kloosterdomein. Sedert 1970/71 immers werd Willebroek als rechterlijk kantoor opgericht daar tot dan toe de gemeente ressorteerde onder het kanton Mechelen-Zuid. De eerste vrederechter was Rik Cools, zoon van wijlen de gekende Dr. Louis Cools, die behalve zijn medische praktijk tevens een zeer kunstzinnig man was en ook letterkundige proeven heeft geleverd.

Tot in het jaar 1950 stond hier een **dorpspomp**, naar hier in 1924 overgebracht van de Tonstraat, alwaar ze diende verwijderd wegens verbouwingwerken aan de bank. Het is te betreuren dat ook dit relict van het vroegere dorpsbeeld en dorpsleven nodeloos en zonder zin voor enige traditie is weggesleurd.

Vroeger had elk deftig huis zijn borre- of steenput met of zonder zwengelpomp. Op hoeven en huizen met "achterruit" of lochting was op deze waterputten een houten gestel met kap getimmerd. Aan een dwarshout onder die kap hing een takel met katrol waaraan de schepemmer hing. Op oude boerenhoven kan men soms dergelijke steenputten nog bemerken. Ze gaven een vertrouwd en rustiek beeld. Bij de mindere klasse liet men eenvoudig een emmer aan een koord gebonden in de put neer. Gewoonlijk dekte men deze of met een groot houten deksel. In de tijd van de eerste konstateurs waren er slimmerikken van duivenmelkers, die dat tuig een tijd in de kille put neerlieten om zo invloed uit te oefenen op de tikken. De dorpsbewoners uit de buurt dienden met emmer of kan hun watervoorraad naar de openbare pomp te gaan halen, waar bij het kletteren van de blikken of zinken emmers ook de klabbetters hun gang gingen. Het dagelijks nieuws kunt ge toch moeilijk aan uw stoofpot of bakoven gaan vertellen! Het gaf op die bepaalde standen van de dag een levendig dorpsgebeuren.

Behalve die pompen waren er hier en daar ook nog openbare waterputten. Aldus maakt een notaris protokol van 1708 gewag van dergelijke "borneput, gestaen voor het speelhuys, genaempt "het Speelhoff" van den here baron van Estempuis, en (was) altijd **open gheweest** tot gerieff van alle de gebueren tot demselve door ordere van de lest gestorven heer baron van Estempuis **boven toe** is gemaectt sonder opening gelaeten te hebben". Inderdaad een wijs besluit, want zo werd tenminste het water niet bezoedeld door allerlei mogelijke neerslag. Het was ook veiliger voor de kinderen en katten, die er konden in terecht komen. Deze put moet reeds zeer vroeg bestaan hebben, vermits een oude Willebroekenaar, genaamd Philippus De Bruyn, die 100 jaar werd en destijds knecht was op het Speelhof, hem er steeds had geweten. Hij voegde er zelfs aan toe dat hij reeds meer dan 80 jaar geleden vernam dat deze bornput ooit "eenen dorps- en brandput" was geweest.

Inderdaad waren deze borreputten bij dorpsbranden de onmiddellijke toevluchtsplaats voor blussers. Nog vele huisjes waren toen met stro of riet gedekt en hadden zelfs lemen wanden. Op de hoek was de **dorpswaag- of weegbrug**, rees in 1822 gekend als "De Waege". Het werd ook een geschikte plek voor de **dorpsbrandweer**. De vrijwillige brandspuiters voelden er zich bijzonder thuis. Deze moedige mannen moesten een soort vehikel voortsleuren waarop een antieke brandspuit stond. Voor hen was dit een

technisch wonder. Tegen de tijd dat dit ding op de plaats van het onheil was geraakt en op adem was gekomen, hadden de vlammen meestal hun vernielend werk reeds volbracht. Het water speelde ook zijn rolletje. Nu gaat alles zeer eenvoudig. Men sluit de afgerolde slang aan op de voorziene waterleidingskraan. Vroeger werd het water gehaald uit de borreputten of zelfs uit de beerputten. Peer Kadul goot zelfs zijn koffiepot op het vuur uit. De door de stormklok opgeroepen en op "ne perlavit" toegestroomde dorpers met emmers allerhande, die kettinggewijs met het aangedragen water het vuur bestreden, bleek soms nog het meest afdoende middel. Ook de pastoor kwam er al eens bij te pas en kon er ook steeds niet aan ontkomen om met bezwerende gebaren en geprevelde gebeden de wind te doen keren. Tot zelfs het H. Sakrament en heiligenbeelden hield men bezwerend tegen het vuurgeweld geheven.

Heden kan de gemeente prat gaan op haar duchtig getraind brandweerkorps, dat een onderkomen heeft in een uitgeruste kazerne. Het gebruikt materiaal is degelijk en "up to date". Lange tijd bleef deze plek dienst doen als marktplein voor dat de grote markt werd aangelegd. Gans deze oude hoek werd onlangs afgebroken. Er werd een lustig prieeltje aangelegd. Vroeger bevond zich hier nog de gekende herberg "De Duivel", voordien gekend als "Salle de Paris". Volgens oude papieren werd in dat "duivelsoord" in het begin van de vorige eeuw door een geletterd man ook schoolmeester genoemd, getracht de dorpsjeugd iets bij te brengen van de "christelycke leeringhe" en te oefenen in het leren lezen, regeltjes schrijven en ook wat cijferkomst. Hij droeg een "kazak" als habijt en zwaaide de houten plak.

Stationsstraat

Vlak hiertegenover begint de Stationsstraat die eerst een nauwe doorgang vormt, maar stilaan wat breder wordt. Er zijn of er waren plannen om aan de flessenhals van deze straat wat te verhelpen en ook om aan de rest wat meer adem en levensruimte te geven. Tot hiertoe is daar niets gebeurd, en moge het daar bij blijven. Een boogscheut verder hing tegen een roestig-verweerde gevel een grote ton en bovenop het dak troonde een oude mouterijast met een "gek", draaiend en knarsend op de wegende winden. Hier walmden inderdaad eens de bierkuipen van "St. Nikolaas", een der vele Willebroekse dorpsbrouwerijtjes. Het Brouwerijmuseum, opgebouwd door L. Schurmans, nazaat van deze brouwersfamilie was er gevestigd. Men kon zich moeilijk een geschikter kader inbeelden. Het museum was degelijk gedocumenteerd en gaf ons een ideaal beeld De Heemkundige Kring van het Vaartland had er zijn thuishaven. In menige vergadering werd er de studie van de volkse wetenschap en haar noden ijverig behandeld. In de Schouwpijp was tevens een tentoonstellingruimte. Gevestigde maar ook beginnende kunstenaars hebben er de gelegenheid gehad om hun met potlood en penseel verwezenlijkte esthetische dromen, te veropenbaren. Een laatste traditie was de jaarlijkse kunsttentoonstelling tijdens de jaarmarkt. Ook de "Orde van de Tempeliers" is er in 1980 ontstaan.

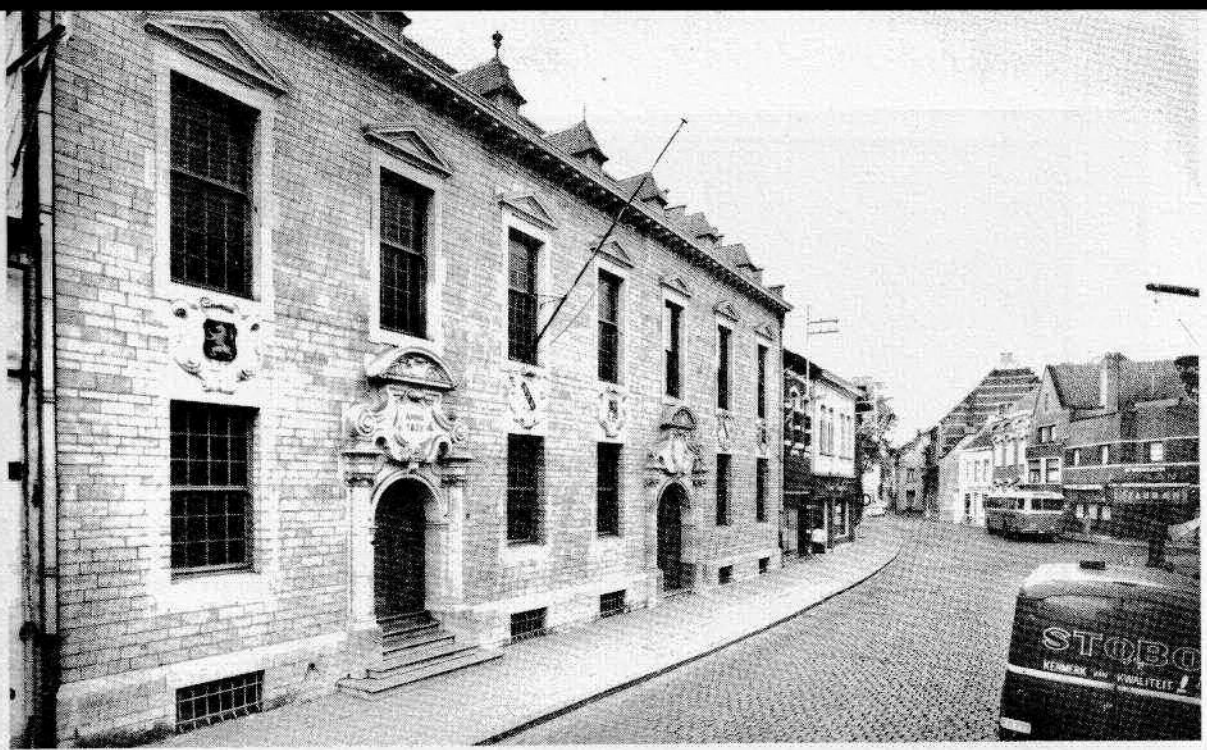
Het Brouwerijmuseum ging het in maart 1987 ter ziele, nadat op een onverklaarbare wijze, de inboedel naar Nederland was verhuisd.

Aug. Van Landeghemstraat - Raadhuis

Van hieruit begon eertijds de **Dorpsstraat**, ook wel in oude tijden de "Hooghe straete", of nog Appeldonkstraat geheten en heden dus gekend als de Aug. Van Landeghemstraat. August Van Landeghem was een verdienstelijke man. Hij was de eerste socialistische burgemeester van de gemeente. De straat kreeg een proper, glad-gestreaken wegdek. De oude-glimmende, soms glibberige kinderkoppige kasseien werden naar onbekende bestemming afgevoerd. Er was wel gemurmel en ongerustheid dat deze straat tot een mogelijke snelweg zou uitgroeien; de vroege vaders hebben hier echter hun wijsheid laten gelden. En toch is het met een vleug van weemoed en nastarend oog dat men die vertrouwde hobbelige arduinstenen naar de stortwede heeft zien heengaan. Deze waren toch getuigen van het gaan en keren en hebben de tred gevoeld van talrijke geslachten. Er zat een trillend leven in die stenen, waarop de klompen klabberden als de kadans van een vertrouwde volksmuziek. Zij piepten, klonken en knarsten onder het doffe ploffen van paardenhoefijzers en van met ijzeren banden beslagen kruiwagen- en karrewielen. Er straalde van die stenen een ondefinieerbare charme uit, van rust en bezonkenheid. Het rustieke en gemoedelijke straatbeeld van weleer met zijn gezellige huizen en mensen en met zijn vredige rust nodigde uit tot een wijl van verpozen. Bij deemstering of nachtelijke stonden voelden ongehaaste avondgangers zich veilig. onder de streling van de gedempte, of omfloerste licht van spaarzame petrool- of gaslantaarns.

Er is zoveel dat niet meer past in deze tijd van onrust, crisis en verdwazing. Mens en ding, nieuwe eisen, nieuwe noden, nieuwe dromen, die rijzen en vergaan. Ten slotte hebben deze oude straatstenen een lang en verduidelijk leven van dienstbaarheid volbracht.

Het stoere ras van zwoegende kasseileggers, die met zorg, kunde en vlijtige hand, in weer en wind, onder gutsende regen of zonnebranden gelooid, deze stenen onder het gedempte trappen van de klophamer, schikten en vormden, is reeds lang verdwenen.

- 14 Het **gemeentehuis**, vroeger het "dorpshuis" geheten, dat we enige stappen verder zien, had zijn voorganger reeds in 1787. Het bevond zich toen in de Pastorijstraat. In 1814 werd het afgebroeken. Een verlaten herenwoning werd omgebouwd tot nieuw dorpshuis. Het volbracht goede diensten tot 1930. Toen kwam het huidige gemeentehuis tot stand.

Het werd op zijn beurt gans herbouwd, vergroot en verfraaid en door burgemeester Jan van Winghe in 1962 plechtig ingehuldigd. Ook de gemeentelijke feestzaal heeft er haar plaats gekregen. Het is inderdaad een deftig en fraai gebouw, sober maar voornaam en getuigt van goede zin en smaak. In de gevel werd het wapen van de gemeente aangebracht. Het betreft het blazoen van de eerste baron van Willebroek Jan Helman, en werd reeds in 1661 als zegel gebruikt. De legende van dit adellijk zinnebeeld luidt in de heraldische taal aldus, wapen van zilver met rechter schuinbalk van Sabel (zwart), beladen met drie afgerukte leeuwenkoppen van goud (geel), getongd van keel (rood).

Tonstraat

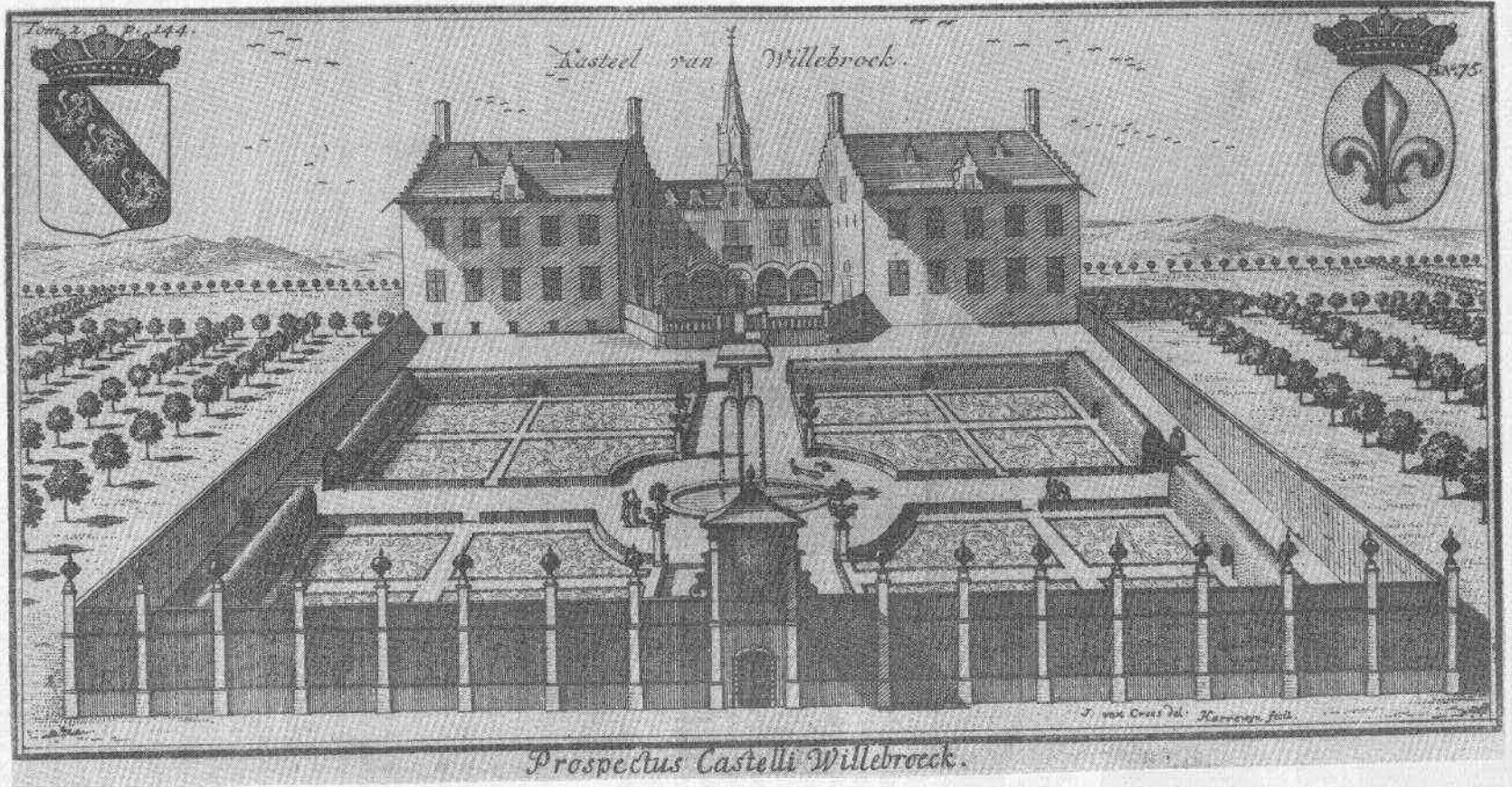
De Tonstraat komt uit op de A. Van Landeghemstraat. Op de hoek links tapt men nog steeds schuimende pintjes in de zeer oude herberg "De Vlierboom" die herbouwd werd. Een fleurige boom onstond als trouwe pastiljon vóór de ingang. Ook in "De Kelder-Den Eest" daarnaast vindt de dorstige lafenis. Hier worden bijwijle plastische en grafische kunstgewrochten tentoongesteld. Rechts stond de in vlaamse semi-klasieke stijl gebouwde "Villa ten Dorpe", toebehorende aan baron Ulens. In dit huis werd in 1850 de Willebroekse fanfare "De Eendracht" gesticht met als eerste voorzitter Janssens-Mordaff. Dit gebouw werd in 1914 ten dele verwoest en in 1925 tot de grondvesten toe gesloopt om plaats te maken voor de "Banque de la Dendre". Heden is er de Generale Bank gevestigd.

De straat heette volgens een lijst van oude straatnamen, rond de jaren 1840: **Blindenstraat**, nadien **Pompstraat**, zo genaamd omdat daar een dorpspomp stond, die in 1924 bij de opbouw van de Bank werd weggenomen en naar de Kloosterstraat werd gebracht. Het bestaan van de vroegere bouwerij "Minazio" verklaart de laatste benaming, Tonstraat. Ze geeft uit op de Kloosterstraat en op het pleintje van de Groene Laan.

Kasteelstraat

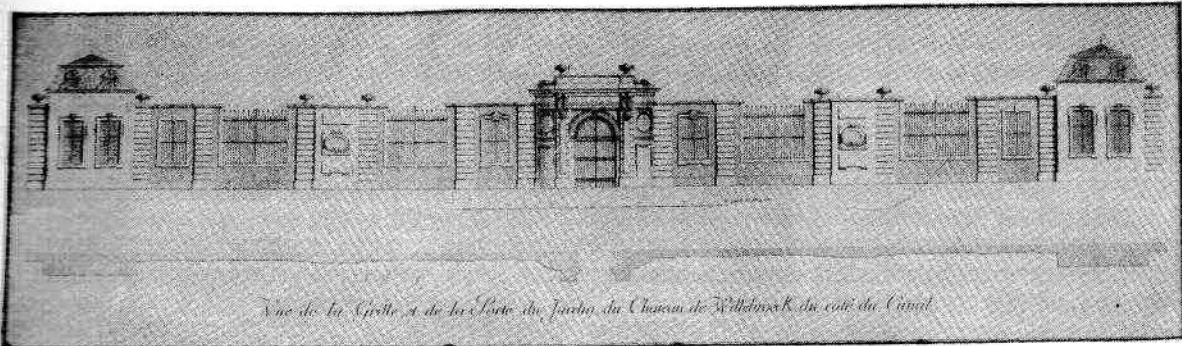
Na de fusies werd deze straat herdoopt in "**Torenstraat**". Inderdaad, ze biedt vanaf haar begin aan de Groene Laan een frontaal gezicht op de St. Nikolaaskerk met haar oude toren en heeft al aan menige kunstenaar picturale inspiratie bezorgd. Enigszins valt deze benaming te betreuren daar aan deze straat andere historische herinneringen zijn verbonden.

Ze werd aangelegd in 1832 op de plaats waar vroeger de kasteeldreef haar lommer spreidde en zegt de traditie: het volk dat naar de kerk kwam langs de Groene Laan had er sinds lange jaren een voetweg van gemaakt. Over die kerkwegels van oudsher is er heel wat te vertellen.

Het vroegere Kasteel van Willebroek

De omheining met inkompoort, langs de Willebroekse vaart.

Ooit stond hier het kasteel van baron Helman, heer van Willebroek en Ruisbroek, in al zijn luister. Het werd als een van de schoonste van de ommelanden geroemd.

Jan Helman, heer van Dussen, Muylkercke, Herlaer, enz. werd geboren te 's Gravenhage in 1631 en overleed op 2 februari 1711. Hij was gehuwd "in tweede bedde" met Barba, Catharina, dochter van Engelbert van Wachtendonck, burgemeester van Mechelen. Ze zou hem zeven kinderen schenken.

In 1661 verwierf hij door aankoop het pas uit het land van Rumst gelichte grondgebied, nog in hetzelfde jaar verheven tot baronnie door Philips IX, dit wegens zijn verdiensten en stamverwantschap met de voorname adel van de Nederlanden, o.a. deze van Grimbergen.

De koning van Spanje was het daarbij eveneens te doen om de escudo's, die deze drang naar een adellijke titel bracht. Deze titelstroom was reeds begonnen onder Philips II. In ieder geval werd Jan Helman de eerste baron van Willebroek, lid van de grootadel en van de Staten van Brabant. De gemeente voert nog steeds zijn wapenschild. Naderhand verleende Koning Willem I der Nederlanden aan dit geslacht nog de bijkomende titel van: burggraaf van Grimberghe". De laatste telg Roger, Armand, Oscar Helam van Grimberge overleed te Parijs in 1945.

Het kasteel

15 Het is rond deze tijd dat hij het fraaie kasteel deed oprichten. Volgens de protocollen van notaris Jan de Cock van 25 juni 1669 leverde Guiliam de Pré, steenhouwer, de witte steen voor de baronnie van Willebroek.

In het werk van de Cantillon "Deliciae Brabantiae", Amsterdam, MDCCLXX, 1e dl. p. 149 treffen we een gravure aan van het kasteel. Ook baron J.J. Leroy "Castella et Praetoria Nobilium Brabantiae, coenibique celebriora", Leyde, 1699, p. 71, geeft er ons een afbeelding van. De tekenaar en de graveerder worden er op vermeld. Het zijn: J. van Croes, del (inavit.) en Harrewijn, fecit. Ook A. Wauters in Hist. d. env. de Bruxelles, livre-sixième c. p. 151 geeft er ons de weergave van.

Er zijn rond de ligging van het kasteel wel misverstanden ontstaan. De ene zegde noordelijk, andere zuidelijk. Volgens de kaart van Ferraris der Oosterrijkse Nederlanden van 1771, pl. 40 zou het kasteel aan de noordkant, dus langs de vaart hebben gelegen. Alles is zo mysterieus en sofistich uitgedrukt. De gravure van de Cantillon en baron Le Roy toont ons de zuidzijde, de kerktoren priemt er midden boven uit. Een oude gravure van rond 1790 van T. Verrijck in de Kon. Bibl. te Brussel - Prentenkabinet - biedt ons een schilderachtig beeld van kerk en kerkplein uit die tijden.

Langs de noordkant van het kerkplein dacht men de achtermuur van het kasteel te zien met de paardestallen en in de diepte de koetsrij. De weergave van de kerk moet met de werkelijkheid hebben overeenstemd. Men bemerkt er ook nog de nu toegemetselde zijdeur op. Het blijft een merkwaardig document.

We mogen stellen dat de inrijpoort van het kasteel zich langs de Vaartkant bevond op de plaats van de woning van wijlen burgemeester Robert Peeters, recht over de Vrijheidsboom. Deze merkwaardige poort werd indertijd overgebracht naar Mechelen naar het hof Coloma, door deze edele heer Alfons Coloma, raadsheer bij de Grote Raad, in 1719 aangekocht. Het werd later in 1844 omgevormd door de "Dames de Marie" tot het gekende pensionaat en onderwijsinstelling Coloma. In 1945 door een vliegende bom getroffen, is ook wellicht de poort vernield en blijft er alleen de herinnering van. F.A. Berlemont vermeldt het in zijn Mechelse kronieken. Er bleven tot voor kort van het kasteel nog enkele overblijfselen te herkennen in huizen langs het Kerkplein en dan vnl. in de feestzaal "De Vlaamse Leeuw" waar men nog twee ingewerkte gekapiteelde kolommen kon bemerken. Voorheen in 1852 heette deze gelegenheid "L'Union". Het was de schoonste zaal van heel de omtrek, waar ter gelegenheid van de inhuldiging van de Rupelbrug te Klein-Willebroek in 1853, het grote feestbal werd gegeven, bijgewoond door prins Leopold,

later koning Leopold II en Philips, graaf van Vlaanderen. Ze kreeg in 1871 door de toenmalige bezitster Elisabeth Johanna Modaff, de glorieuze naam van "La Renaissance". Een oude prentkaart bewaart ons het beeld in de herinnering aan de prachtige rode beuk die er op zij met zijn weelderige kroon pronkte en fraai kontrasteerde met het groen van de lindebomen op het Kerkplein, een dorpsbeeld waardig.

Dood en ondergang

Zoals reeds vermeld kwam er tegen de hervormingswetten van Jozef II een algemeen misnoegen en verzet bij de bevolking, temeer daar er te Willebroek reeds eerder grote beroering was ontstaan, toen de zusters karmelitessen zonder mededogen werden uitgedreven en hun inboedel openbaar verkocht. Men weigerde nog belasting te betalen. Dat is niet alleen een daad van openbaar verzet en subordinatie, maar tevens pijnlijk-gevoelig voor de staatsportemonnaie.

De verzetsbeweging werd ter plaatse geleid door de toenmalige pastoor De Clerck, die niet alleen een vroom herder maar tevens een moedig man was. Dat zou hij naderhand nog getuigen tijdens de Sansculottentijd. Hij schroomde zich niet van op de kansel van leer te trekken tegen de schijnheiligheid en het tergende onrecht dat priesters en volk te verduren kregen. Voor sekretaris Nadreau en municipaal-commissaris Spiette, wiens duivelse figuur we reeds in onze Bijdrage tot de Geschiedenis van de Boerenkrijg in het Vaartland hebben uitgetekend, en die reeds de deportatie van de pastoor naar Cayenne op zak hadden, zou hij kunnen ontglippen en vluchten naar veiliger oorden. De onderpastoor Loozen bleef ter plaatse verborgen en diende in het geheim in een achterbouw van de brouwerij-boerderij Erix, de sakramenten toe.

Kurassiers van het Oostenrijkse garnizoen te Brussel gelegerd, werden in de nacht van 1 op 2 september 1789 uitgezonden om pastoor De Clerck bij de kraag te vatten. De gealarmeerde boeren stelden zich gewapend op in hinderlaag rond de pastorie. Niet het minst bedacht op deze onverwachte tegenstand, maakten ze liever rechtsomkeer terug naar hun kazematten. De pastoor werd niet meer verontrust.

Pas waren de vijandelijkheden van de Brabantse Omwenteling losgebroken, toen burggraaf Charles Vilain XIII aan het hoofd van een troep patriotten op 7 november 1789 naar Willebroek stevende en er Jacobus De Meyer, ontvanger en drossaard in hechtenis nam als gijzelaar. Hij bleef meer dan een maand gevangen en de familie werd met de dood bedreigd. Ook schepen Guillaume Janssens, die op de Kreweg woonde, en grootvader van Juffr. Verdickt, werd gevangelijk naar Treurenberg te Brussel gevoerd. Hij zou er slechts drie dagen vertoeven, maar keerde als een geslagen man terug en zou vroegtijdig op 50 jarige ouderdom de dood ingaan.

Het kasteel van de baronie werd naderhand door de opgezweepte patriotten, die Van der Nootgezind waren, overrompeld. De rechtervleugel werd in brand gestoken. De baron werden zijn vermeende of uitgesproken sympathieën voor de Vonckisten kwalijk genomen.

Men kent het verder droevig verloop van deze verspilde zege. Het is door de tweedracht tussen Vonckisten en Van der Nootgezinden, dat de aanvankelijk met succes bekroonde Omwenteling, naderhand zou verloren gaan. De Brabantse koharde had een symbool van eenheid en kracht moeten zijn. Het eeuwig drama van verdeeldheid in de geschiedenis van ons volksbestaan.

Het kasteel zou zijn ondergang beleven tijdens de Boerenkrijg in 1798 en bijna volledig worden verwoest. Na herhaalde malen de Fransen bij de verdediging van Willebroek onder het opperbevel van Em. Rollier, met grote verliezen te hebben teruggeslagen, zodat de vijand tien boerenkarren nodig had om zijn doden te vervoeren, bleef uiteindelijk tegen de samengepakte legerbenden van Meinsveig, Béguinot en Rostollant geen heldenmoed bestaan.

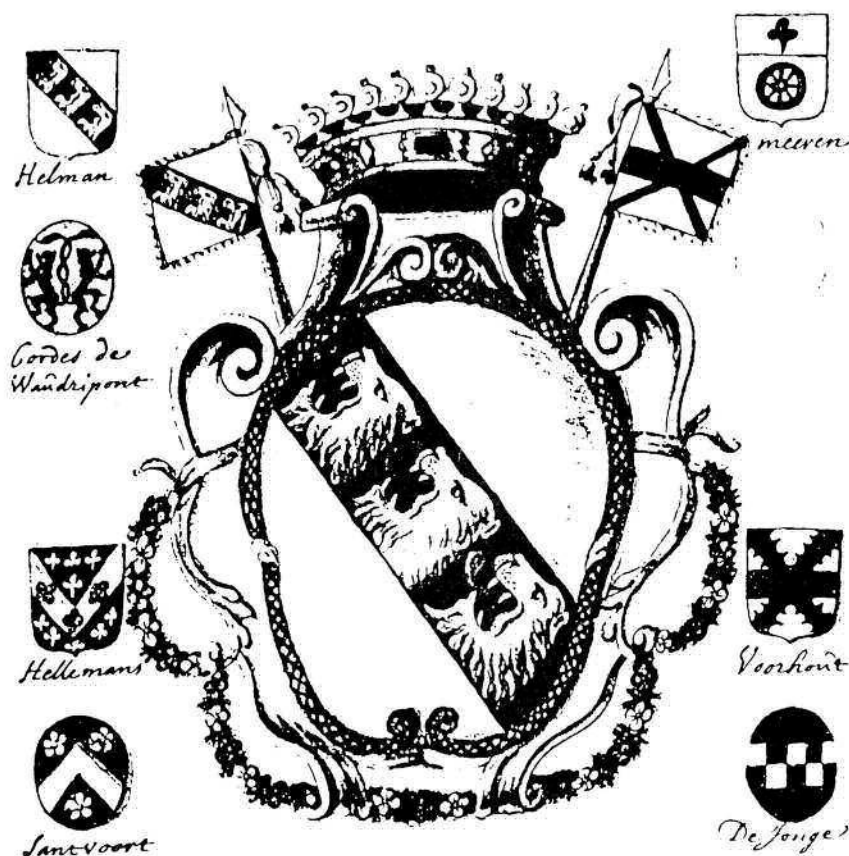
Toen de Republikeinen kanonnen langs de Vaartkant hadden opgesteld, hun moordend staal en brandbommen op de verschanste Brigands in het kasteel spuwden, hadden oude musketten, zeisen en rieken tegen zulk geweld geen enkele kans. De Sansculotten konden nog slechts hun zege op verlaten en rokende ruïnen vieren.

De kracht der zee, stuwt er bij eb en vloed,
en voedt met Brabants hartebloed de velden.
Als om dit heilig land de oorlog woedt,
Staan er zijn zonen op als stoere helden.

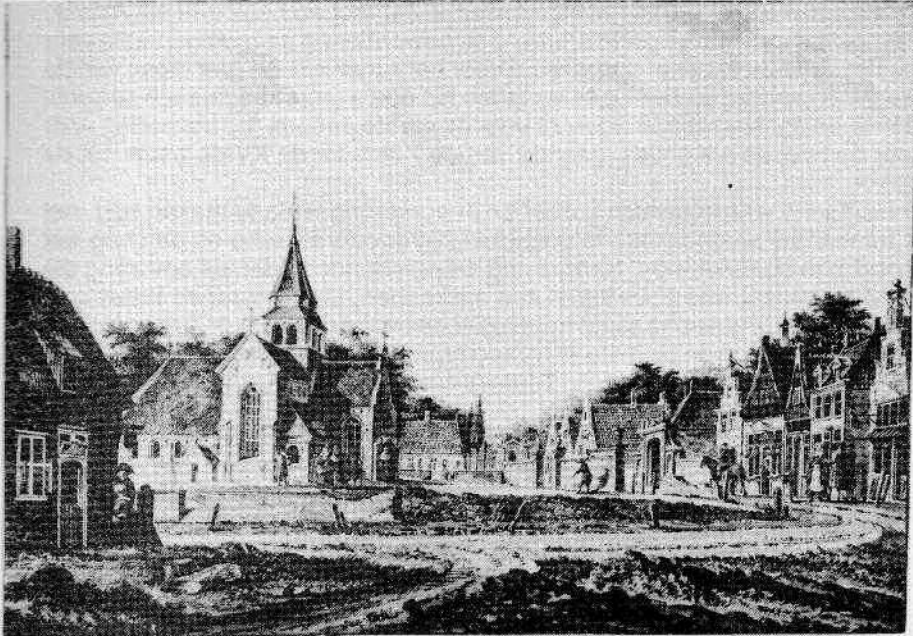
Het kasteel speelde een belangrijke rol in het dorp. De baronnen hadden hun bezigheid met hun adellijke verplichtingen in de magistratuur. Zij ontvingen de koninklijke tolleren van het volk. Zij inkasseerden hun domaniale en andere tienderechten en verpachtingen van 's Heeren Gerechtigheyt en andere bezigheden. In het volksleven lieten zij zich niet onbetuigd, want van ambtswege waren ze, reeds vermeld "hoofdman" van de Schuttersgilde, titel waar ze aan hielden. Zij gunden ook joviaal de traditionele tonnen

goedbier aan de edele ridders van de handboog. Ondanks dit alles blijft er ons geen noemenswaardig relaas over van hun daadwerkelijke bekommernissen voor de sociale of economische noden van de bevolking.

- 16 In de straat werd in 1810 de brouwerij van Edgand en Xavier De Jonghe opgericht. De met smaak gedronken "dubbele Ster" werd er in de kuipen en ketels met zorg en kennis klaar gemaakt. Ze was een der laatste brouwels. De gebouwen en het herenhuis zijn tot in 1987 overeind gebleven. Ze werden toen, in het kader van het herwaarderingproject gesloopt. Aan de andere zijde van de Kasteelstraat kwam de dorpsmidse. Daarnaast werd op de grondvesten van de linker kasteelvleugel een herenwoning opgetrokken, waarin jaren later de meubelmakerij De Goeyse haar werkzaamheden begon. Aan de ingang daarvan waren er een 6-tal arduinen trappen en twee ijzeren leuninggen, tot heerlijk jolijt van de schooljeugd.

*Seer Hoogh-Edele Welgeboren Heere Joannes
Helman Ridder Baron van Willebroeck Ruys
broeck & Heere van Dussen Muylkercke Herlaar
& inhollant ende van Ferro Bussee & in het graefsch
schappe Namen Lit der Edele Staecten van
Braßant &*

De Sint-Niklaaskerk, zoals ze er vroeger moet hebben uitgezien.

Sint-Nikolaaskerk

Opbouw en wedervaren

17 Aangaande de oprichting van deze kerk in weerwil van wat beweerd wordt, hebben we geen enkel afdoend historisch dokument gelezen, waaruit zou blijken wanneer met de opbouw werd begonnen. We hebben wel verwezen naar de vooropgezette en vermoedelijke data van 1135 of 1154. De keuze van Rogerus de Wavrin van 1180 brengt ons meer in bekende wateren.

Wat ons nog rest van deze herhaalde malen verbouwde dorpsstempel, blijft nochtans een waardevolle oorkonde voor wat de toren en de vooronderbouw met zijn kruisbeuk betreft. Inderdaad mocht deze kerk ons in haar oorspronkelijke staat zijn bewaard gebleven, we hadden een pronkjuweel gehad van landelijke kerkenbouw uit de laat-romaanse-vroeggotische periode met de spitsdakige middentoren en een kruisbeuk toegang gevend tot het priesterkoor of presbyterium, zijnde typische eigenschappen van de romaanse stijl, die in de XIIe eeuw overheersend was.

Het is de periode van het laatromaanse met ogiefelementen, zoals de spitsboog. Men verwacht deze periode van de Middeleeuwse bouwkunst gemakkelijk met de gotiek. Als vroeg-gotiek is ze evenwel ingeburgerd. Het ogiefelement is er een van de kenmerkende eigenschappen van. Deze laatromaanse-ogiefestijl, die optrad op het laatst van de XIIIde eeuw en gedurende de XIIde eeuw zou overheersen tot in de XIIIde eeuw, was volgens A. de Caumont "Abécédaire d'archéologie", een overgangsstijl "style romane de transition". De spitsbogen van de XIIe eeuw dragen nog romaanse versieringen, de kolommen met hun kapitelen blijven eveneens nog echt romaans. Men is heden niet meer gelukkig met dit etiket van de aldus genaamde overgangsstijl van "romano-ogival".

De ontwikkeling van de gotische uit de romaanse stijl voltrekt zich in een tijdsverloop dat vrijwel samenvalt met de gehele XIIde eeuw. Niet de uiterlijke vorm, maar het innerlijke van de spitsboog in verband met het gewelf, luidde de gotiek in.

Het waren de Italiaanse humanisten van de XVIde eeuw die hooghartig neerzagen op deze kunst uit het noorden, die zij in volle tegenspraak achtten met de esthetische opvattingen en idealen van het klassieke Griekenland en Rome. Hun betiteling van "gotiek" als een barbaarse kunst was dan ook een uiting van misprijzen, al had deze kunstvorm niet het minste met Gothen of Vandalen uit de tijd der Germaanse invasies te maken. Een onder hen, Vasari, schrijft over die "vervloekte kunst der barbaren waarvoor God ieder land moge bewaren".

Het was in het begin van de XIXde eeuw ten tijde van het Romantisme, dat met archeologen als Axis de Caumont terug de aandacht werd gevestigd. Met Victor Hugo werd de bewondering gaande gemaakt voor de machtige bouwwerken. Voor het eerst werd besef opgebracht voor het kunstvolle en grandioze van de gotische katedralen. Normandische en andere archeologen vormden het nodig deze Middeleeuwse kunst in twee verschillende periodes in te delen. Namelijk steiden ze voor de eerste periode, de benaming voor van Romaanse kunst; deze voor de tweede als gotiek, gaande van de XIIIde tot de XVIde eeuw, tot de opkomst van de Renaissance.

Maar ook deze benaming van Romaans was misleidend, daar ze in oorsprong niets te maken had met Rome, noch met aanverwante romaanse taalgebieden. Integendeel zijn er oriëntalische en dan nog wel Syrische en Byzantijnse invloeden in te onderkennen. Niets is nog meer misleidend dan de opvatting die de fundamentele eenheid van de Middeleeuwse bouwkunst zou miskennen. De Romaanse kunst is in werkelijkheid slechts de eerste etape van de gotische stijl in haar logische evolutie of haar ontluiken tot een heerlijke bloei en bezieling en vergeestelijking van de materie tot een hemels apogee. Het is ook de tijd van de grote mystiekers: Hadewych en Jan van Ruusbroeck. Thomas van Aquino bouwde zijn machtige "Summa theologica" op.

De eerste periode van de vóór-romaanse kunst bereikte haar hoogtepunt onder Karel de Grote en wordt terecht daarom de Karolingische stijl geheten. De bloedige twisten onder de zonen van zijn opvolger Lodewijk de Vrome, bijgelegd uiteindelijk door de Verdragen van Verdun (843) en van Meerssen (883) zouden het rijk in een chaos storten en een dodelijke deuk toebrengen aan de belovende Westerse cultuur. De Noormannen volgden met hun plundertochten, moord en geweld en zouden het reeds hopeloos verzwakte Frankrijk dooreenschudden. Nadien werd het Rijk geteisterd door pest, hongersnood en natuurrampen. Het kloosterleven kreeg het erg te verduren en dakloze monniken trokken bedelend langs 's Herenwegen. Alle godsdienstzin hing nog maar slappekens aan de koord.

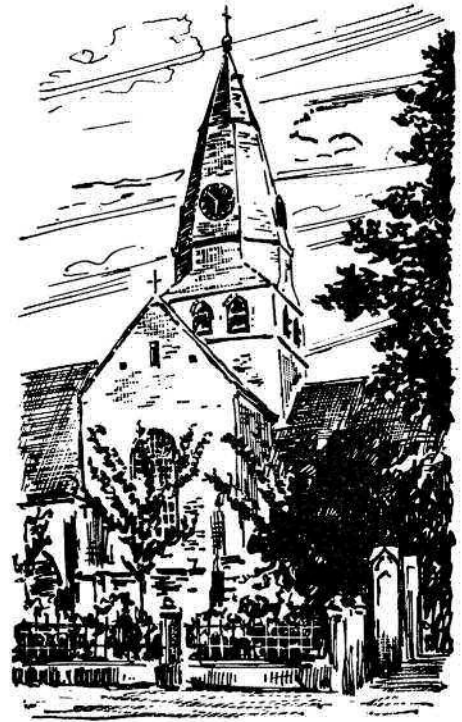
De kulturele herleving rond het midden van de Xde eeuw onder Saksische keizers, samen met het gunstig geëvolueerde leenroerig stelsel en ridderschap onder invloed van de kerk en de kruistochten sedert 1095, zouden politieke, sociaal en stoffelijk grote impulsen geven. Ook de handelsbetrekkingen kwamen op gang. Hierbij voegde zich nog de geweldige en ingrijpende invloed van de Kloosterhervorming, doorgedreven door de abdijs van Cluny. De uitwendige hoofdkenmerken van die herlevende godsdienstzin waren de voorliefde voor luisterrijke liturgische plechtigheden, processies en bedevaarten naar de heiligdommen, die beroemde relikwieën bezaten. Zo waren er St. Servatius te Maastricht, de H.H. Driekoningen te Keulen, St. Cornelius te Cornelimunster op de Inde bij Aken, St. Jakob van Compostella, Rome, Rocamadán. Ook Bornem was van oudsher een gewestelijke bekende bedevaartplaats in die tijden. Tenslotte was er niet het minst de ijver, waarmee ontelbare nieuwe heiligdommen werden gebouwd. Deze heiligdommen waren de romaanse kerken, volgens Prof. R. Lemaire.

Camille Enlart (Manuel d'archéologie française, 1902) verwoordt het tenslotte in deze zin: "Le style gothique peut être considéré comme l'aboutissement du style roman, puisqu'il apporte la solution des recherches, qui préoccupaient les maîtres d'œuvre romans". Zoals elke periode uit onze beschaving een dominante kunstvorm kenmerkt: in Griekenland de geniale beeldhouwkunst met Phideas (Parthenon) - de vroege Middeleeuwen - Merovingen en Karolingertijd, de goudsmeed- en ivoorkunst; de Renaissance met haar schilderkunst, zo waren de Middeleeuwen het glorieusperk der kristelijke architectuur, die zich veropenbaarde in de kerkenbouw. Want altijd en overal, zegt Prof. R. Lemaire, is een bepaald kunstverschijnsel de vrucht van een zelfstandige beschaving. Het is er ook de spiegel van en draagt haar stempel. Waar in de wereld een nieuwe cultuur ontstaat, daat vindt zij weldra haar concrete uitdrukking in een eigen kunst.

Kerk en kunst zijn nauw met elkaar verwant en met elkaar verbonden. De kerk die de voeling met de antieken nooit had verloren, wist met een verbluffende wijsheid het oude met het nieuwe te verweven tot een nieuwe hoogopbloeiende cultuur, die in haar grondvesten doordoesemd was van de kristelijke idee. De Middeleeuwse architectuur is een klare spiegel van deze cultuur. Slechts met de opkomst van de Renaissance zal het scheppend individu deze band ontspringen.

We hebben daarmee reeds een korte blik geworpen op enkele nadere gebieden van de Middeleeuwse geest en cultuur. Gelet op het bestek van dit werk was het niet mogelijk voor alles in details te treden. Maar aangezien tot hiertoe, het summier maar waardeerbaar relaas van Arth. Wauters buiten beschouwing gelaten, het verleden van onze romaanse dorpsstempel, bouwkundig niet op kunsthistorisch vlak werd beschreven hebben we gemeend hieraan wat meer aandacht te moeten schenken, zonder aan kunsthistorie te doen. Daarvoor zijn er de vakgeleerden. Niettemin is het nuttig en onontbeerlijk een minimum inzicht te geven in de Middeleeuwse bouwkunst en dan voornamelijk in de romaanse. Het blijven tenslotte voor de gewone leek zonder inwijding in de kunst en de cultuur van die tijden, heel vage begrippen.

De Sint-Niklaaskerk in 1960,
naar tekening van Steven Tuerlinckx

Alleszins zullen we enkele elementaire begrippen verduidelijken waardoor een goed inzicht wordt verkregen in het evolutiebeeld van deze kerk. Zonder dat heeft het niet veel zin de Willebroekse St. Niklaaskerk als romaans gebouw voorop te stellen en te willen verkennen.

Romaanse kerkenbouw

In de romaanse bouwkunst kan men niet spreken van een uniforme Nederlandse School. Er zijn verschillende scholen met gewestelijke kenmerken. Als een konstante in de evolutie van deze bouwstijl treden enkele kenmerkende eigenschappen op. Wat we vaststellen zowel in Pikardië als in onze steden vooral in Brabant, Maas- en Scheldegebied. Doch alle behoren ze tot het oerdomein van de romaanse bouwkunst. De grenzen tussen de Oost- en Westromaanse stijl lopen dwars van noord naar zuidwest door Brabant en Henegouwen. Een ineensmelten van de respektieve eigenschappen is daarvan het gevolg.

De romaanse is vooral een liniaire kunst met scherpe omtreklijnen. Zij spreekt meer tot de geest dan door de zintuigen en spreekt uit de zin voor geslotenheid en de voorkeur voor de sobere en de klare lijn van de rondboog. De wanden behouden hun vlakwerking en dan zeker de oudste eenbeukige kerken en torens. Het geheel gaf een indruk van statigheid, rust en deugdelijkheid. De ruimte is rustig geleed en de verticale lijnen worden door horizontale tot een evenwichtige monumentaliteit gebonden. Ook het getemperd, gelijkmatig licht, alsmede de zwakke helling der grote daken verhogen de sfeer van rust en ingetogenheid. Deze statische rust vindt men ook terug in de romaanse beelden.

Inwendig worden schip, dwarspand en koor duidelijk van elkaar onderscheiden door een zware gordelboog op brede muurdammen, zelfs in een vlakgedekte kerk waar geen gewelf dergelijke versteviging van het bouwwerk vereist. Het schip zelf is ingedeeld door verticale muurpijlers ook al dienen die niet om gordelbogen van koepel- of kruisgewelf op te vangen. Onder een tongewelf worden konstruktief niet noodzakelijk gordelbogen gemetseld om de schipruimte in kleinere eenheden (travee) op te delen.

Niet de aanwezigheid van een tongewelf op de rondboog bepaalt de romaanse bouwstijl. Een echt romaans gebouw kan immers evengoed een koepel- kruis of kruisribgewelf hebben, ofwel vlak overzolderd zijn. De aanwezigheid van een spitsboog is ook niet voldoende om het gebouw in de gotische stijl te klasseren. Essentieel is de wijze waarop inwendig de ruimte wordt bepaald en de manier waarop uitwendig de bouwvolumes worden opgebouwd.

Evenals vroeger is de godsdienstige bouwkunst nog haast uitsluitend in handen van klooster-gemeenschappen en dan zeker wat de stiftkerken betreft. Ook groeit een groot aantal parochiekerken uit de grond; gewoonlijk zijn het nog patronaats- of bisschopskerken.

Voordien waren de meeste konstrukties van landelijke kerkjes en kapellen in hout opgetrokken en eenvoudig met stro of riet gedekt. Waar het monumentale gebouwen betreft, spreken de teksten gewoonlijk van lood, dat in geval van brand in beken naar beneden vloeide. Dakspanten waren zwaar en stevig uit massief eikehout. Het waren meestal deze van bisschopskerken en kloosters die in duurzaam materiaal werden opgetrokken. Het is voor het eerst dat nu ook de landelijke kerken in steen worden opgericht. Het is een stevig bewijs voor hun ouderdom. Van in het begin van de XIIIde eeuw was het materiaal dat gebruikt werd in het Scheldebekken meestal Doornikse harde kalksteen vandaar gemakkelijk te vervoeren per schuit. De toevoerwegen speelden ook hierin een belangrijke rol. De toenmalige bereidbare landwegen voor dergelijke vrachten waren zeer schaars. In het land van Dijle en Zenne gebruikte men Ledische zandsteen, bruine ijzersteen of kwartsiet. Langs de middenloop van de Maas werd blauwe kalksteen, grijze kolenzandsteen of Maastrichtse mergel veelal aangewend. Bij ons lag de Brabantse zandsteen het meest voor de hand. Even deze romaanse kerken werden gebouwd was de baksteen nog niet in gebruik gekomen. De Romeinse tegelbakkerij (tegulae-imbrices) was sinds eeuwen niet meer gekend. De Cisterciensers van St. Bernaards op de Schelde te Hemiksen zouden het gebruik van de baksteen opnieuw stimuleren.

Romaanse gewelf: Kruisgewelf

Met de romaanse bouwkunst beleven we een hele omwenteling in de kerkenbouw. Van de houten zoldering kwam men tot het stenen gewelf. Deze gewelfbouw is algemeen in gebruik in de XIIde eeuw. De Byzantijnse en Syrische kunstopvattingen hebben mede hun stempel gedrukt op het romaanse Westen. Er is een verscheidenheid van technieken bij de opbouw. Het is door de aard van het gewelfsysteem dat we een bepaalde romaanse bouwschool kunnen situeren. Anderzijds zijn de opvattingen van ruimte en volumewerking van alle romaanse gebouwen dezelfde.

Volgens de kunsthistorici waaronder Prof. R. Lemaire bracht de gewelfboog ook nieuwe konstruktieproblemen met zich. Om zijn gewicht te dragen en om weerstand te bieden aan de zijdelingse druk waren er stevige muren nodig. Naast het tongewelf (Het halfronde gewelf tussen twee muren, soms in spitsboog - spitstongewelf) waarbij de druk gelijkmatig over de ganse wand zijn invloed uitwerkt, had men daarbij nog het koepelgewelf en het **kruisgewelf**. Dit was samengesteld uit twee elkaar doorsnijdende tongewelven met diagonale raaklijnen of graten (graatgewelf), waardoor het gewicht in horizontale werking naar de vier hoekpunten werden afgeleid. Daarom bracht men aan de gevaarlijke punten van de dikke muren ter verstevigen **steunberen** aan. Aanvankelijk werd de overwelling slechts toegepast op kleinere ruimten van krypten of zijbeuken. Met de opgedane ervaring zou naderhand ook het schip met een reeks kruisgewelven tussen zware gordelbogen worden overdekt.

"Gelijktijdig met het aanvaarden van het kruisgewelf ter overdekking van de middenbeuk, komt men er toe dat kruisgewelf als ribgewelf uit te voeren". In Normandië is uit het romaanse kruisgewelf geleidelijk het gotisch gewelf ontstaan. Want het gotische kruisgewelf heeft als vertrekpunt het romaanse kruisgewelf.

Latijnse kruisvorm

Een der kenmerken van de romaanse kerken is ook de kruisvorm. Het vroeg-kristelijke driebeukige kerkgebouw, lezen we in de Geschiedenis der Bouwkunst, met langgerekt schip groeit uit tot een **kruisbeuk**. Het schip wordt door een rechthoekig daaropstaand en een breed dwarsschip doorsneden. Hun kruising wordt steeds scherp onderscheiden. Het aan deze kruising aansluitend koor trekt het schip verder door. Hierdoor komt het dat het grondplan van de romaanse kerk de vorm van een latijns kruis vertoont. Het bleef het overheersend model tot op onze dagen.

De kruisbeuk is de algemene regel in de Scheldestijl; in de Maaslandse kerken was zij onbekend. Ook is bij onze westelijke plattelandse romaanse kerken de **rechte koorafsluiting** de gewone vorm. Buiten Brabant is de halfronde abside een zeldzame uitzondering

De Vieringtoren

Onder "viering" verstaat men de vierkante ruimte tussen het priesterkoor of presbyterium en het schip van een kruisbeuk. In de evolutie van deze bouwstijlen treden ook bepaalde gewestelijke kenmerken op, hetgeen we vaststellen in noordfranse gewesten als Pikardië en bij ons. In de romaanse periode en nog in de vroeggotische is de **middentoren** de meest opvallende bijzonderheid van de kerkenbouw in de zuid-westelijke diëtse streken. In de Brabantse kerken is volgens Prof. Stan Leurs, de middentoren gewoon vierkant. In Vlaanderen ten westen van de Schelde komt hij in vele gevallen in elegantere vorm voor doordat hij even boven het kerkdak tot de achterzijdige plattegrond overgaat. Deze overgang van de vierkantige verdieping naar de achthoekige torens, verwezenlijkt door afgeschuurde hoeken vinden we

ook, zoals vermeld, in Frankrijk terug. Maar nergens komt ze zo veelvuldig voor op het platteland als in de westelijke Scheldegebieden.

Deze vorm van oostelijke vieringtoren- of centraalnis is bij ons overheersend. Tegen de torens lopen de daken van de middenbeuk, koor en transept (dwarsbeuk van een kruisbeuk) aan. De centraaltoren blijft soms vierkantig tot onder de naald. Onmiddellijk boven het dak kan dat vierkant dus evenwel overgaan in een achthoek door het aanwenden van hoeknissen. De benedenverdieping van deze torens maakte deel uit van de benuttigde kerkruimte. Door de kruising van langschip en dwarsbeuk of transept ontstaat een **vierhoekig vlak**, dat tot beide tegelijk behoort en afgelijmd wordt door vier hoofdbogen. Men noemt het **viering-** of **kruising**.

Midden in de viering is er dus, zegt Prof. R. Lemaire een punt waar de assen van beuk en transept elkaar haaks doorsnijden. Op deze wijze sluipt een element van de centraalbouw in de kerk binnen: een middentravee waaruit aan de vier zijden, brede ruimten opengaan. Zo voltrekt zich een fase van onschatbaar belang in de evolutie van het kerkplan; de dwarsbeuk wordt tot een echte kruisbeuk, een "cruxe immussa".

Rond de 2de helft van de XIIde eeuw ziet men de transept in de landelijke kerken toegepast worden. In West-Vlaanderen ten slotte lag bijna steeds het hoofdelement op de viering en waren de torens van ondergeschikt belang. In de Scheldestijl treft ons als kenmerk bij uitstek de toren op de koorpartij, zoals de westbouw dit geldt voor de Maasstijl. In Brabant volstaat dit element om de grenszone tussen de beide richtingen af te bakenen. In deze streek ziet men de twee typen door elkaar lopen. (R. Lemaire) We kunnen hieromtrent een vergelijking maken tussen de romaanse kerken van Willebroek, Bornem, Leest en Ruisbroek. De toren is een frankische uitvinding.

Volgens Prof. Stan Leurs is de St. Niklaaskerk van Willebroek met enigzins laatromaanse vieringpijlers en een tamelijk slanke naald als bekroning één der merkwaardigste. Volgens Thibaut de Maisières "Les églises brabançonnnes à tour centrale" (A.S.A.B. Am. d.l. Soc. d'archéologie d. Bruxelles dl. 38, 1934, p. 167/68) behoort deze kerk tot een gekend type van Brabantse kerken met centrale bouw, **vooral in de XIIde eeuw gekend**.

Nog meer reliëf krijgt onze stelling als we de kerk van Willebroek vergelijken met deze te Bornem, wier oprichting eveneens teruggaat naar het begin van de XIIde eeuw, toen Wenemar, heer van Bornem en kastelein van Gent, in 1100 aan de plaatselijke kerk de vrijheid gaf en meteen een nieuwe en ruime kerk samen met de kracht deed oprichten ter ere van O.L. Vrouw. Ingevolge verbouwingen vooral in 1828 en 1840 heeft ze insgelijks haar romaans karakter verloren met bovendien haar eveneens eigenaardige stenen torenspits. Ze vertonen beide identieke kenmerken, wat we kunnen opmaken uit wat de onderbouw en onderstel van middentoren betreft. Een waterverfschildering door R. Van Caasbroeck van vóór 1828 geeft ons een beeld van wat ze vroeger was. Het vierkante plan, gelijkvloers en de verdieping wijzen op de grootte van de vroegere imposante toren, veel groter dan bij de gewone romaanse kerken. Ze was een moederkerk en wellicht in die tijden de voornaamste van gans de streek. De krypte die terzelfdertijd werd gebouwd is nog heden een parel van zuiver romaanse bouwkunst. Tot ver in de 11de eeuw zijn haast uitsluitend de krypten overweld geworden. Ze waren gewoonlijk onder het verhoogde koor gelegen en gewijd aan de titelheiligen van de kerk. Het gewelf stamt uit de antieke bouwkunst en werd door Byzantijnse bouwmeesters verder ontwikkeld. De hallekrocht te Bornem heeft de steun geen monolieten kolommen maar tamelijk massale gemetselde zandstenen zuilen. Sedert de XIIde eeuw werd de overwelling van de ganse kerkruimte algemeen. Het kruisgewelf vond reeds zijn toepassing rond 1100. Ook de kerk van de H. Nikolaas te Leest was een romaans gebouw uit het begin van de XIIde eeuw of vroeger. Zoals te Bornem gebouwd. Alleen het gelijkvloers en de eerste verdieping zijn romaans gebleven. Ze werd insgelijks in zandsteen opgetrokken.

Zoals gedeeltelijk te Bornem en te Leest blijft van de primitieve bouw der St. Niklaaskerk te Willebroek nog enkel de toren en de kruisbeuk, waardoor hij gedragen wordt, overeind.

De toren wordt beschreven als een weinig verheven en vierkante blok met twee verdiepingen. Aan elke zijmuur van het klokkenhuis bevinden zich twee drielobbige, langwerpige galmgaten in romaans-vroeggotische stijl, naar de bouwtrant van de XIIde eeuw. De torenspits is zoals de toren zelf van witte zandsteen, behalve de punt met hout bekleed en met schaliën gedekt. Deze heeft een achthoekige vorm en past op de toren door vier gebroken vlakken, afwisselend met driehoekige kappen. De muurband aan de basis hoeken van het achthoekig getorend gedeelte, draagt eveneens in zandsteen aan elke hoek acht gebeeldhouwde koppen. Het zijn zgn "waterspuiters", typisch voor de romaans-vroeggotische kerkenbouw. Sommige zijn goed bewaard gebleven, terwijl andere ver afgebrokkeld zijn. Enkele werden tijdens de verbouwingen van de kerk in 1853 bijgewerkt.

Een detail-tekening van de Kercke van Willebroek, zoals ze er uit zag in het begin van de XVIIIde eeuw vindt men terug op de "Caerte figuratief" van de goederen, gelegen te Willebroek en toehorende aan de

abdij van Ter Kameren (Atlas der abdij, 1° dl. t. II, pl. 46 - Koninkl. Bibl. Albert I, hs Kabinet, n° 13538) en werd opgemaakt in 1719 door G. Couvreur.

Er bestaat nog een tweede afbeelding van het R.A.B.-K.P. n° 1095, niet gedateerd maar zonder twijfel eveneens uit het begin van de XVIIIde eeuw.

Over deze twee afbeeldingen heeft J. Verbesselt enige bedenkingen. Volgens deze tekeningen van de kerk van Willebroek was het een gebouw met een centrale vierkante toren uit de XIIde eeuw. Ook deze van Ruisbroek was van romaanse constructie met gotisch koor, wellicht in vervanging van de halfronde absis. Twee grote ronde bogen gaven toegang tot het koor en het kerkschip. Volgens dezelfde tekening hadden de galmgaten nog ronde bogen, evenals die van het kerkschip in de XVIIIde eeuw. Aan de kruisbeuk werden een stel XVIde eeuwse bijgebouwen toegevoegd. Volgens Jan Verbesselt (Parochiew. IX p. 266) is er een opvallend en merkelijk verschil tussen de tekening van G. Couvreur en deze van het R.A.B. 1°. De eerste tekent een kruisbeuk; de tweede niet. Deze kent alleen een middenschip, een weinig breder dan de toren met een absis. In de middenbeuk geeft hij slechts drie tamelijk hooggeplaatste vensters aan. Hiertegenover tekent G. Couvreur vier vensters plus een stel bijgebouwtjes.

2°. De eerste geeft een andere torenspits; de tweede tekening benadert sterk de huidige.

Welke is de juiste weergave? stelt hij zich de vraag. De nietgedateerde tekening van het R.A.B. benadert op het eerste gezicht de primitieve toestand uit de romaanse periode. De tweede geeft, o.i. de verbouwingen juist weer. "Wij hebben de indruk", besluit hij, "dat de tekening van G. Couvreur dient te worden gevolgd".

Bij al de miskleun, die vooral de verbouwing van 1853 bracht, mogen we niettemin verheugd zijn, dat aan deze toren en zijn schacht niet werd geraakt. Hij blijft een monument van uitzonderlijke waarde en een groet uit de verre tijden van het ontstaan van de Willebroekse parochiegemeenschap. De volksfantasie deed hun, volgens A. Wauters, ontstaan tijdens de Romeinen. Het blijft een feit dat ook bij de gewone volksman, deze peperbusachtige, zeldzaam specimen van toren, een gevoel van zeer hoge oudheid impliceerde. Hij blijft inderdaad Willebroeks enige, oudste bouwkundige merkwaardigheid.

De toren bezit drie klokken. De oudste te Antwerpen gegoten in 1682 door Melchior de Haze, ontsnapte aan de Franse roofzucht tijdens het Schikbewind. Gescheurd werd ze hergoten in 1934. In 1830 werd de toren verrijkt met een horlogerie of bedewekker en vier kadrans. Op de afbeelding van F. Verrijck van kerk en kerkplein in 1790 is er nog geen torenuurwerk te bespreuren. De toren is 47m. hoog en wordt in de volksmond "de Peperbus" genoemd.

Verbouwingen

Vooraf dienen we te vermelden dat het A. Wauters was in zijn werk "Histoire des environs de Bruxelles", t. II, van 1855, heruitgegeven en prachtig geïllustreerd door "Editions Cultrue et Civilisation", Bruxelles, 1972, livre sixième, die ons de eerste historische vermeldingen over de kerk van Willebroek bracht. Spijts bepaalde onnauwkeurigheden, en wie zal de steen werpen, mogen we hem onze waardering zeker niet onthouden. Karel Moeremans in zijn "losse grepen uit de Geschiedenis van Willebroek" geeft hoofdzakelijk de vertaalde teksten van A. Wauters. Maar ook zijn bijdrage is niet zonder verdienste. Er diende echter nog meer en dan eveneens in het resterend of onverkend kerkelijk archief te worden nagespeurd.

Eerste Verbouwing - 1618

Een eerste ingreep die het binnenprofiel van deze kerk zou wijzigen bestond in het wegwerken van de karakteristieke romaanse rondbogen en te hervormen tot gotische half- of spitsbogen. Ook het oorspronkelijke middenschip werd gesloopt en op de breedte gebracht van het transept. Het afbraakmateriaal werd grotendeels terug aangewend bij de verbouwingenwerken. Het kerkschip telde vier travees of spanwijdten. Het is het vak of deel van het gewelf gevat tussen de kolommen waarop de gordelbogen rusten. Twee rijen kolommen verdeelden de ruimte. Deze kolommen waren versierd met gestyleerd bladkapiteel, wellicht uit akantbladeren onder invloed van de gotiek waarschijnlijk vergroeid tot krul- of knopmotief. Het was een kruisribgewelf en deze raakvlakken rustten op kolommetjes met gelijkaardige kapitelen, maar zonder schacht of voet, die waren verdwenen.

Het terminale gewelf van het chalcidique of de dwarsarmen van het transept werd gedragen door vier boogvormige arcaden, waarvan de kroonboog in zekere zin een gordelboog vormde. Aan elke hoek bevond zich een kolommetje met twee ringen en kapitelen in pseudo-korintische stijl. Deze ringen verdwenen bij de verbouwing in 1854.

De Raad van Brabant machtigde bij dekreet van 8 februari 1618 de pastoor, Kerkraad en schepenaad van Willebroek om gedurende 4 jaar een accijns te heffen van 12 sols op elke maat bier en van 30 sols op elke ame wijn in de gemeente gesleten, dit om de onkosten te helpen dekken van de verbouwing en restauratie van de St. Nikolaaskerk, verwoest tijdens de Beroerten.

Reeds in 1612 zou er een dergelijke heffing zijn verleend door de Souvereine Raad. Het motief is volgens A. Wauters niet bekend.

Tweede Verbouwing van 1733-1744

Tijdens deze verbouwing in 1733 werd het huidig gewelf van de zijbeuken aangebracht. De kosten beliepen 1050 florijnen. Een nieuwe sakristij werd in 1736-1737 insgelijks gebouwd op de plaats waar zich een schooltje bevond, om reden dat de oude te klein en te vochtig was. Er werd eveneens een nieuwe voorgevel opgetrokken. Men vond er het jaartal 1744 ingekapt. Bij de laatste verbouwing in 1853, werd hij weggebroken.

Het vlaams-renaissance-element kwam ook toen volop in de mode. Zowel op ornametaal- als op architecturaal gebied. Het koor dat op een vlakke muur eindigde kreeg het renaissanceportiek hoogaltaar (altare primum), uitgewerkt in klassiekhout en droeg een marmeren tafelblad, vernield in 1854. Een inscriptie vermeldde: Jacob Wittekens ... me fecit 1638. Ook de twee altaren van St. Nikolaas- en St. Anna-Kapel waren uit marmer opgebouwd en werden eveneens in 1854 afgebroken.

Twee witgeschilderde houten beelden van Melchisedech en Abraham flankeren de kolomaden van dit hoog altaar. Het frontex wordt beheerst door het barokke beeld van God de Vader, omgeven door zwevende engelen en engelkopjes, als belichaming van de Scheppingskracht. Deze skulptuur zou het werk zijn van Willem Kerrix (Dendermonde 1652 + Antwerpen 1719). Hij was een gekend beeldhouwer en werkte zeer veel voor kerken en abdijen. Zijn heiligenbeelden en koorgestoelten zijn dan ook veelvuldig daar terug te vinden.

Het is ook op dit hoogaltaar dat het "Laatste Avondmaal" van van Helmont in al zijn glorie troont.

Nieuwe kerkvloer

Een nieuwe kerkvloer werd geplaatst in dit jaar, dertig centimeter hoger dan het niveau van de oude. De uitgesleten grafstenen werden uitgebroken en niet meer vervangen. De schepenen van Tisselt vonden hier een goed voorwendsel om hun aandeel in de kosten te weigeren. De hertog de Croy, toenmalig heer van Tisselt, hechtte op verzoek van baron Helman van Willebroek het geschil en dwong de Tisselaars de duiten neer te tellen.

Het is van toen af dat voorgoed de inwoners van Tisselt zich begonnen te roeren om een eigen parochie te mogen stichten.

De doopkapel of baptisterium

De oude doopkapel dagtekent van 1759. Bij de omvorming van de kerk in 1853 werd ze eveneens verbouwd. De huidige **doopkapel** bevindt zich tegenover de kapel van de H. Familie.

Doopvonten zelf moesten oorspronkelijk van steen zijn. Het Concilie van Lerida, gehouden in 524 hield voor dat de priester die de middelen niet bezat om dergelijk doopbekken aan te schaffen, ten minste voor een stenen **vaas** moest zorgen, uitsluitend bestemd voor het toedienen van het doopsel. Volgens deze oude voorschriften zijn de oudste doopvonten en deze die uit de vroegere tijden nog bestaan, dan ook bijna uitsluitend uit stenen materialen als marmer, arduin of zandsteen gemaakt. Zelfs nog van latere eeuwen zijn ze overtalrijk. Van die zeer oude romaanse doopvonten echter is haast niets overgebleven. Op deze die bewaard bleven of wat er ons is van overgeleverd, waren ze zeer eenvoudig van vorm, gehouwen uit een blok graniet of harde zandsteen met soms meer dan 1 meter doorsnede, gelijkend op een uitgeholde halve kogel. Versieringsmotieven vindt men er zelden op terug: een rondboogfries, typisch romaans motief aan de bovenrand, is er dan ook de enige opsmuk. De doopvont van de St. Niklaaskerk zou dateren van rond 1500; ze bestaat uit een geelkoperen bekken met donker stenen onderstel zonder versieringsmotieven.

Laatste grondige verbouwing

In 1853 komt eindelijk de verbouwing, welke de kerk haar huidige vorm gaf, vermeldt K. Moeremans in zijn commentaar. Het koor dat ongeveer tot aan de steenweg kwam, werd afgebroken en vervangen door een voorportaal in nagebootste romaanse stijl. Het was zeer ondiep genomen om plaats te winnen voor het huidige kerkplein.

Het is geen toeval dat het koor zo betrekkelijk zelden is gespaard gebleven. Zowel bij de bouw als bij verbouwing begon men gewoonlijk van het Oosten naar het Westen. Het koor is als het ware het hart van de kerk; daar begon de vernieuwing. Werd het schip te klein voor het toegenomen aantal parochianen dan kon men in vele gevallen één- of meer zijbeuken aanbouwen, waarbij resten van het oorspronkelijk schip bleven bestaan. Alzo is het te verklaren dat van menige romaanse dorpskerk slechts de toren is overgebleven, soms nog in de oorspronkelijke toestand, maar vaak in de gotische tijd verhoogd in overeenstemming met de verhoogde kerk of althans van een slanke gotische spits voorzien. Vooral op het platteland hebben vele romaanse vormen en eigenaardigheden een taai leven gehad. Zoals we reeds lieten uitschijnen, drong deze laatste grondige verbouwing zich op wegens de geleidelijk toegenomen bevolking, ook omdat vele lieden van omliggende gehuchten, behorend tot andere parochies de kerk bezochten om hun geboden zondagsplichten te vervullen.

De kruisbeuk die de middenbeuk dwarst van aan de doopkapel tot deze van de H. Familie, bleef als oud gedeelte over. Slechts de ramen ervan werden opnieuw in romaanse halfbogen gegoten. Omwille van de verlegging van het koor van Oost naar West, op de plaats van de vroegere ingang werd bovendien tegen het groot nieuw koor een nieuwe kruisbeuk aangebracht en langs de buitenkant de sakristij en magazijnen. Het renaissancehoogaltaar bleef behouden en werd overgeplaatst naar het nieuwe koor. Ook de ronde romaanse pilaren vonden geen genade en werden in een veelhoekige vorm herwerkt.

De gronden achter en naast de kerk, vermeldt nog K. Moeremans, behoorden aan het klooster, dat in verwisseling de blok kreeg waar de Vennestraat doorliep op de hovingen van het Convent. Later werd hier een nieuwe straat getrokken, d.i. in 1888, nl. naast de kloostereigendom, de huidige Kerkstraat. Hierdoor verdween de Vennegracht naast het Vennestraatje. Iedereen kon toen daar met volle permissie zijn afval of afbraakmateriaal kwijt voor het vullen van die gracht.

De ijzeren afsluiting op de arduinen voet rond het resterende oude kerkhof was een gift van Mevr. L. De Naeyer.

Deze grondige verbouwing van de kerk werd ontworpen en uitgevoerd door de prov. bouwmeester Schadde. Algemeen wordt de wijze waarop de vergroting voltrokken betreurd. Van wat een waardevolle getuige van romaanse-vroeggotische bouwkunst ware geweest en een der oudste kerken te lande, heeft men tenslotte een kaleidoscoop van bouwstijlen gemaakt. Het utilitaire ten koste van het historische en esthetische dat ook sterk de XIXde eeuw kenmerkte, liet ook hier zijn nefaste sporen na. Dit was tevens het gevoelen van de heer Schobbens, griffier van de provincie en voorzitter van de Kommissie van Monumenten, waar hij besloot: "De verbouwing van de kerk van Willebroek in 1853 is totaal verkeerd aangevat. Van een prachtige oude kerk heeft men een onnoemlijk ding gemaakt, waaraan niets meer waarde heeft, dan datgene wat men niet heeft aangeraakt, namelijk de toren en de achterkruisbeuk".

Kerkelijk Patrimonium

Zowel voor de vreemde bezoeker als voor de eigen bevolking is het wellicht niet zonder zin ook enige inventaris met wat kunst-historische begeleiding weer te geven hetgeen de kerk aan merkwaardigs inhoudt.

Schilderijen

Ter gelegenheid van de 2de verbouwing werden 3 altaarstukken aangebracht en geplaatst. Frontaal troont op het **hoogaltaar**:

1. **Het Laatste Avondmaal**, get. en ged. 1721 van Seger, Jaak van Helmont (1683-1726). Het is een waardevol en imposant schilderij. Het meet 370 cm x 248 cm en kostte 100 patacons.
2. **De verschijning van Sint Nikolaas aan Keizer Konstantijn** van Cornelis Schut (geb. Antwerpen 1597 = 1655) een machtig en eveneens waardevol doek van 300 cm x 273 cm en hangt boven het rechterzijaltaar, toegewijd aan St. Nikolaas.
3. **De H. Anna onderwijst de H. Maagd**. Insgelijks van hoge kunstwaarde, meet 360 cm x 229 cm, bevindt zich boven het linker zijaltaar van O.L.Vrouw en wordt toegeschreven aan Michiel Coxie, van Mechelen - 2de helft van de XVIde eeuw. Verder zijn er een reeks schilderijen van Pieter van Huffel, geschilderd in 1787. Met uitbeelding van tafelrelen uit de H. Mysteriën van de Rozenkrans. Ze werden geschonken door de Sodaliteit van de "H. Roosenkrans", opgericht in 1731.

De vijf droeve mysteries

1. **Doodstijd van Jezus** in het **Hof van Oliveten**.
2. **De Geeseling** (in de rechter zijkapel aan de klokketoren - kapel van de H. Familie).
3. **De Crooning** (met doornen).
4. **De Ontmoeting** (met de dochters van Jerusalem).
5. **De Kruysinge** (in de rechter kruisbeuk).

De vijf blijde mysteries.

1. **De groetenisse** (des engels Gabriels) - **linker kruisbeuk**.
2. **De Besoeking** (Maria aan nicht Elisabeth).
3. **De Geboorte** (v. Christus).
4. **De Opoffering** (in de tempel).
5. **De Terugvinding** (v. Jezus in de tempel).

De glorieijke mysteries

1. **De Verrysenisse** (rechter zijkapel v. H. Familie).

In de sakristij hangt nog een waardevol doek: Poortret van **Thomas, Philip de Alsatia**, kardinaal van Mechelen, 2de kw. XVIIIde eeuw - 166 x 87 **Vlaamse School**.

Skulpturen

Hout

- Vooreerst het merkwaardig **houten kruisbeeld - triomfkruis** met de symbolen van de Evangelisten op de hoeken - eik - uit de XVde eeuw, bevindt zich heden in de zijkapel (kant doopvont). Het heeft vroeger de triomfboog versierd.
Het triomfkruis werd aan de ingang van het koor opgesteld, dat aan het gewelf hangt.
- Een **kruisbeeld - ivoor** en **hout** - 1ste helft XVIIde eeuw en toegeschreven aan **Frans Duquesnoy** (geb. Brussel 1644 = 1644) de befaamde barokke beeldsnijder. Hij was leerling van Bernini. Paus Urbanus VIII en hoge Romeinse prelaten kochten zijn werken. Hij kreeg van bisschop Triest van Gent de opdracht zijn mausoleum in de St. Baafskerk op te richten. Het was op zijn terugreis naar Vlaanderen dat hij te Livorno in 1644 overleed. Zijn broeder Jerome zou het grafmonument, een geweldig kunstgewrocht, nog heden te bewonderen, tot voltooiing brengen. Het kruis zit gevat in een omlijsting 78 x 53. Het bevindt zich thans op de pastorie. De karakteristieken van dit kunstwerk: het hoofd met de gelaatsuitdrukking- en romp van deze kristusfiguur zouden identieke kenmerken vertonen met het Sint Andreasbeeld van deze kunstenaar in de St. Pietersbasiliek te Rome, zeggen de kunsthistorici.
- **H. Jozef met kind** - 1ste helft XVIIIde eeuw - witgeschilderd hout - H. 190.
- **H. Nikolaus van Myra** - 1ste helft XVIIIde eeuw "lindenhout" - H. 139.
- **H. Franciscus Xaverius** - XIXde eeuw - gepolychr. hout - H. 166.
- **H. Rochus** - 1ste helft XVIIIde eeuw - gepolychr. hout - H. 109.

Houten reliëfs

- Medaillon - **Eece Homo** - XVIIIde eeuw - eik - 77 x 68.
- Medaillon - **Moeder van Smarten** - XVIIIde eeuw - eik - 77 x 68.

Nis met decoratie

- Nis met engelen en gekleed beeld van **St. Anna-ten-Drieën** - 1ste helft XVIIde eeuw - gepolychr. hout - kleding XIXde eeuw - borduurwerk - zijde en hout. H. 108.

Credenstafel

Opgehangen tegen de muur, 1ste helft XVIIIde eeuw - eik - H. 38.

Tenslotte dient vermeld het beeld van **St. Sebastianus**, patroon der ridders van de handboog - gift van de Schuttersgilde van 1750.

Slechts vier heiligen beelden zijn op hun schabelleke tegen de pilaren van de kruisbeuk tegen het koor gebleven. Ook de intussen vergeten volksheilige **Sint Antonius van Tadia** kreeg zijn plaatsje achteraan de kerk. De overige werden naar de zolder verhuisd na de opruiming met Vaticanum II.

1. **H. Jozef met kind**, reeds vermeld.
2. **H. Nikolaas van Myra**, ca. 1700 - witgeschilderde steen - H. 190.
3. **H. Rochus** - 1ste helft XVIIIde eeuw - witgeschilderde steen - H. 190.
4. **H. Hubertus** - ca. 1700.

Tijdens de grote opruiming werd ook **de kruisweg** van de muren gehaald. Later vond men deze taferelen terug op de zolder van de voormalige Broedersschool. Intussen is hij teruggehaald en op zijn rechtmatige plaats gebracht.

De Zwis

Zoals in alle voorname kerken van Puurs, Sint Amands en Bornem was er ook in vroeger jaren een **zwis** of "**Suisse**". Die naam kregen ze omdat ze dezelfde paramilitaire klederdracht droegen als de Zwitserse garde van het Vaticaan.

In vroeger tijden waren deze "kerkeknechten" gekend als **hondenslagers**, die de honden uit de kerk moesten knuppelen. Op schilderijen van de 16de en 17de eeuw zien we deze gasten in actie. Ze waren gewapend met een zweep of lange roede, een "houtschetse" voorzien met een scherpe krulhaak ook wel met een knuppel. Vandaar de naam **hondenzweepers**, **hondenjagers** of hondenslagers.

Nog andere namen werden aan deze kerkelijke politiemannen gegeven: **pijkenier**, **pijkeman**, **pijkevent** of zoals in sommige streken van West-Vlaanderen: het Manneke Gods. Als toezichter en politiemacht van de kerk heeft hij vooral in Vlaanderen de Middeleeuwse naam bewaard van "**kerkbaljuw**".

Het ambt van hondenslager was aanvankelijk de laicisatie van het ostiaaraat. De ostarius was een clericus, een getonsureerde die in zijn opgang naar het diaconaat en het priesterschap de eerste kleine wijdingen had ontvangen. Hem waren de rol van bewaking van de kerk en de functie van grafmaker voor de armen toevertrouwd. Ook het kosterschap was in vroegere tijden een geestelijke ambt.

Velen onder ons hebben deze kerkelijke, ernstige, maar folkloristische figuren nog bij leven gekend. Ze waren gekleed met een soort uniform van donkerblauw of groen laken en een brede banderol schuin over de borst en schouder, waaraan zilveren of goudraden flossen hingen te bengelen. Soms ook was deze 'tenue' in geschakeerde kleuren van groen en rood met wit-metalen of koperen knoppen. Op hun hoofd droegen ze een "steek" een "pricorné", met een snek naar voeren en naar achter, een soort Napoleon hoed. In de hand hielden ze een pijl of een soort Spaanse hellebaard of rapier geklemd. Het leken wel generaals uit een operetteleger van de Rococo tijd. Hun taak bestond er in de orde, waardigheid en rust in de kerk te handhaven. Tijdens de processies in de kerk stapten ze plechtstatig vooraan en regelden de gang.

De nakomelingen van de Willebroekse "Suisse", behielden de bijnaam van **Zwis**, en gebruikte deze zelfs als handelsnaam. Want tot voor enkele jaren heeft de familie de gekende kruidenierswinkel aan de Grote Markt onder het patronaat van "**de Zwis**" uitgebaat.

Predikstoel

Predikstoelen of kansels bestonden reeds in een uiterst sobere vorm in de kerken van de XIIde en XIIIde eeuw. Maar deze speciale vormgeving van kerkelijke beeldhouwkunst kreeg eerst haar opzienbarende opgang na het Concilie van Trente met de opkomst van de Barok, die zich niet alleen in een hernieuwde met volle luister opgevoerde liturgie, doch eveneens en in het bijzonder in de bouw- en beeldhouwkunst zou herkennen.

Gelukkig heeft men na het noodlottige Vaticanum II, wanneer de moderne ikonoklasten hun kuren uitraasden en er zoveel onschatbaar kerkelijk kunstpatrimonium is teloor gegaan, heeft men in vele gevallen toch niet de hand durven slaan aan de illustere getuigen van deze kunstvorm. En al wordt er niet meer op gepredikt, waardoor ook de gewijde welsprekendheid tot het verleden behoort, zullen ze

niettemin de lof en de roem blijven verkondigen van onze Vlaamse religieusbezielde kunstenaars. Ook deze van de St. Nikolaaskerk te Willebroek mag als een blijvend sieraad en een kunstgewrocht van waarde worden beschouwd, al is hij uitermate sober van vorm en uitbeelding in tegenstelling tot het prachtstuk in de St. Romboutskatedraal te Mechelen, herkomstig uit de kerk van Leliëndaal waar reeds de zuivere Barok overwoekerd wordt door Rococo elementen of deze van Lucas Faid'herbe in de Hanswikkkerk eveneens te Mechelen.

Zoals de Renaissance harmonie en rust uitstraalde zou de Barok met haar kracht en beweging uitmonden in een religieuze extaze. Rubens bracht de volheid in de zuidelijke Nederlanden en voltooide de zege van de Barok. De preekstoel van Willebroek reflekteert meer die Renaissance - voorname en harmonieuze - rustigheid. De preekstoelen tenslotte moesten de gelovigen onderrichten op dezelfde wijze als de kerkportalen van de kathedralen.

Sommige delen dateren uit de 2de helft van de XVIIde eeuw, terwijl andere, zoals de opgang meer in latere tijd zijn te situeren. Het geheel is opgebouwd in soliede eik. De sterk versierde kuip draagt in half verheven snijwerk de panelen die de Goede Herder, de H. Paulus en de H. Petrus voorstellen. Aan de hoeken zijn de zinnebeelden van de Vier Evangelisten gehecht, terwijl engelenkopjes het geheel in volute brengen. Loofwerk als een bladerenband in Lodewijk XV stijl kruipt langs de leuning van de trap mee. Als kopsieraad dienen de allegorische vrouwenbeelden van Geloof en Hoop, die de voet van de trap flankeren.

Onderaan de kuip troont de levensgrote skulptuur van de H. Nikolaas van Myra, en de tobbe met de drie kinderen. Twee engelkens zitten aan beide zijden, het ene de kromstaf en het andere de mijter van de heilige dragend.

Asielbank

Wat ook pleit voor de hoge oudheid van deze kerk en een merkwaardigheid betekende, betrof een **stenen zitbank**, die in meerdere Middeleeuwse tempels was voorzien. Het was een zgn. **Asielbank**. In de hoofdkerk te Dendermonde kan men nog heden zulke bank met schuilhoek of kluis bemerken. Deze bank verdween uit de St. Nikolaaskerk te Willebroek tijdens de verbouwing in 1853. Toen werd er heel wat verknoid. De arduinen zit heeft nog lange tijd dienst gedaan in de sakristij bij het bewerken of rollen van de wassen kaarsen.

Het heeft wellicht zijn nut en belang het asielrecht waarop deze bank betrekking had, enigszins nader toe te lichten in zijn cultuur-historisch en juridisch aspekt.

In onze moderne tijd bestaat dit asielrecht nog steeds in een bepaalde vorm. Op ambassades, die herinneren aan de oude vrijplaatsen, "Freistatten", en die volkenrechterlijk onschendbaar zijn wordt asiel gezocht verleend aan lieden die om politieke redenen daar een toevlucht zoeken. We herinneren ons ook hoe de fanatieke religieuze Iraanse leider Khomeini, met misprijzen voor dit internationaal erkende recht de Amerikaanse ambassade te Teheran liet overrompelen. En zoals ook nog heden in Westerse landen asiel verleend wordt, verwijst ons dit naar de Middeleeuwen, toen ontsnapte lijfeigenen in de steden hun vrijheid en veiligheid vonden.

Dit asielrecht van het Grieks "Asulon", gaat terug tot zeer oude tijden en had zeker zin en betekenis toen willekeur, het recht van de sterkste, veemgerecht, bloedwraak, de boventoon voerden of een geordende justitie nog zeer mank liep.

Reeds in heidense tijden en voor-kristelijke kulturen, ook in het oud-Germaanse verleden, waren vrijplaatsen gekend, zoals tempels, altaren en andere God-gewijde plaatsen, waar geen geweld mocht worden gepleegd en niemand mocht worden gevangen genomen.

Berustten deze opvattingen op de eerbiedige vrees van de plechtige rust en heiligheid, die op deze plaatsen dienden te heersen of steunde dit recht op politieke overwegingen of gevoelens van medelijden en menslievendheid? Het zijn alle redenen die in de evolutie van de tijden zijn aan bod gekomen en hun recht en nut hebben bewezen!

Niet slechts gewijde plaatsen maar ook sedert de Middeleeuwen zouden meerdere profane immuniteits- of toevluchten worden gekend. We vinden dit recht bevestigd in de Saksische wetgeving van de Keizertijd, in Frankische kapitulariën, de Sachsenspiegel, de Carolina en andere Middeleeuwse rechtsbronnen. Het hoeft geen verwondering dat na de invoering van het Kristendom het asiel- of schuilrecht overging op kerken en kloosters. Niets is natuurlijker, zegt Montesquieu in zijn "Esprit des lois", dan dat de kristelijke leer, bekommerd om het lot van de onschuldigen, heilige plaatsen aanwees om deze voor vervolging te vrijwaren.

Zo zien we dat ten tijde van Byzantium de H. Joannes Chrysostomos de woedende menigte wist te bedaren door een homilie van demostheniaanse welsprekendheid en het volk tot staan bracht dat zich wilde meester maken van de tiran Tutropios, die voor het altaar was gevluht. Het heilig asielrecht mocht niet worden geschonden.

De synode van Orange in 441 gehouden, bepaalde dat hij die in de kerk vluchtte, niet kon uitgeleverd worden. Wie het waagde dit recht te schenden, werd met zware kerkelijke straffen bedacht. Ook in het Oud-Germaanse recht boette deze schender met lijf- en goed.

Een ordonnantie van 9 maart 1409 formuleerde uitdrukkelijk dit verbod om iemand in de kerk of gewijde plaatsen te achtervolgen: "Hun souwaer eenich gevecht bynnen Lowene gevalt tusschen eenighe lieden ocht tusschen eenighe partijen dat neymandt soe wijc hij sij sinen vyant noch maeghe, noch deughenen die daer twistende geweest hebben. Navolghen en selen moeghen in Kercken oft Kerckhoven of andere gewijde plaatsen ende soe zijc dat daden, dat zij verboeren soude een bedevaert van Cypren".

Het kerkelijk asielrecht was van grote betekenis, zegt Floris Prims. Het kerkelijk domein of de immunitetsgrond waarbinnen de gewijde begrafenisplaats of kerkhof en de gewijde omheining binnen de kerkmuren gans bijzonderlijk waren gedekt, gold als veilige schuilplaats, waar noch de wraakzoekende partij, in geval van vete, noch de profane justitie de vluchteling volgen mocht. In de dagen van het volle veterecht was het een grote hulp door het kanonieke recht geboden aan de vervolgte familie. Maar het zou ook noodzakelijk leiden tot misbruiken, en vandaar het overtredingen, conflicten en nieuwe regelingen. Zoals we reeds gewaagden hadden niet slechts gewijde plaatsen als kerken, kapellen, kloosters, kerkhoven, maar ook profane als molens, bepaalde gerechtsplaatsen en huizen, vroenhoven, kraamkamers een asielrecht. Zelfs eigenaardige gevallen ontmoeten we in deze variatie van vrijplaatsen. Zo bevonden zich op het marktplein van Hohenburg in de buurt van Tiger, vier "geleitsseule". Elke doodslager, die zijn hoed over deze zuilen kon werpen was beveiligd voor de bloedwraak. Hierop doelend kroop Uilenspiegel in de huid van zijn paard, verklarend dat hij niet anders kon dan zich tussen vier palen te begeven om naar ouder gewoonte veilig te zijn. Want "Ieder had frid zwischen vier Pfählen". (Tulensp. ed. 1519. ca p. 25). Het ging zelfs zo ver dat bij de intocht in een stad van de koning of landheer, politieke bannelingen de gelegenheid te baat namen om in volle veiligheid terug te keren door de wagen, de toom van het paard of de zoom van zijn apperkleed te omklemmen. We zagen dat te Mechelen gebeuren ter gelegenheid van de Blijde Inkomst van Karel de Stoute.

In het Oud-Germaanse recht werd de doodstraf van een vredelozen, die een asielpaats had kunnen bereiken in verbanning omgezet. In latere tijd zou een misdadiger die reeds zijn veroordeling had ondergaan, geen aanspraak meer hebben op het asielrecht.

In ieder geval bood dit recht de kans om gemakkelijker tot verzoening te komen met de tegenpartij. Intussen immers waren dan wel de gemoederen reeds enigzins bedaard. Wat meer mogelijkheid gaf om tot een redelijk vergelijk te komen eventueel omtrent het **zoengeld** of mildering van straf. De kerkelijke oversten waren hier de aangewezen bemiddelaars. Later zouden zulke lieden gekend zijn als "peismakers".

Het asielrecht gold dan zeker in de hoge Middeleeuwen slechts voor kleine en niet voor grote misdaden. Door de bulle van Paus Gregorius XIV "Cum alias nonnulli", die een herziening bracht van het asielrecht, werden hiervan uitgesloten: dieven (latrones publici) struikrovers, verwoesters van velden, doodslagers in kerken of op kerkhoven, de kettters en de schuldigen aan hoogverraad "van dootslaghen, van vrouweneracht, ende andere gelijcke grooten crimen en misdaden" zeggen Wiclant en de Damhoudere, "en bevrijdt de kercke noch het kerckhof den delinquent niet, maer die biscoppen ende officaels willen eerst versocht zijn, eersmen henlieden halen mach uuter kercken oft van den kerckhove". (J. de Damhoudere, Vraet, rer. crim. c. 15, Ph. Wielant, Praet. crim. c. 15).

Bij edikt van 1 juli 1616 verklaarden de aartshertogen dat: "alle lantloopers, publijcke dieven, straetschenders, moordenaers, assasinaterus, kerckrovers, kettters, personen die betuycht zijn van 't cryem laese majestatis ende bedraghen van openbare seditie ofte beruerte onder 't volck ghemaect, oft oock banckroetiers", van het asielrecht niet zouden genieten.

In de oude tijden was het asielrecht blijkbaar aan geen tijdruimte gebonden. Jongere bronnen gewagen van een beperkte tijd. Gewoonlijk is er sprake van drie dagen - van zes weken en drie dagen - van jaar en dag. In de meeste gevallen nochtans werd het tot zes weken en drie dagen gelimiteerd.

De vervolgers of de openbare macht waren er als de kippen bij om de vrijplaats dag en nacht te bewaken om de gevluchte geen kans tot ontsnappen te geven en elke bevoorrading te verhinderen om hem aldus zo gauw mogelijk buiten te krijgen. De kosten van onderhoud vielen te Antwerpen ten laste van de heer als eigenaar van de rechtsmacht, waargenomen door de schout. Dit gaf meer dan eens aanleiding tot overtreden van het kerkelijk recht, waarop gewoonlijk interdict of cessie volgde.

Voor Antwerpen, zegt nog Floris Prims, werd tussen profaan recht en officiaal van Kamerijk een akkoord getroffen op 9 juli 1389: "In 't vervolg degene die de kerk invluchtte op hoop van immunitet moet dezelfde dag - cum devotiorie humili - zich vertonen aan de prelaat, prior of rektor van het ingevluchte gebouw en hun vragen om een zekere en verborgen plaats aan te wijzen die hij graag zal aanvaarden en waar het hem ook verboden zal zijn enig wapen of krijgskleed te dragen. Verder binnen de derde dag van zijn immunitet

zal hij het beschermende huis zijn **cautie** geven voor dekking van schade. En waar dit niet zou gebeuren, zou de vluchteling niet verder op immuniteit moeten rekenen, ten ware hij zo arm was dat hij onbekwaam bleek het nodige te doen. In dat geval moest hij na alle wapenen te hebben afgelegd, zo veilig als mogelijk het gebouw verlaten om zich elders te verschuilen, waar hij in verborgenheid zijn kwaad kon bewenen en barmhartigheid verwerven. Maar de "decapucati sen vascati", zij die 's nachts de oogsten afstoken, of zij die de kerk zouden gebruiken als hun kamp om in en uit te vluchten, zullen geen immuniteit kunnen inroepen, en tegen hen mag de geestelijkheid zelf de lekemacht bijhalen".

Volgens de bulle van Gregorius XIV zouden de boosdoeners aan het wereldlijk gerecht, bij het eerste verzoek worden uitgeleverd. Daartoe werd slechts overgegaan nadat de kerkelijke overheid, bisschop en officiaal hadden geoordeeld over de onwaardigheid om het asielrecht te genieten en gewoonlijk als voorwaarde stelden geen doodstraf toe te passen. Gingen officiaal en bisschop niet akkoord, dan werd ook wel het advies van de Grote Raad ingewonnen.

Het is een feit dat de kerkelijke opvattingen en procedure in verband met het asielrecht dikwijls in tegenspraak waren met de wetgeving in de Nederlanden. Het moet ook erkend dat op de duur in de groeiende steden ook het aantal vrijplaatsen toenam en daarenboven de misdaden en politieke delinquenten in beroerde tijden niet minderden. Dit leidde tot een enorme moeilijkheid voor de normale rechtspleging. Menigvuldig waren ook de betwistingen wie er moest oordelen of de schuldige, die een toevlucht had genomen tot de gewijde plaats al dan niet van het asielrecht kon genieten en hing deze beslissing grotendeels af van het verschil op het vlak van de wetgeving zelf.

Maar telkens werd door de kerk haar recht met uiterste krachtadigheid verdedigd en de verkrachters ervan met zware straffen en kerkelijke banvloek bedacht. Dit gebeurde ook te Mechelen waar de vierschaar in sommige gevallen misdadigers, zonder kerkelijke toestemming uit hun schuilplaats durfde te halen en te vonnissen.

Dat geschiedde o.a. in 1452 toen de schepenbank uit de kapel van St. Lambertus nabij de Adegemport vijf misdadigers die daar toevlucht hadden gezocht, liet weghalen en er twee ter dood veroordeelde. Hierop liet de officialiteit alle Mechelse kerken gedurende veertien weken sluiten. Kort daarop in 1453, volgens de Azevedo, werd dezelfde straf toegepast omdat de wethouders twee moordenaars uit de kerk van de Onze Lieve Vrouwbroeders (Karmelieten) hadden gehaald en onthoofd. Een bulle van Paus Callixtus III van 1456 was hiervan het gevolg: "over de maniere van kercken in cessu oft interdict te stellen over gevioleert te hebben het recht van azyl". Het was Joannes van Bourgondië, bisschop van Kamerijk, die op 15 november 1458 eindelijk de zaak met de Mechelse wethouders besloot met een akkoord. Maar als roede van 't gat is bleek ook nogmaals het geval met deze wethouders. Reeds in 1478 zouden ze zich aan hetzelfde euvel bezondigen, toen ze zonder consent van bisschop of officiaal, verhaalt de Azevedo "opt de kerck ende kerck-hof tot Muysen, drey quaetdoenders ende publiecke straetschenders, waervan twee niet tegenstaende de vermaninge van de geestelijcke, twee tot de doot gevonnist ende geëxecuteert werden, waerover de kercken tot Mechelen in cessu oft interdict gestelt werden".

Op 27 november van hetzelfde jaar verklaarde het Mechels magistrat op plechtige wijze nooit meer op een heilige plaats gevluchten te zullen aanhouden. Maar het heeft ten slotte de stad Mechelen "eenighe merckelijckke sommen geldts gekost". Zoals we reeds lieten uitschijnen kwamen ook bij dit asielrecht misbruiken voor. Philips de Goede poogde deze misbruiken weg te werken in 1435, zonder veel resultaat echter. Vanaf de regering van Karel V werden meer en meer boosdoeners van het immuniteitsrecht uitgesloten bij de edikten van 18 september 1542 en 5 juli 1570. De aartshertogen poogden hierop een bulle te verkrijgen wat niet is gebeurd.

Toch zien we dat toen het O.L. Vrouw-kerkhof te Antwerpen nu Groenplaats, de toevlucht werd van allerlei boeven. De paus bemoeide er zich zelf mee. Bij bulle van Pius II van 31 juli 1459, werd aan de ware betekenis en bestemming van het asielrecht herinnerd en gaf hij de officiaal van Kamerijk de volmacht om door de magistrat elke gekende misdadiger van de kerkhoven te doen afhalen. Daardoor was het kwaad niet uitgeroeid wat de officiaal noodzaakte deze toelating in een formeel gebod te veranderen en bij gebreke daaraan een geldboete van 100 marken zilver te voorzien.

Bij concardaat van 30 mei 1514 werd door de bisschop van kamerijk, Joh. de Croy, deze zaak met de wethouders definitief geregeld.

We hebben geen historisch relaas over de asielbank van Willebroek en of er al dan niet "quaetdoenders" op dit bankske hun hachje zijn komen redden. Wellicht zal dit wel zijn gebeurd. Of waren er te Willebroek alleen maar 'goede lieden'?

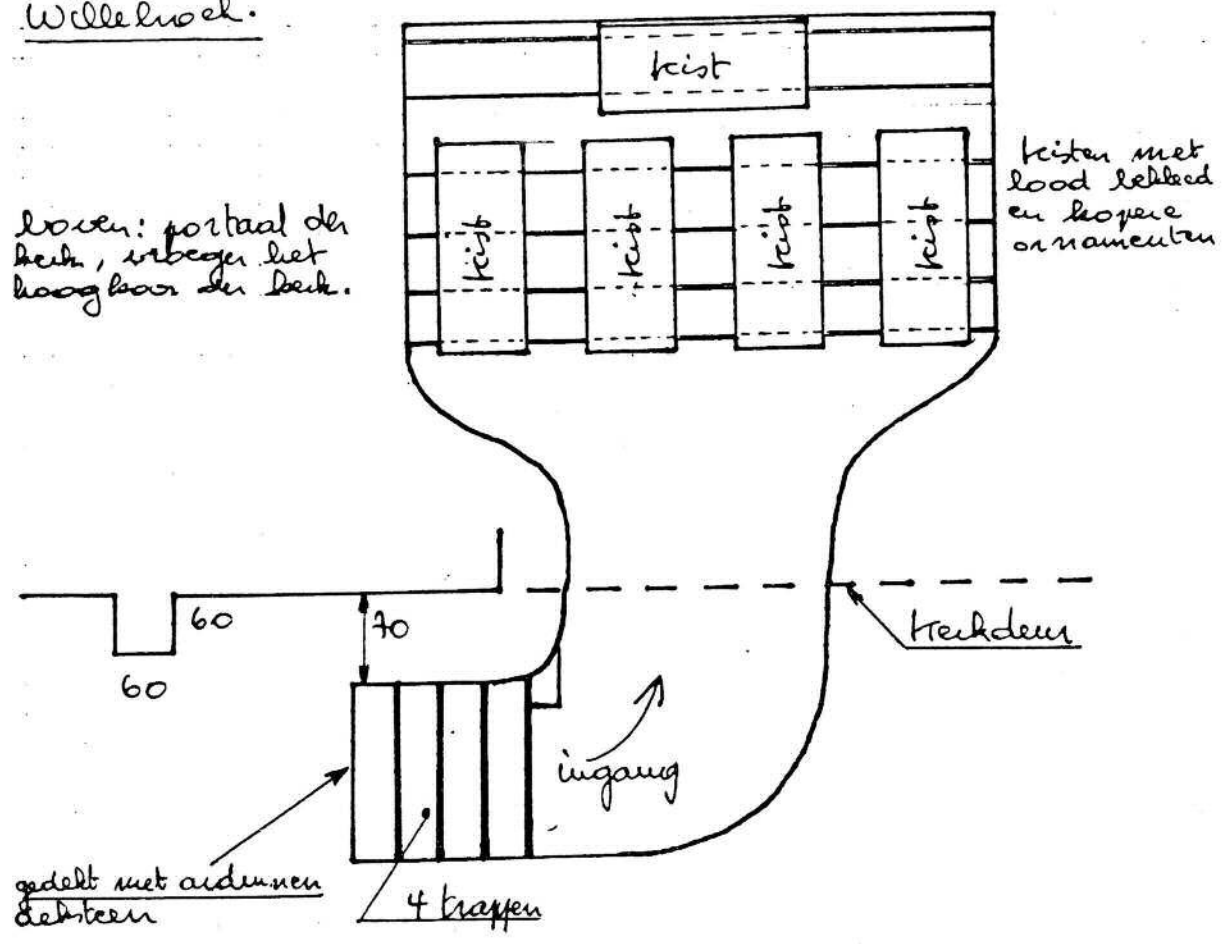
Kerkplein - Romaanse grafkelder

In 1965 werden graafwerken uitgevoerd op het Kerkplein tijdens het vellen van de oude lindebomen. Meteen verdween toen een van de laatste idyllische en groene plekjes uit het dorpsbeeld. Troosteloos

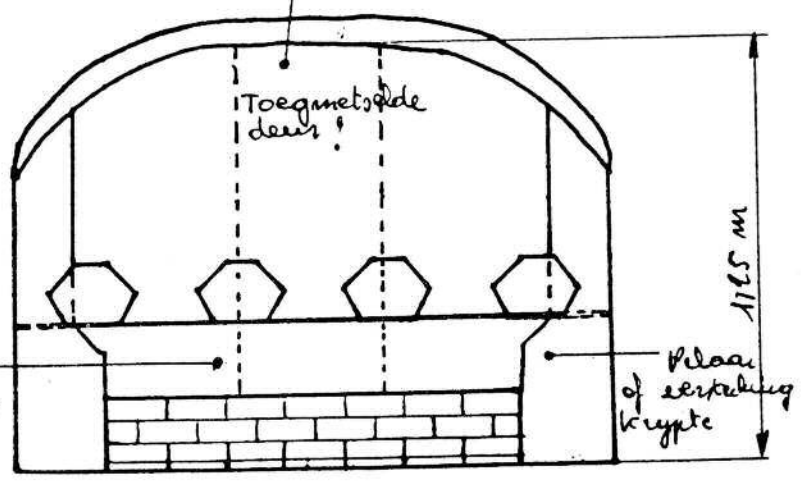
Begraafplaats (romaanse krypte) ondeckt op Vrijdag
 16 feb 1965 onder de uitgang der St. Nikolaaskerk te
 Willebroek.

boven: portaal der
 kerk, inbegrip het
 hoogboord der kerk.

romaanse lowenstyl

9 bal lefan onder kist
 te zien aan de boudenen
 en doodskoppen, ook
 water aanreem

bleef het zo gedurende enkele jaren, tot uiteindelijk nieuwe lindebomen werden aangeplant en het Kerkplein een propere beurt kreeg.

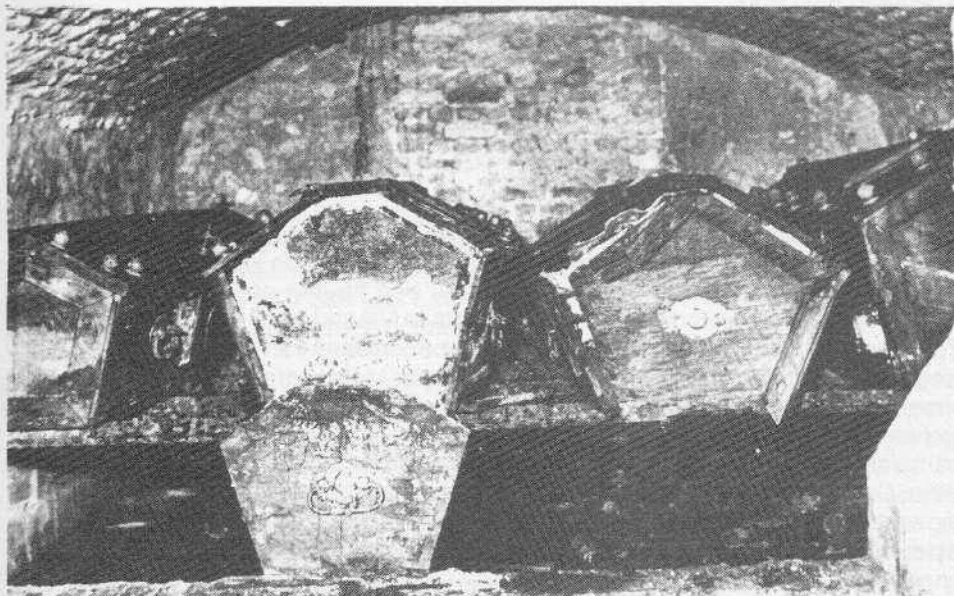
Het was tijdens het vellen van deze bomen en het uitgraven van de wortels dat ermee gepaard ging dat men op een oude grafkelder stootte. Deze kelder was gebouwd met dezelfde soort zandstenen waarmee het romaans gedeelte der kerk was opgetrokken. De kelder bevindt zich onder de grondvesten van de kerk en de plaats waar vroeger het hoge koor zich bevond. Dit koor werd afgebroken in 1853.

Een draaitrap gelegen vlak tegen de kerk geeft toegang tot de grafkelder. De ingang werd afgedekt met een arduinen steen. Het onderste gedeelte van de begraafplaats wordt van de toegangsruimte gedeeltelijk afgesloten door een twee en een halve meter rode bakstenen muurtje.

In de grafkelder zelf stonden op een verhoog van ijzeren staven vier doodkisten, waarvan drie grote en een kleinere, uit goed bewaarde donkere eik. Verder stond onderaan tegen de muur nog een andere kist met rondom een negental doodshoofden en andere mensenbeenderen.

Zonder verder wetenschappelijk onderzoek of identifikatie mogelijk te maken werd de grafkelder gesloten. Waarschijnlijk betroffen de aangetroffen doodkisten leden van de familie Helman der baronnie van Willebroek.

Een paar foto's konden worden genomen. We geven ze hier ter illustratie.

Het Klooster van de Dochters van Maria

18 Rechts boordt het klooster van de Dochters van Maria het Kerkplein beeldend af. Deze kongregatie is een Willebroekse stichting ontstaan uit een "**zondagse vergadering**" van jonge dochters om in een geest van deugd en naastenliefde de zieken bij te staan en de kinderen in de vreze Gods en de kristelijke lering te onderwijzen, en aanvankelijk volgens leefregels opgesteld in 1792 door pastoor Johannes Benediktus De Clerck. We leerden deze man reeds kennen in zijn verzet tegen de hervormingsplannen van Jozef II tijdens de Oostenrijkse tijd. Nadien zou hij ook moeten vluchten voor de Sansculotten als niet beëdigd priester in 1797.

Hij was een zeer vroom man die zijn eigen beddegoed wegschonk aan de arme sukkelaars, maar die nochtans volgens onze geldende begrippen heden ten dage, het wat te ver zocht en te fel overdreef in zijn bemoeiingen tot het bevorderen en handhaven van de kristelijke moraal onder zijn parochianen. We moeten dat echter stellen in de geest van die tijd en volgens de richtlijnen en verordeningen van de bisschoppelijke synodes.

Het was uit deze vereniging dat uiteindelijk de kloosterstichting, gekend als "Dochters van Maria" ontstond. "Het Roosken" in de Dorpstraat, waar later het voormalig postkantoor werd geïnstalleerd, was het eerste verblijf van deze vrome maagden. Pastoor De Clerck kocht nadien een bouwvallig huis naast de kerk gelegen, deed het opkalfateren en omvormen tot het kleine convent "**Berg van Calvaer**" geheten. Met de milde steun van Juffrouw Verdickt zou deze stichting met kerkelijk goedgekeurde statuten van 1852 uitgroeien tot een bloeiende instelling met scholen en pensionaat, waar heden nog steeds onderwijs wordt gegeven.

De verdere tocht

19 Onze tocht gaat voort. Voorbij "den onderdeur" eindigt de A. Van Landeghemstraat en betreden we het plein "Veert" geheten en het vroegere station. Bij het aanleggen van de spoorlijn Mechelen-Terneuzen in 1870, sedert 1950 overgenomen door de N.M.B.S. werd hier in 1891 het voormalige station gebouwd. Toen de spoorweg Antwerpen-Aalse deze M.T. kwam vervolgen, werd bij de kruising van deze lijnen een nieuw station opgericht. Uiteindelijk voldeed ook dit gebouw niet meer en werd daarom gesloopt. Het huidige dat met zijn grillig getorend silhouet schrill afstak tegen de stereotiepe negentiende eeuwse stationstijl werd erg geschonden. De torentjes werden neergehaald.

Guido Gezellestraat -voorheen Nokkestraat

Aan het plein bij de spoorwegviadukt begint de oude Nokkestraat, in 1930 herdoopt in Guido Gezellestraat. In vroegere tijden was het nog een landelijke buurt, waar in enige boerendoeningen met lochting in peiselijke vrede gezellig het haardvuur rookte. Ook een juweel van een pastorie in Vlaamse renaissance gaf in dit oord van het oude Willebroek een typisch beeld van landelijke rust. Ze was met een brede gracht omwald, een lustoord voor de jonge snaken. Een laan met inrijpoort leidde er naartoe. In vervallen staat geraakt werd ze tijdens wereldoorlog I gesloopt. Op de vrijgekomen gronden werden volkswoningen gebouwd alsmede de Rijksmiddelbareschool.

In dit gedeelte van de Nokkestraat kon men vroeger smakelijk genieten van een bord verse pekelharing of pladijs met een paar boereboterhammen. En zoals Willebroek gekend was voor zijn oude volksspelen als het ringsteken, mastklimmen, zaklopen, blinde eierspil, kaatsen, kegelen, en meetje- of kalleke, schieten, was deze buurt ook gekend voor dit soort van dorps- en volksverlustiging en wel om zijn "**haantje uit het vaatje**", dat gespeeld werd bij het ledigen van menige pint- en harmonikaspel.

Het Heyhen-Kloddemansveldweg

Wij dwarsen de Stationsstraat en belanden op het "Heyken" en aan het "Molenhuis", waar men pinten tapt. Er bevonden zich hier vroeger twee hoeven met stallingen, koeien en kakelende kippen. Een dezer hoeven was het Maaldershuis en op de Molenberg wikte en maalde een houten openstaand korenwindmolen tot 1913. Hij werd afgebroken en verhuisde naar een plaats in Vlaanderen, waar hij aan een ongelukkig einde kwam. Hij ging er in de vlammen op. In een staat van goedenissen van 9 november 1697, nopens de bezittingen en tegoeden van Jan Vloeberch, uit een gekende Molenaarsfamilie, die ook te Tisselt de Molenaarsstiel uitoefende, vernemen we dat aan deze molen tevens een **rosmeulen** verbonden was: "bij den Corenmeulen daer eenen rosmeulen opstaet".

Deze veel voorkomende rosmolens dienden om bij windstilte of onguur weder, toch het nodige graan te kunnen malen voor de dorpers. Deze molens werden door paarden of ezels in beweging gebracht. Bij de botermolens op de hoeven was er een groot houten rad met binnenwaartse treden, tegen de muur aangebracht. Het geleek op het scheprad van een watermolen. Een trappende hond deed het lustig draaien.

De molen was een leengoed van het hertogdom Brabant. De heren van Grimbergen gaven hem in 1485 uit in pacht. Hij was in die tijden "**geen bantmolen**", lezen we in een oude akte. De dorpsbewoners waren derhalve niet gebonden op straffe van amende hun koren hier te laten malen. De laatste bezitters en molenaars behoorden tot de familie Maes. De volksgekende Monneke Maes draaide er de laatste bakzak door.

Voorbij het molenhuis loopt de **Kloddemansveldweg**, die de Guido Gezellestraat met de Edw. Anseelestraat vroeger verbondt. Langs de Kreweg en de Glooistraat verder gelegen treft men nog een stukje landelijkheid terug tot zelfs een zeldzaam geworden oud "**bakhuisje**".

Er is reeds gespekuleerd vanwaar die koddige straatnaam wel zou afkomstig zijn. De eerste versie luidt dat in de tijd toen het vlas floreerde, de huisnijverheid nog gaande was en de zwingelmolens kletterend draaiden, er mannen waren die de hoeven van de omstreken afliepen om de vlasafval, klodden of lemen op te kopen. Met kruiwagens of hondekar trokken ze de baan op. Deze klodden werden thuis op het weefgetouw of in bijzondere keten tot garen, paklinnen, zakkengoed, strengen, teugels, dweilen of sargiën verwerkt.

Het waren typische figuren, zoals nog ander waren als poeliers, de opkopers van geiten- of konijnenvellen, tsok-trokken, meutekensmannen en de kasmarchannekens, deze laatste die met een houten kas op de buik de buurten afliepen met allerlei snossel van klein huishoudelijk gerief tot prentjes- en almanakken van Snoeck toe.

Hun naam kregen ze toebedeeld van **kloddeman-** of **kloddezakken**. Te Sint-Jans-Molenbeek ging het volksrijmpje

Hij zeit da'k ne kloddeman ben,
Hij zeit da'k ne voddeman ben.

Nog heden geldt het schimpwoord van "kloddevent". Zele was een heel kloddemansgeval en wijd en zijd gekend. Tot zelfs de spotnaam van **kloddemans** voor de inwoners bleef er aanhangen. "Zeelse zijde" werd schertsend gezegd voor "werk" of afval van vlas. Met hun sargiën van bewerkte klodden leurdten ze als sjok-sjokken heel het land af.

Een volksliedje zinspeelt nog op die spotnaam van de zelenaars:

Ieder dorp heeft zijnen roem,
En zoo heeft zeel' de klodden.
Hamm(e) daar is de spindersbloem,
En Lebbeek heeft de vodden.

De naam Kloddemansveldweg is echter afkomstig van de kadarternaam "VeldKlottemans" waarmee wij maar willen zeggen hoe men de mensen kan misleiden.

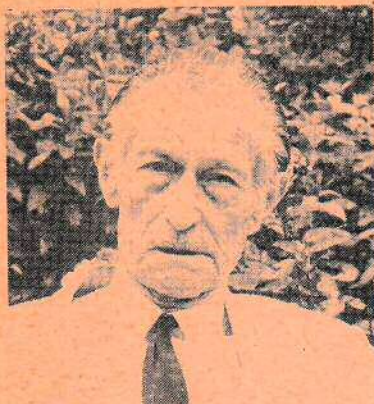
Veert

Het was de pleisterplaats van de "**publieke veerdienst**". De schuiten legden aan bij het Veerhuis van de schuitkaai - voorbij de brug. Dit "**Vaerthuys**" stond aan een groot plein, de "Oude Varkensmarkt" nog heden ten dele overgebleven en als "Veert" gekend. Het Vaerhuis werd in 1830 afgebroken. De klok van dit Veerhuis, die de komst van de boten aankondigde, werd omstreeks 1850 als oud brons verkocht. Ze droeg het inschrift:

Proenobile domino Norberto van Assche
Et Heindrico Leenheer,
Aquaeductum moderantibus,
Me fecit Jan van Laer, 1729.
(A. Wauters, Documents, XV)

20 De Zavelweg komt van links op de Veert aankijken recht tegenover "**de blijk**". Het was een van de talrijke bleekweiden waar het vlaslinnen werd gebleekt. Tot voor enige tijd was het een kale vlakke beplant met een paar savooien, een bulleke porei en selder, maar verder ook een gore, gorzige boel, die reikte tot aan de Kraag. Hier vonden ratten en ander ongedierte een paradijs. Er wenkt nu de stille wandelaar en de zoeker naar een stil verpozen een keurig aangelegd landschapspark, een groot prieel met wandelpaden en rustbanken. Zelfs de vervuilde Rosschaertvijver werd uitgediept en proper gemaakt, tot een lust voor eenden en waterhoentjes. Ook de oude Lazaruskrotten op de hoek werden gelukkig weggebroken. In de omgeving van "den Ammoniak" zoal het tevens voor een gezonde groene long zorgen.

Aan de kruising van **Kraagweg** en de eeuwenoude **Appeldonkstraat** betreden we de **Boomsesteenweg**, aangelegd en bestraat in 1827, noodzakelijk geworden wegens de toenemende bedrijvigheid van de scheepvaart met het Sas van Klein-Willebroek; geweldig gestimuleerd onder het Hollands Bewind. Enkele jaren geleden werd het wegdek gemoderniseerd en werden veilige fietspaden aangelegd. Voorheen was de **Gansdijk**, de enige verbindingsweg naar Klein-Willebroek. Men heeft onlangs dit zeer oude litteken uit de wordingsgeschiedenis van de gemeente en nog een getuigenis van de eerste indijkingswerken van het Broekgebied, willen hervormen tot een verkeersweg. Er is daar verzet tegen gekomen. Nog andere benamingen als: **Donkweg**, **Turfsteeg** en **Vorsepoelweg**, herinneren mede aan de aard van dit gebied. Voorbij de Vaartstraat, de vroegere Rouwwinkelstraat en nog voordien Ramewinkelstraat, is er niet veel meer te beleven. De wandelweg langs het kanaal, waar in 1964 de laatste populieren werden geveld, werd afgesloten door een opslagplaats voor oude metalen en een andere voor bouwmaterialen. Een gemeentelijk pompstation is er opgericht en de huisvuilverbrandingsoven stookt sinds 1973 al het huisafval tot zwarte pulver. In het opgaan naar de Boulevardbrug die ons boven wenkt kunnen we de N.V Kemira (vroeger Ecased), in de laagte gelegen, niet ontwijken.

Jos De Keersmaecker, de auteur van WANDELBOEK VAN HET OUDE WILLEBROEK, werd geboren te Bornem op 4 januari 1912. Studeerde Grieks-Latijnse Humaniora, Germaanse talen, soc. en politieke wetenschappen. Medeoprichter van de voormalige Heemkundige Kring van het Land van Bornem en van het Heemkundig Museum. Stichter en eerste voorzitter van de Heemkundige Kring van het Vaartland. Publicaties : Klein-Willebroek, Schippersdorp; De Molen van Blaasveld en het aloude Meuldersgeslacht Van Breedam; Bijdragen tot de Geschiedenis van Willebroek e.a.

Nog in voorraad :

1983 - 1 : Willebroek 800 - Rede van Gouverneur Kinsbergen	50 fr.
1985 - 3 : Vier uit het Vaartland	50 fr.
1986 - 1 : Willebroek aan 't Front	100 fr.
1987 - 2 : Atlas van de Vaart	150 fr.

Verkrijgbaar op het bureel van de VVV Vaartland, A. Van Landeghemstraat 97 aan 50 fr., 100 fr. of 150 fr. per exemplaar, te vermeerderen met 25 fr. per exemplaar wanneer via de post moet worden toegezonden.

De stortingen daartoe dienen voorafgaandelijk te gebeuren op rekening nr. 091-0001201-66 van het Gemeentebestuur van Willebroek, met de melding van het verlangde nummer.

**wille-
broekse
kro-
nieken**

Uitgave van de
Werkgroep "Heemkunde-Geschiedenis-Leefmilieu"
van de
Gemeentelijke Culturele Raad

Willebroekse Kronieken
p.a. Gemeentehuis
2660 Willebroek
Tel. 03/886.22.66

Redaktieraad

Karel De Decker, Jos De Keersmaecker, Marcel Eeraerts,
Louis Van Beneden, Rony Van Mol en Jacques Wauters.